

הילדה במעיל האדום

סיפורה של גולדה אליאש-ארליך

הילדה במעיל האדום

סיפורה של גולדה אליאש-ארליך

The Girl in the Red Coat
The Story Of Golda Eliash-Erich

כתיבה ועריכה: גלית שחם, מלה במלה
עימוד ועיצוב: סיגלית עשת, "סיפור פשוט"
עיצוב כריכה: חגית בן יקר שכטר
נדפס בישראל 2016

הספר ראה אור בסיוע:

יד ושם
רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של ניצולי שואה

קבוצת עזריאלי

The Azrieli Foundation

ועידת התביעות
Claims Conference
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריות המחבר/ת

וְכָל הַזְמַן רָצִים שְׁלִיחִים הָלוֹךְ וְשׁוֹב אֶל יְלָדוֹתַי
כְּדֵי לְהָבִיא מִשָּׁם דְּבָרִים שֶׁהִשְׁאֲרָתִי אוֹתָם אוֹ שִׁכְחָתִי,
כְּמוֹ מִבֵּית שְׁעוֹמֵד לְהֵהָרִס,
אוֹ כְּמוֹ רוֹבֵינְזוֹן קְרוֹזוֹ מִן הָאֲנִיָּה הַשּׁוֹקֵעֶת לָאֵט
אֶל הָאֵי, כֶּךָ אֲנִי מוֹצִיא מִיְלָדוֹתַי
דְּבָרִים וְזִכְרוֹנוֹת לְהִמָּשֵׁךְ חַיִּי.

יהודה עמיחי

**מוקדש להוריי שרה וחיים אליאש, לאחותי התאומה שיינל'ה
ולסבתי הינדע איציקוביץ שנספו בשואה**

פתח דבר

לפני עשרים שנה הגיעו אלינו הביתה מראיינת וצלם במסגרת פרויקט העדויות של ספילברג לסרטו "שואה". העמידו מולי מצלמה, והשאלה הראשונה ששאלו הייתה בת כמה אני. בלי לחשוב עניתי מספר מסוים, ואחרי כמה שניות תיקנתי את עצמי. הסיבה לבלבול הייתה שאני סופרת את השנים מיום השחרור שלי ב-21 בינואר 1945 כאילו זה תאריך הלידה האמיתי שלי.

בדירה הקטנה שלי יש חפצים ותמונות שיקרים לי. יש לי אוסף בובות מיניאטוריות ומזכרות מכל העולם שקיבלתי או קניתי במשך השנים, מסודרים על מדפי ויטרינה מטופחת. עברתי כבר את גיל שמונים, אבל גם היום מי שמביא לי בובה במתנה, מצליח לשמח אותי כמו ילדה קטנה...

ליד המחשב תלויה תמונה של סבא-רבא שלי, רב שליימל'ה אלישיב, בעל "הלשם", שהיה ידוע ביהדות הליטאית כעילוי בקבלה והוגה דעות עם כוחות ריפוי והשפעה מיוחדים. לידו יש תמונות של אמי ואבי וגם תמונה משפחתית של כולנו, משפחת אליאש לפני השואה שמנתה שש נפשות. יש לנו מזל שהאחיות של אימא חיו בדרום אפריקה ואח אחד באמריקה, כי מדי פעם היה מגיע צלם לצלם אותנו כדי שנוכל לשלוח אליהם תמונות. אם לא כך, ייתכן מאוד שלא הייתה נשארת למזכרת אפילו תמונה אחת של כולנו.

בשנת 2008, מתוך רצון לסגור מעגל ואולי למצוא עוד פרטים על מה שקרה עם אימא ושיינל'ה אחותי התאומה לאחר שהופרדנו, נסעתי לפולין עם חנוך בעלי ז"ל, שרה בתי הבכורה הקרויה על שם אמי ומשה בעלה. בדיוק ביום השואה, ב-1 במאי, הגענו למחנה הריכוז שטוטהוף, המקום המקולל שאליו הגענו כמשפחה שלמה בפעם האחרונה. שרה חתכה פיסת גדר תיל חלודה, וכשחזרנו לארץ יצרה עבודה יפיפייה עם הכותרת "אף על פי, כן!!!" למטה

כתבה את המספר שנתנו לי הגרמנים: 484-54.

הנכדים והנינים יודעים שחיבוק עם סבתא גולדה זה קְוֹעֵץ' חזק חזק. בכל קְוֹעֵץ' כזה אני מחזירה לעצמי חום ואהבה שלא היו לי בימים הנוראים של השואה, כשהפכתי ברגע מילדה אהובה שיש לה הכול ל"מבוגרת" שצריכה לשרוד בתנאים לא אנושיים.

הילדים שלי, שרל'ה, אבי וענתי, וכל אחד משמונת הנכדים ומעשרת הנינים שלי שמעו ממני הרבה יותר מפעם אחת את המשפט: אַתְּ הניצחון שלי! אתה הניצחון שלי! אני מרגישה שהם נותנים לי המון אהבה וחום, ונהנית מכל דבר: מאוכל טעים, משיחה עם חברות טובות, מטיולים, מהמשפחה, ממה שאפשר.

הכינוי שלי במשפחה היה "הגנדרנית". מגיל צעיר מאוד אהבתי לשבת מול המראה, לעשות לעצמי תסרוקות ולהיראות יפה. האהבה שלי להופעה מטופחת נמשכת עד היום. אני אוהבת מאוד פריטי לבוש איכותיים, וכשאני רואה משהו שמוצא חן בעיניי אני קונה אותו. כל מה שמשמח אותי, שווה!

הסבל הנפשי והפיזי שעברתי, המראות שראיתי והפְּרָדָה מההורים ומאחותי שכל כך אהבתי, הולכים אתי כל החיים. הזיכרונות הם חלק ממני שאף פעם לא רציתי למחוק, אבל הם לא הצליחו לקלקל את אהבת החיים והאופטימיות שלי.

בגיל 12 נשארתי לבד בעולם. היו הרבה רגעים שהצלחתי לעבור רק בעזרת הדמיון. אבל אף פעם לא איבדתי את הרצון לחיות ולא חשבתי לוותר. אני לא יודעת מאיפה היו לי הכוחות האלה שבזכותם ניצלתי ממוות כמה פעמים.

במשך השנים אמנם סיפרתי לילדים שלי הרבה על מה שעברתי, אבל דיברתי כאילו אני מספרת על מישהי אחרת, מרחוק. אם פנו אליי שאספר על השואה בבית הספר לא רציתי, פחדתי שאמצא את עצמי בוכה לפני הילדים. בשנתיים האחרונות אני מרגישה שיש לי יותר כוחות לעשות את

זה, וכאשר הנינים שלי ביקשו שאגיע לדבר בפני הכיתות שלהם הסכמתי.
פחות ופחות אנשים יכולים לספר על מה שקרה בשואה, ואני מרגישה
חובה לעשות את זה גם בשביל אלה שכבר אינם.

כאשר עלה הרעיון להוציא את הספר הזה, לקחתי אותו בשתי ידיים. היה
לי חשוב שהסיפור של משפחת אליאש ושלי בתוכו יישארו לדורות הבאים.

בכל יום הולדת שאני חוגגת מאז איבדתי את שיינל'ה, החצי השני שלי,
אני מרגישה געגועים ומזכירה אותה: "הייתה אמורה לחגוג איתי היום עוד
מישהי".

הצלחתי להקים משפחה מקסימה ולחיות חיים מלאים.

אני רוצה להגיד תודה גדולה על כל מה שיש לי, מרגישה שזכיתי בכל הטוב.

העבודה שיצרה שרה בתי, במרכז חוט התיל משטטהוף

ילדות עטופה באהבה

הולדת וייחוס משפחתי (א שיינע ייִהעס)

נולדתי כאחת מתאומות ב-9 במאי 1932 בלינקובה, עיירה קטנה בליטא. אמי שרה-רבקה (לבית איציקוביץ) ואבי חיים אליאש גידלו את ארבעתנו עם הרבה אהבה וחום: אחותי הגדולה עייִדל (עדינה), אחי שלמה ואחרונות חביבות התאומות גולדל'ה (אני) ושיינל'ה.

אבי היה בן למשפחה מיוחסת ביהדות הליטאית, נכדו של "הלשם". יהדות ליטא נחשבה לאחת הקהילות היהודיות הגדולות והחשובות במזרח אירופה. בן דודו של אבי, הרב יוסף שלום אלישיב, הפך לימים למנהיג היהדות הליטאית בארץ.

כשמסתכלים על האיות של שם המשפחה רואים הבדלים. ההסבר הוא כזה: אליאש הוא הכתיב הרגיל, עליאשאו הוא הדרך שבה נכתב ונהגה השם בידיש. אלישיב הוא מעין גרסה עברית לשם שמחקה את ההיגוי היידישאי. חלק מייחסים את המעבר לשם אלישיב לעלייתו של "בעל הלשם" לארץ הנתפסת כשיבה הביתה: "האל ישיב".

לינקובה

רבים מתושבי לינקובה היו יהודים, חלק גדול מהם בני משפחה. לאימא הייתה בלינקובה חנות כלבו שאפשר היה לקנות בה הכול: מדג מלוח, סוכר ולחם ועד מסמרים, גרביים וטפטים. כולם ידעו שבחנות שלנו יקר קצת יותר, אבל לא מתמקחים. המחירים היו הוגנים, ואימא הייתה אישה ישרה ומוערכת. מילה שלה הייתה מילה.

מדי פעם היה מגיע לכלבו שלנו נער נוצרי, פרח כמורה, שכנראה לא תמיד היה לו כסף לשלם עבור מה שקנה. באחד הימים הגיע אביו, ביקש מאימא שתמכור לבנו בהקפה והבטיח שיגיע מדי פעם לסלק את החוב. לאט לאט נוצר קשר חם עם אותו פרח כמורה, והוא מופיע בסיפור המשפחתי שלנו גם בהמשך.

אין לי זיכרונות רבים מלינקובה, משום שבהיותנו בנות שלוש-ארבע עברה

משפחתנו דירה. זו הייתה תקופת החופש גדול, ושתינו הצטרפנו לסבתא הינדע לחופשה. משם הגענו ישר לבית החדש בשאוולי, העיר הגדולה ביותר בצפון-מערב ליטא.

סבא רבא רב שלמה אלישיב

"הלשם"

סבא רבא שלי נולד ב-1842 ובלט בלימודיו ובחריפותו מגיל צעיר. היה מצאצאי האר"י הקדוש ואחד מחוקרי הקבלה החשובים של זמנו. כתב את החיבור "לְשֵׁם, שְׁבוּ וְאַחֲלָמָה" ולכן כונה "בעל הלשם" או בקיצור "הלשם". בספריו הוא מפרש ומרחיב את שיטת האר"י בקבלה, ומתפלמס עם מקובלים אחרים כמו הרמח"ל והבעל שם טוב. הוא התנגד לחסידות, ורכש

בקיאות אדירה בתלמוד ובקבלה. בן עשרים התחתן עם בת שבע-אסתר פיין, ועבר להתגורר עמה סמוך להוריה בשאוול. לזוג נולדו ארבעה ילדים, **יצחק הבכור הוא סבי** (על אחיותיו של סבא תוכלו לקרוא בסוף פרק זה).

בשנת 1923, בגיל גבוה משמונים, עלה לארץ עם נכדו יוסף שלום אלישיב לאחר שהרב קוק סייע להם בהשגת סרטיפיקט (אשרת עלייה). הוא התישב בירושלים, ומאז המשיכו קשרי הידידות והלימוד בינו לבין הרב קוק. בירושלים החל להתקרב אליו רבי אריה לויין, ולימים נישאה בתו לרב יוסף שלום אלישיב.

"הלשם" נפטר בגיל 84 בירושלים ונקבר בהר הזיתים.

דברים שסיפר לנו אבא על סבו "הלשם"

בזמן מלחמת העולם הראשונה גורשו רוב יהודי ליטא לרוסיה ולאוקראינה ע"י השלטון הצארי בתואנה שהם עלולים לשתף פעולה עם האויב הגרמני. אבא נהג לספר שבסוף המלחמה רצה לחזור לליטא. כיוון שלא היו לו אישורי מעבר וגם לא כסף לשלם שוחד במעברי הגבול או לקנות תעודות מזויפות, הוא פחד שיעצרו אותו, יאשימו אותו שהוא שפיון (מרגל בגרמנית) ויהרגו אותו. לקראת יציאתו לדרך הגיע לבית סבו "הלשם". הסבתא הכניסה אותו מהכניסה האחורית, משום שתמיד היה תור ארוך של אנשים שחיכו ליד הבית. היו מביאים אליו נכים וחולים מכל האזור כדי שייתן להם ברכה, מאוד האמינו בו.

אבא שלי אמר לו: "אני רוצה לחזור הביתה, אבל אין לי ניירות, אין לי כסף". הסבא הקשיב ובירך אותו: "גיי און זיי מצליח" (לך ותצליח). וכך היה. אבא נסע ברכבת, חצה גבולות ואף אחד לא ניגש אליו לבדוק או לשאול שאלות. כל הדלתות נפתחו בפניו כבמטה קסמים, והוא הגיע לליטא בשלום.

היו עוד סיפורים עליו. באחת השבתות קראו לו בדחיפות לעיירה אחרת כדי שייתן ברכה לחולה. הוא לא יכול היה לצאת דרך העיר, כי סביב הרובע

היהודי היה עויֵב.¹ בלית בְּרָה יצא דרך השדות. הגויים שראו אותו הולך בשטחם כעסו והתחילו לצעוק: "מה אתה דורך לנו בשדה?" "הלשם" עשה מין תנועת ביטול כזאת עם היד ואמר: "בְּרַעֲנָן זאלטיר!" (שתשרפו!) והשדה נדלק. אחרי המקרה הזה הגויים אמרו: הרב אמר "בְּרַעֲנָן טא בְּרַעֲנָן" (אמר שיישרף ונשרף). פחדו מכוח המילים שלו.

מרים ויצחק עליאשאו, סבתא וסבא מצד אבא

בגיל מצווה יצא סבי יצחק עם אביו ללימודים בטעלז. כשבגר התחתן עם מרים לבית טוב, בְּתוֹ של אחד מעשירי שְׂקוֹד (עיירה יהודית תוססת סמוך לגבול עם לטביה), ר' הירשע-מאיר טוב, ושם חיו. למרים ויצחק נולדו שבעה ילדים, **השלישי הוא חיים אבי** (על אחיותיו ואָחיו של אבא תוכלו לקרוא בסוף פרק זה).

סבא יצחק אמנם הוסמך להיות רב, אבל לא היה מוכן להיות תלוי בקצבה של תלמידי חכמים. הוא נהג לומר ש"תורה זה תורה", אבל צריך לפרנס את המשפחה. לו ולסבתא מרים (כונתה מערע או מארי) הייתה חנות במרכז שְׂקוֹד, ובצדה האחורי התגוררו. למרות הרקע הדתי שממנו בא, סבא העריך מאוד השכלה, ובניגוד גמור למקובל אז שלח את בתו שרה-לאה ללמוד בגימנסיה רוסית. גם כאשר נאלץ להפסיק את לימודיה בשל קשיי תקציב, סבא לא נכנע. הוא רכש ספרי לימוד, ובעזרתם למדו כולם והתכוונו לבחינות.

במלחמת העולם הראשונה כל המשפחה הוגלתה לאוקראינה. גם כפליטים המשיכו ללמוד וכולם שלטו בשפה הרוסית. בסוף המלחמה שבו יצחק ומשפחתו לשְׂקוֹד.

1) ביהדות חל איסור על טלטול חפץ בשבת, העברה מרשות לרשות. למשל, אסור לקחת טלית או סידור לבית הכנסת. בהלכה מסוימת נאמר שאם עיר מוקפת חומה, היא נחשבת לרשות אחת. הקפת העיר בחוט מדמה עיר מוקפת חומה (רשות אחת) שבתוכה ניתן להעביר חפצים. למעשה בשבת אסור לצאת מתחום העיר.

אביו בעל הלשם ואחותו חיה-מושא נשארו ברוסיה, ובהמשך, כאמור, עלו לארץ.

בליטא לא היו חסידים אלא "מתנגדים" (במלעיל, הכוונה מתנגדים לחסידות). מבחינה זו סבא המשיך את דרכו של אביו. הגישה שלהם הייתה פתוחה ונאורה בניגוד לפְּנִטִיּוֹת שקיימת היום. זאת הייתה אמונה דתית שמחוברת לחיי היומיום, לאקטואליה ולמה שמתפתח וקורה בעולם.

סבא אהב לכתוב, והיה לו כתב יד יפה ומסודר מאוד. הוא נהג לנצל כל רגע פנוי לכתובה, גם בחנות, אך הכול אבד בשואה. בין היתר הוא כתב בעברית לוח שנה עברי למאה השנים הבאות שכלל ציון של כל החגים, השבתות והימים המיוחדים ששייכים ללוח השנה היהודי. אני לא יודעת איך עשה את זה. ממכתב ששלח לאחותו חיה-מושא (מתורגם מידיש) ניתן להבין שסייע לא מעט בהבאה לדפוס של כתבי אביו: "בשבילי מספיקה זכות ההעתקה לבדה... שזכיתי להעתיק כמעט חצי מספריו ולעשותם ראויים לדפוס."

סבתא מרים נפטרה כשהיינו קטנות, אין לי שום זיכרון ממנה. אולי ראתה אותנו כפעוטות, אני לא יודעת. אסתר בת דודתי שגדלה בשקוד סמוך לסבתא וסבא, זוכרת את טעמם הנפלא של התבשילים והמאפים שלה ואת ההתרגשות לקראת החגים: "[בבית הכנסת] הייתי עומדת ליד סבתא, גאה מאוד. שתינו התפללנו... כל השורה הייתה שלנו. בין קרובות המשפחה היו גם דודתה של סבתא וגיסותיה חיה ופולינה טוב". סבתא נפטרה כשנתיים לפני השואה. אבא קיבל את הבשורה המרה, ואני זוכרת איך התהלך בבית בחוסר שקט הלך ושוב עד שנסע ללוויה.

בימים ההם לא נסעו ממקום למקום כמו היום. לא נסענו לבקר את סבא וסבתא. כילדה הרגשתי מאוד לא טוב בנסיעות, חצי שעה של נסיעה ברכבת גרמה לי להיות חולה כל הלילה.

את סבא הכרתי אחרי שסבתא נפטרה. זכורות לי פעם או פעמיים שהגיע אלינו, באחת מהן כדי לעבור ניתוח עיניים. אימא קיבלה מאוד יפה את

בני המשפחה, וסבא כל כך התרשם ממנה שאמר לאבא: "עברו הרבה שנים מאז שהתחתנת, ועכשיו אני רואה איזה שידוך טוב מצאת!" אימא שלי הייתה אישה כזאת נהדרת.

כשסבא התארח אצלנו, אימא שלחה אותנו החוצה במוצאי שבת כדי שנבדוק אם רואים כבר שלושה כוכבים ואפשר להדליק אור. סבא ראה את ההשתדלות שלה ואמר: "מיין קינד" (ילדתי), זה לא חשוב. החשמל זורם כל הזמן. זה רק כאילו פתחת תריס. כשאת מדליקה חשמל את רק מכניסה אור, זה לא חשוב שיהיו שלושה כוכבים. באותה רוח אבא שלי נהג לומר שבימינו כבר לא מדליקים אש עם שתי אבנים.

סבא נפטר בשקוד שנה וחצי אחרי סבתא. הרוסים כבר שלטו שם, אך אסון השואה נחסך ממנו.

הינדע ויוסל (יוסף) איציקוביץ, סבתא וסבא מצד אימא

ההיסטוריה של סבתא וסבא מתחילה במות אחותה. סבא יוסל היה נשוי לאחותה הגדולה של סבתא שנפטרה בשעת הלידה. באותה תקופה הינדע הייתה צעירה מדי להינשא, אך יוסל היה נחוש בדעתו לחכות עד שתגיע לגיל המתאים לחתונה. הוא הודיע על כך במפורש, ואף הבטיח לה שכל חייה יישא אותה על כפיים. וכך היה.

אימא הייתה הבת היחידה שנשארה להוריה בליטא. אחיותיה גרו בדרום אפריקה עם משפחותיהן ואחיה חי באמריקה. אחרי שעברנו לשאוולי נשארו בלינקובה רק הוריה.

סבתא הינדע עברה לגור אתנו בשאוולי אחרי שסבי נפטר. היא הייתה לידי כזאת ולא לקחה חלק במלאכות הבית. השיער שלה היה אסוף תמיד בקוקו, וכל פעם שאבא נסע לפריס לנסיעת עבודה הוא היה מביא לה שָׁל עבודת יד. אני זוכרת שנהגה ללכת לבית הכנסת עם שָׁל שחור, לא עם מטפחת. כיוון שהייתה דתית, הקפיד אבא על הופעה דתית יותר ועל הליכה לבית הכנסת בכל שבת כדי לכבד אותה.

סבא יוסל נפטר כשהיינו קטנות. עדינה אחותי זוכרת שבתקופה שגרנו בלינקובה היא הייתה באה אליו כל שבת, והוא היה לוקח אותה על הידיים ונותן לה קצת יין עם לעקאח (עוגת דבש).

אימא ואבא

אני חושבת שהוריי הכירו בשידוך כמו שהיה מקובל בזמנו. אחרי שנישאו המשיכו להתגורר בלינקובה סמוך להוריה של אימא, ושם גם נולדנו ארבעתנו. בשנת 1936 החליטו ההורים לעבור לשאוולי, כנראה מטעמים של פרנסה. שאוולי הייתה עיר גדולה ומרכזית, ורוב תעשיית העור של ליטא הייתה מרוכזת בה. בנוסף העיר הציעה חיי תרבות, ספרייה, תיאטרון, מוזיאון ובתי ספר חדשים.

אימא, שכונתה על ידי בני המשפחה טענטע סאָצֶע (דודה סאצע), הייתה אישה נדיבה מאוד עם לב גדול ויכולת נתינה בלתי רגילה. היא עסקה בגמילות חסדים והושיטה יד לכל מי שנזקק לעזרה ולתמיכה. בכלל, הבית שלנו היה בית פתוח. מי שהיה צריך להגיע מלינקובה או משקוד לרופא או לבית חולים בשאוולי, אף פעם לא הלך לבית מלון. באו אלינו. כולם ידעו שהבית של טאנטע סאצע זה "בית המלון" של המשפחה. בני משפחה שהגיעו אלינו קיבלו חדר והתקבלו בחום ובנדיבות.

בין היתר הגיעו אלינו קרובי משפחה רחוקים מלינקובה לעשות ניתוח שקדים לשני הילדים שלהם. הם התאכסנו אצלנו שבוע. איך אני זוכרת? כי לפני שהם נסעו הביתה הם קנו לשיינל'ה ולי שני ארנקים!!

לאימא הייתה הופעה אלגנטית עם תסרוקת עגולה כזו, בין קצר לארוך, שנהגה לסדר מדי פעם במספרה. ביומיום נהגה לחבוש כובע רגיל, אבל ביציאה לאירוע או בילוי הכובע היה חייב להתאים לשמלה ולנעליים!

אמי שרה (לבית איציקוביץ)

אימא הייתה אישה מלומדת מאוד, על אחת כמה וכמה ביחס למה שהיה מקובל באותן שנים. היא סיימה גימנסיה ושלטה מצוין במתמטיקה. אימא ואבא שלטו בשפות הרוסית והגרמנית על בוריין, ואבא ידע גם צרפתית. שניהם הצליחו מאוד כסוחרים והעסיקו עובדים. היה לנו בית מבוסס, ואני גדלתי כילדה די מפונקת. לאימא היה בית מלאכה לצעיפים ומטפחות ממשי. כאשר העסק התפתח, רכש אבא שתי מכונות להדפסה, ובעזרתן היו מדפיסים על המטפחות הדפסי פרחים.

בלי קשר לדת, בתקופה ההיא לא היה מקובל שאישה או גבר יצאו מהבית בלי כיסוי ראש. מטפחות הראש המודפסות של אימא היו אהובות מאוד על הגויות. בהמשך תפרו בבית המלאכה של אימא גם כותנות לגברים. הייתה מכונה שרקמו בעזרתה, ושלמה אחי אהב מאוד לעבוד אותה.

באחד הימים ביקרתי את אימא בבית המלאכה. עבדה שם בגיהוץ נערה

ליטאית בת 15-16. ראיתי שהיא ניגשה לאימא ושאלה ככה במין יראת כבוד, "כמה [שכר] אני אקבל לשבוע?" אימא אמרה לה שהיא תקבל חצי ליט ליום. היא הייתה מאושרת.

אבא ניהל מסחר בפרוות עם אחיו מוריס שחי בפריס. במעילים שהיו תופרים היו צווארונים עגולים, כובעי פרווה ו"מופים" - מחממי ידיים עם כיס שאפשר להכניס אליו כסף ומפתחות. כל התוספות האלה היו חלק בלתי נפרד מהמעיל, לא הייתה בָּרָה אחרת בחורף הליטאי. אם לא היינו מכניסים את כפות הידיים למוף, האצבעות היו יכולות ממש להידבק לידית הדלת ולקפוא.

אבא היה אדם נאור, איש העולם הגדול. תמיד הקפיד על הופעה מטופחת שכללה חליפה, כובע, עניבה ומקל הליכה עם ידית משנהב או מכסף. ההופעה המכובדת הזאת הייתה סמל של מעמד.

אחד הדברים שהקסימו את אבא היה חידושים טכנולוגיים. למשפחה שלנו היה הרדיו הראשון (והיחיד!) בלינקובה. כשהביא הביתה את הרדיו בפעם הראשונה, עמדנו מסביב והסתכלנו איך קורה הקסם הזה ומהקופסה הזו מדברים. אנשים היו באים אלינו הביתה לשמוע חדשות. הייתה אז מלחמת "אביסימיה", מלחמה בין לוב לאיטליה (1936).

אבי חיים

בלי אולטרה סאונד ובלי אינקובטור

לקראת הלידה של עדינה אחותי הגדולה, אימא ואבא נסעו לריגה, עיר הבירה של לטביה, כדי ללדת אצל איזה פרופסור. אחר כך נולד שלמה. כשאימא הייתה בהריון השלישי עם שתינו, לא הייתה שום דרך לדעת שהיא נושאת ברחמה שני עוברים. גרנו אז בלינקובה.

סיפרו לנו שאבא רץ בשתיים-שלוש בלילה לבית של סבתא וסבא (ההורים של אימא), דפק על התריס וסיפר שנולדו תאומות. שיינל'ה שקלה קילו מאתיים ואני קילו שבע מאות. שתי פגות קטנטנות בלי אינקובטור. כדי לשמור על חום הגוף עטפו אותנו בצמר גפן, וכל שבוע היה מגיע רופא מריגה לביקורת. אחרי שהיה בודק אותנו ומתרשם שאנחנו מתפתחות ועולות יפה במשקל, היה אומר: "רק אצל גברת אליאש תינוקות כאלה יכולים לגדול".

וגדלנו...

עוברים דירה

בזמן שהמשפחה עברה דירה מלינקובה לשאוולי (Siauliai), שיינל'ה ואני היינו עם סבתא הינדע בחופשת קיץ. היינו בנות ארבע-חמש. בכל קיץ המשפחה הייתה יוצאת לנפוש בבתי נופש ביער פקרוי. כשחזרנו מהנופש הביאו אותנו לבית החדש ששכרו הוריי ברחוב וורפו 13 (וורפו גטווה בליטאית). בעיניים של ילדה הבית נראה לי עצום! זה היה בית עם שבעה חדרים.

למעשה הוריי תכננו להצטרף לאחיות של אימא בדרום אפריקה. עד היום שמורה אצלי תמונת פספורט של כולנו שכנראה צולמה למטרה הזאת. זו הייתה הסיבה לכך שהם לא רכשו בית. באותו זמן הבריטים הערימו קשיים על מי שרצה להגיע לדרום אפריקה ולא אפשרו להגיע לשם ישירות. היה צריך להגיע קודם לניגריה, לחיות שם שנה ורק אז להמשיך לדרום אפריקה. ואבא שלי אמר: "בשבילי פה זה אפריקה! אני לא נוסע לכושים. טוב לנו פה, אנחנו חיים טוב".

מימין לשמאל (גבוהים): אבא, עדינה, שלמה, אימא
הנמוכות: שיינל'ה ואני

היכרות עם שאוולי ועם גיטל היפה

זמן קצר אחרי שהגענו לשאוולי, שלמה לקח אותי ואת שיינל'ה להראות לנו את העיר. כשטיילנו ליד האגם (האונְזֶה) פגשנו אישה יפיפייה, לבושה אלגנטי מאוד. נשים חבשו אז כובעים עם רשת כזו שמכסה את העיניים. האישה היפיפייה הזאת שאלה: "שליימל'ה, אלה האחיות שלך?" היא החליפה אתנו כמה מילים ואני נשארתי עם פה פעור, עם הרושם החזק של היופי שלה. מיד אחרי שהלכה שאלנו את שליימל'ה מי זאת, והוא אמר שזאת גיטל, בת דודה של אבא (בְּתָם של טוֹנֶה-הינְדָא, אחותו של סבי יצחק, ושל הרב מוטל פרבר).

החיים בשאוולי

בשאוולי היה אמנם חשמל רק עד 12 בלילה, אבל בבית היו לנו מים זורמים ושירותים (בלינקובה השירותים עדיין היו בחוץ). בימים קרים היו מחממים את השירותים כדי שהמים בניאגרה לא יקפאו (היה צריך למשוך חוט שהשתלשל ממכל הניאגרה, וכך המים ירדו).

בחורף הסיקו את הבית בעץ. לכל שני חדרים היה אח מצופה בחרסינה, ואהבנו מאוד לשבת לידו ולהתחמם. למרות שפחם להבערת התנור היה זול באופן משמעותי מהעץ, לא השתמשנו בו. לקראת החורף היינו קונים עגלות עמוסות עצים, ושני גויים חוטבי עצים היו מגיעים לנסר את הגזעים ולסדר את בולי העץ בערמות. במשך החורף העסקנו "מנקה ארובות", מקצוע שהיום אף אחד לא מכיר. אני זוכרת את עדינה יושבת שעות ליד האח וקוראת ספרים. היא הייתה כל כך שקועה בהם שלא שמעה מה נעשה בבית. לפעמים גם הייתה בוכה עם הספרים.

העוזרת גרה אצלנו בבית בחדר משלה, ועשתה את כל עבודות הבית חוץ מבישול. כיוון שהייתה גויה ובבית אכלו רק אוכל כשר, הבישול היה באחריות אימא. העוזרת הייתה קמה כל יום בחמש בבוקר כשכולם עדיין ישנים, מנקה ומורחת וקס על הרצפה. אחר כך אבא שלי קנה לינולאום לרצפה של חדר האוכל שהיה מאוד גדול. הסלון וחדר האוכל זכורים לי כמו אולם חתונות, כזה גודל עצום. הלינולאום היה חומר חדש לגמרי, אף אחד לא ראה דבר כזה. על הקירות היו מודבקים טפטים.

בשאוולי היה לנו גם טלפון. מי שהיה צריך להזמין רופא או נזקק לשיחה דחופה, היה בא אלינו. עד היום זכור לי המספר: אשטוני ספטיני פֶּנְקִי (5-7-8). אני לא יודעת ליטאית, אבל יש דברים שנשארו חרותים בזיכרון שלי.

עומדים לפי הגיל (משמאל לימין): עדינה, שלמה, גולדה, שיינל'ה

לי ולשיינל'ה היה לב אחד

מהלידה שיינל'ה הייתה הקטנה והחולנית משתינו, ולכן זכתה ליותר פינוק. לפני שנולדנו הייתה בבית עוזרת אחת, וכשנולדנו לקחו עוד אחת. סיפרו שהייתי צורחת אז שתי העוזרות היו רצות ולוקחות לידיים דווקא את שיינל'ה, כי היא הייתה השקטה ואני הצרחנית. גם כשגדלנו לא זזנו אחת מהשנייה. אם אחת הייתה חולה, השנייה לא הלכה לבית הספר. אם בכל זאת נפרדנו לכמה שעות הייתי אומרת: "רק הגוף שלי הולך, הנשמה נשארת בבית". היינו כל כך קשורות.

למרות שלא היינו תאומות זהות, אנשים התקשו להבדיל בינינו. לשיינל'ה הייתה נקודת חן פיצקלע ליד האף ולי לא. באחת הפעמים אבא חזר

מנסיעה לפריס, ואמר שיש אמצעי חדש להוריד את הנקודה אם היא תרצה כשתהיה גדולה. זה היה לייזר. שיינל'ה הייתה ילדה מקסימה ושרה יפה מאוד.

נראינו אותו דבר מאל"ף ועד ת"ו: תסרוקת, בגדים, גרביים ונעליים... אם רצו להציק לנו היו פונים לשיינל'ה ואומרים "בואי גולדל'ה", ואז היא הייתה עונה "אני שיינל'ה, אני עם הנקודה". לפעמים בבית ספר היינו מחליפות מקומות לבלבל את המורים. שיינל'ה הייתה מצוינת בקריאה ובעברית, ואני הצטיינתי בחשבון. מגיל צעיר מאוד אני הייתי הגנדרנית. כל מה שקשור לבגדים והופעה עניין אותי, אהבתי לשבת שעות מול המראה ולעשות לעצמי תסרוקות ותלתלים.

שתינו עם אבא האהוב

שיינל'ה הייתה הרבה יותר יפה ממני. חברים של ההורים היו באים לבקר, וכששתינו היינו נכנסות לסלון הם היו אומרים: "דאס איז דער צווילינג? וועלכע איז שײַנער?" (אלה התאומות? איזו יפה יותר?). הם היו אומרים ששיינל'ה יפה יותר, ואני הייתי נפגעת. כנראה שלא חשבו שגם ילדים מבינים מה שהמבוגרים אומרים... למדנו בבית ספר יהודי "יבנה", רשת חינוך דתית שפעלה בחסות מפלגת אגודת ישראל. הלימודים היו בעברית, וכל בוקר נפתח בתפילה.² סבתא נהגה "לשחד" אותנו ואת שלמה, והייתה נותנת לנו כמה גרושים כדי שנגיד קריאת שמע לפני שאנחנו הולכים לישון.

"הדיבוק" והשייגען

יום אחד הגיע לשאוולי תיאטרון בידיש עם ההצגה "הדיבוק". זה לא היה אירוע שקורה הרבה. אימא ואבא קנו כרטיסים ולקחו את עדינה. אבא היה מאוד גאה בביתו הבכורה, ונהג לקחת אותה לסרטים ולאירועים. באותו ערב גם שלמה יצא עם חבר. אני ושיינל'ה נשארנו בבית עם סבתא והעוזרת. אף פעם לא יצאנו מהבית בשעות כאלה, אבל הפעם החלטנו שגם לנו מגיע לראות איך נראית העיר בערב. לא ביקשנו רשות ולא שאלנו אף אחד. בדיוק קנו לנו אז מעילים חדשים ויפים, התלבשנו ויצאנו למרכז. הכול היה יפה ומואר מאוד, והייתה חנות עם פירוז'ענעס, עוגות נפלאות עם קרמים וקישוטים. הגענו לאזור של התיאטרון, ופתאום שיינל'ה התחילה לקפוץ ולצעוק. בשניות הראשונות לא הבנתי מה קרה, ואז ראיתי שכובע המעיל שלה התחיל להתלקח. התברר ששייגען (גוי) בן 16-17 שעבר לידינו רצה להתנכל לנו וזרק סיגריה בוערת לתוך הכובע. אנשים ניגשו ועזרו לשיינל'ה להוריד את הכובע, הצוואר שלה התמלא

(2) מתחילת המאה ה-19 פעלו בליטא מוסדות חינוך מודרניים לבנות ולבנים, ובהם מספר גבוה של תלמידים. במקביל לחינוך המסורתי ("חדרים" וישיבות) פעלו בליטא שלוש רשתות חינוך: "תרבות" – בעלת תפיסת עולם ציונית חילונית; "יבנה" – חינוך דתי בחסות "אגודת ישראל"; ושתי רשתות שייצגו את הזרם היידישאי. יהודי ליטא האמינו מאוד בהשכלה, והיסוד הרציונלי היה מרכזי בתפיסת עולמם. לכן חיפשו מערכות חינוך שיציעו תכנים לא מסורתיים ויסייעו לצעירים להשתלב בעולם מתפתח.

שלפוחיות. חזרנו מצוברחות הביתה.

כשאימא ואבא הגיעו הביתה הם כבר ידעו מה קרה. אנשים סיפרו להם, כולם הכירו אותם. כמובן שהם כעסו עלינו, איך העזנו לצאת מהבית לבד בלילה. אף אחד לא הרגיש! היינו שתיים, לא אחת, זה יותר כוח. מדי פעם התווכחנו, לפעמים רבנו, אבל תיכף התפייסנו.

שבת בבוקר

אבא נהג לספר לנו המון סיפורים על סבא יצחק. בשבת בבוקר אימא הייתה קמה לענייני הבית, ושתינו היינו נכנסות למיטה שלהם. אבא היה שר לנו, הוא שר מאוד יפה אריות, אופרות שלמות. בזמן הזה גם היה מספר לנו סיפורים על המשפחה המורחבת, משפחת טוב (מצד אִמו מרים לבית טוב), ועל עוד משפחות שהיו אִתם ברוסיה בזמן המלחמה לפני שחזר לליטא.

בית פתוח

די קרוב לביתנו הייתה ישיבה שבה למדו ילדים ונערים שהגיעו מעיירות שונות, חלקן מרוחקות. הנערים האלה היו מנותקים ממשפחותיהם ומבתיים לתקופות ארוכות כי אז לא הרבו לנסוע. אימא הטובה נהגה לארח באופן קבוע את ה"ישיבע בוחערים", חלקם לארוחות צהריים באמצע השבוע וחלקם לארוחות שבת. אצלנו הם נהנו מתחושה של בית ומאוכל טעים. אימא בישלה הכול ואירחה בחום, כינו אותה "הצדיקה". שיינל'ה ואני נהנינו מאוד מכך שיש לנו בית פתוח ומארח כזה.

אסתר בת דודתי מספרת על אימא: "היא הייתה אישה חכמה, נפלאה, אישה שכמו יצאה מאיזו אגדה. כל אחד מצא אצלה מקום, וממה שהיה לאכול על יד השולחן היא נתנה לכולם תמיד. ותמיד היה לה זמן, ותמיד בשקט ובשלווה".

היו אצלנו חגים נפלאים, ביניהם ליל הסדר. כולנו ישבנו סביב השולחן,

ואנחנו, שתי הקטנות, היינו שואלות את הקושיות. אבא שלי היה יושב ומסביר בידיש כמו שהיה נהוג, והיינו מחכים למצוא את האפיקומן. תמיד היו לנו אורחים לליל הסדר.

גיטל מתחתנת

אחרי שעברנו לשאוולי נהגה גיטל לבקר אצלנו כל שבוע, בדרך כלל בימי רביעי בערב כשאימא הייתה אופה געבעקס (חלות, עוגיות). גיטל התייממה מאמה בגיל צעיר, וזו כנראה הייתה הסיבה שאהבה לבוא אלינו. היינו יושבים סביב השולחן עד שעה מאוחרת, מפטטים ונהנים מהמאפים הנפלאים. למרות שגיטל לא גרה רחוק מאתנו, אבא תמיד היה יוצא ללוותה כי לא רצה שתלך לבד בלילה.

לא עבר זמן רב, ובבית התחילו לדבר על שידוך של גיטל לגבר מקובנה. כיוון שאצל דתיים אב אלמן או נשוי בפעם שנייה אינו יכול להוביל את בתו לחופה, אימא ואבא לקחו עליהם את התפקיד המשמח הזה. אותנו אמנם לא לקחו לחתונה, אבל ראינו את ההכנות וחשנו את ההתרגשות של ההורים לקראת האירוע. אימא תפרה שמלה והתאימה לה כובע חדש, וכמובן שגם אבא הזמין לעצמו חליפה חדשה. ובאמת, שניהם נסעו לקובנה וליוו את גיטל לחופה כשנישאה לר' יוסף אסטרייך.

עוד על המשפחה

אחיותיו של סבי יצחק אליאש

תני (טוֹנָה) הינדא – נישאה לרב מוטל פרבר (ממשפחת רבנים מפורסמת) משאוול, ונולדו להם לייזר (אליעזר) וגיטל. לייזר היה חירש-אילם ונשלח לגרמניה ללמוד קריאת שפתיים ולתקשר. הוא היה גרפיקאי מפורסם בליטא (נספה בגטו קובנה). כיוון שטונה-הינדא נפטרה צעירה יחסית, הוריי התייחסו לגיטל, בת דודתו של אבא, כאל ילדה חמישית.

חיה (מוסיה) מושא – התחתנה עם הרב אברהם לוינסון, הרב של הומל (ביילרוס). לאחר 17 שנות נישואין נולד בנם היחיד, הרב יוסף שלום אלישיב, לימים מנהיג היהדות הליטאית בארץ.³ בעלייתם לארץ בשנת 1922, אימץ החתן את שם חמו אלישיב. התגוררו בשכונת מאה שערים בירושלים.

שרה-לאה – בת הזקונים, התחתנה עם רבי שלום צבי קרומינסקי. ב-1933 הם עלו לארץ עם ארבע בנותיהם.

3) על חיה-מושא מובא סיפור מרתק... היא ובעלה רבי אברהם הגיעו לוויילנה, לפרופסור גוי ידוע-שם לאחר שנים של המתנה לפרי בטן. לאחר הבדיקות הנדרשות, הודיע הפרופסור באופן חד משמעי שאין לזוג סיכוי להביא ילדים לעולם. חיה-מושא חזרה לביתה, עומדת לפרוץ בבכי. כשראתה את אביה הצדיק (בעל הלשם) לומד תורה, לא רצתה להפריעו, ולכן פנתה לאורווה, שם פרצה בבכי קורע לב ושמים. כשחזרה לביתה נפוחת עיניים, שאל אביה מדוע בכתה. כשסיפרה לו על השתלשלות הדברים, הבטיח אביה שתזכה לזרע של קיימא. שנה לאחר מכן, ב-1910, בן נולד למשפחת אלישיב, יוסף-שלום שמו.

ביום השמיני להולדתו, כתב הסבא המאושר, הלא הוא בעל הלשם, מכתב לחפץ חיים: "מגיע לי מזל טוב... נולד לי נכד שעל פי הפנים שלו אני רואה שיהיה לאחד מגדולי הדור". כך אמר וכך היה. (פורום ברסלב ישראל)

אחיותיו ואָחיו של אבא חיים

מרדכי (מוטל) - הבכור, היגר לדרום אפריקה ושם הקים משפחה.

שרה-לאה - נישאה לנטע-יוסל זליקוביץ', חקלאי בן שקוד, ושם ניהלו חווה רחבת ידיים. נולדו להם אסתר ולייב. כשאסתר הייתה בת ארבע, טבע האב בנהר. שלושה שבועות לאחר מותו נולד תינוק הנקרא על שמו נטע (Notte), ובגיל שמונה חודשים נפטר ממחלה. אחרי כמה שנים התחתנה שרה-לאה עם יצחק מלקינזון, וב-1931 נולדו להם תאומים: נחום ושלמה.

קורותיה של אסתר בת-דודתי במלחמה מצטלבים עם קורות משפחתי (על כך בהמשך).

אברהם (אברום)-שמואל - עורך דין, נישא לרוזה. בנם ליאו, בתם רחל. תחילה חיו בממל ואחר כך עברו לקובנה. אברום נספה בגטו קובנה בתחילת המלחמה (המשכילים ובעלי המקצועות הנחשבים היו נקראים על ידי הגרמנים להתייצב מיד, והם אלה שנרצחו ראשונים) וגם בנו ליאו לא שרד.

שולמית פרידה-גיטל - עלתה לארץ לפני השואה. אָמו של השחקן שלימל'ה בר שביט. נפטרה.

מוריס משה-ישראל - חי בפריס, פרוון. הצטרף לשורות הצבא הצרפתי בזמן המלחמה. נפל בשבי הגרמני והודה ביהדותו כשנתגלה שהוא נימול. נספה באושוויץ. אשתו הצטרפה לפרטיזנים וניצלה, ושתי בנותיו הוכנסו למנזר ושרדו.

ליאון-לייב-יהודה - חי בפריס. הצטרף לשורות הצבא הצרפתי בזמן המלחמה ונפל בשבי הגרמני. כשנתגלה שהוא נימול, טען שהוא קורסיקאי וניצל. אשתו הצטרפה לפרטיזנים וניצלה.

רוחות מלחמה

הרוסים כובשים את ליטא

ב-15 ביוני 1940, פחות משנה לאחר שפרצה מלחמת העולם השנייה, כבשו הרוסים את ליטא. הכיבוש היה מהיר וקל, בלי שום גילויי התנגדות או שימוש בנשק. עד אז עמד בראש המדינה⁴ הנשיא אנטונאס סמטונא. אחרי שהממשלה לא תמכה בעמדתו, עלה סמטונה למטוס האחד שהיה במדינה וברח לאנגליה. מיד לאחר מכן הוקמה בליטא ממשלה חדשה שחבריה נבחרו ע"י הסובייטים מקרב חברי המפלגה הקומוניסטית הליטאית. ליטא הוכרזה רשמית כרפובליקה סובייטית ונשארה כזו במשך שנה.

כסף ורכוש הן מילות גנאי

היו יהודים רבים שהזדהו עם הרעיון הקומוניסטי, וכאשר הרוסים נכנסו לליטא הם קשרו לעצמם סרט אדום. הרעיון של שוויון בין כל בני האדם נשמע טוב ומבטיח, וכבחירה פוליטית הוא קסם לרבים מהם שגם שלטו היטב בשפה הרוסית. למרות שהיהודים היו הגרעין הקשה של המפלגה הקומוניסטית, הם לא זכו לכוח ממשי בשלטון החדש.

מיד לאחר הפלישה הולאמו מפעלים גדולים (כמו בית החרושת של פרנקל), ונאסרה פעילות הארגונים היהודיים ובתי הספר בעברית. הממשלה החדשה עסקה בהנחתת גזרות חדשות, ושלחה רבים מבני מעמד הבורגנות לבתי סוהר או לסיביר, בהם כ-5,000 יהודים. כל מי שנחשב עשיר או אנטי-קומוניסטי, היה על הכוונת. הרוסים פשטו על חנויות, עסקים ובתי מסחר, החרימו כל מה שמצאו והשאירו את בעליהם בחוסר כול. כיוון שרוב היהודים עסקו במסחר ותעשייה, הם היו הסובלים העיקריים מהלאמת הנכסים: כ-90% מהמפעלים ומהחנויות שהולאמו היו של יהודים.

הקומוניסטים רדפו גם את בני הישיבות. חלקם אמנם המשיכו בלימוד באופן מחתרתי, אך רבים מהם הוגלו למחנות מאסר בסיביר. בתקופת

(4) באוגוסט 1939 נחתם הסכם ריבנטרופ-מולוטוב בין גרמניה הנאצית לברית המועצות, חלוקת המדינות הבלטיות בין הצדדים. ב-15 ביוני 1940, בעוד נשיא ליטא עוזב את המדינה, נכנסו אליה 150,000 חיילים סובייטים ללא התנגדות.

השלטון הרוסי הוצאה התנועה הציונית אל מחוץ לחוק, ובבתי הספר הותר ללמד רק ביידיש. זו הייתה תקופת פריחתה של היידיש.

גם אנחנו נחשבנו לבורג'וי (בורגנים), מילת גנאי לפי התורה הקומוניסטית. כסוחרים הוריי הבינו די מהר שהם צפויים להתנכלויות מצד הרוסים. היו לנו בבית וילונות ארוכים ויפים שהיו תלויים על קרניז נחושת עם "כדורים" שסגרו אותו משני הצדדים. מיד אחר כניסת הרוסים אבא ושלמה טיפסו והחביאו בקרניזים מטבעות זהב.

באחד הימים חזרנו מבית ספר וראינו ליד הבית חיילים רוסים. הם ערכו חיפוש בבית, והחרימו את כל הסחורה וחומרי הגלם שהיו מיועדים לייצור בבית המלאכה של אימא. את כל מה שמצאו הכניסו לשני חדרים בבית וסגרו אותם עם חותמת של הק.ג.ב. כיוון שהסחורה הייתה על שם אימא היא נעצרה, ואבא נאלץ לשלם המון כסף כדי לשחרר אותה. אחרי המעצר אימא הייתה צריכה להתייצב במשטרה כל יום כאילו הייתה הפושעת הכי גדולה.

שנאה מצד הליטאים

גם מצד המקומיים ספגו היהודים התנכלויות, משום שהתושבים הליטאים זיהו אותם עם הקומוניזם והמשטר הזר ששנאו. מבחינתם הרוסים היו "אורחים" לא רצויים בארצם, והם שאפו לחזור למצב הקודם של ליטא כמדינה עצמאית. על רקע זה פרץ בליטא גל חזק של הסתה ואנטישמיות, ואיומים בסגנון "חכו, חכו, עוד מעט היטלר יבוא!" נשמעו כלפי יהודים.

שוחטים פרות קדושות

בתקופת השלטון הרוסי עברנו ללמוד בבית ספר "תרבות", ומעכשיו הלימודים היו ביידיש. כאן פגשתי ילדים שונים מאלה שהייתי רגילה לפגוש ב"בנה" עם אמונה וחינוך דתי. באחת ההפסקות נעמד נער בשם בֶּרל'ה שהיה גדול מאתנו בשלוש-ארבע שנים, וצייר על הלוח קריקטורה

של רב יושב וחולב פרה! ולא רק זה: במקום חלב יוצא מהפרה כסף! היינו המומים. לעשות צחוק מרב שחולב פרה, והמסר שמסתתר מאחורי זה על אהבת כסף. זה היה מנוגד לכל מה שחינכו אותנו עד אז.

אחר כך התקיימה בכיתה שיחה, והמורה הסביר לנו שאין אלוהים. זה היה שוק בשבילנו. אנחנו, שבאנו מבית יהודי דתי, נפגשות פתאום עם אמת שונה לגמרי מזו שעליה גדלנו. עד אז בשבת אסור היה לנו לכתוב, ועכשיו היינו צריכות ללכת לבית ספר בשבת. הכול השתנה בבת אחת. מציירים לנו רב חולב פרה, אומרים לנו שאין אלוהים. באנו הביתה וסיפרנו, היינו בהלם. אם מוסיפים לזה את המעצר של אימא, אין ספק שהרגשנו שהמצב משתנה לרעה והיו תחושות לא טובות באוויר.

ניסיונות לברוח

ככה נראתה השנה שבה שלטו הרוסים בליטא. היה נדמה לנו שזה רע מאוד, אבל מי יכול היה לתאר לעצמו את העתיד לבוא. לאבא שלי היו חושים טובים, הוא כנראה הרגיש דברים ונהג לומר: "כל זמן שהרוסים פה לא יהיה לנו טוב, אבל כשהגרמנים יבואו יהיה הרבה יותר גרוע."

החלו להגיע שמועות על בריחה המונית ועל גירוש יהודים מגרמניה ומצ'כיה לפולין. פליטים מפולין התחילו להגיע לליטא. שמענו שהם על הגבול, ואין להם מה לאכול. לפעמים כשלא רצינו לאכול, אימא הייתה אומרת: "יש ילדים רעבים בגבולות, ואתם לא רוצים לאכול?" אז לא הבנו את זה בכלל.

על רקע חוסר הוודאות והחששות מהעתיד לבוא, היו התארגנויות שונות של פליטים חלוצים לנסיעה דרך רוסיה ובהמשך עלייה לארץ ישראל. באותם ימים התחיל להגיע אלינו הביתה בחור יהודי, פליט מפולין, ואבא היה נסגר אתו בחדר. שמענו אותם מסתודדים ומתכננים בשקט, וניסינו להקשיב לשיחות מאחורי הדלת. אבא שילם לבחור המון כסף, והוא באמת סידר ניירות שמעידים שאימא ואבא פליטים ואנחנו יתומים. לכולנו כבר

היו ניירות, ואז התברר שלסבתא אי אפשר לסדר ניירות. אימא שלי אמרה: "אני לא יכולה להשאיר אותה כאן לבד. אין לה עוד ילדים בליטא." וכך התכנית הזאת לא יצאה אל הפועל.

אחר כך אבא ניסה לארגן תכנית בריחה חלופית עם אחיו אברום שהיה עורך דין. אברום התגורר עם משפחתו בממל, עיר נמל ליטאית, אך לאחר שנכבשה ב-1938 ע"י הגרמנים עברה המשפחה לקובנה. התכנית שרקמו אבא ואברום הייתה לשכור אנייה שתשיט אותנו לשבדיה. אמרו ועשו. הם יצרו קשר עם בעל אנייה וסיכמו אתו על הפלגה לשבדיה. יום-יומיים לפני תאריך ההפלגה שנקבע לנו, נתפסה אנייה אחרת שגם עליה היו כנראה יהודים שתכננו להימלט. בעל האנייה קיבל רגליים קרות, וכל הסיפור לא יצא אל הפועל. על הניסיון הזה נודע לי אחרי שנים מעדינה, כי לנו, הקטנות, לא סיפרו מה מתרחש מאחורי הקלעים. ידעו שעם הרוסים לא כדאי להסתבך. מספיק שישמעו מילה אחת לא במקום ומיד ישלחו לסיביר.

הייתה תכנית נוספת לחצות את כל רוסיה עם רכבות ולהגיע ישר לשנחאיי בסין. היו אנשים שהצליחו לעשות את הדרך הזאת ולהגיע, אבל כנראה שכאשר ההורים שלי בדקו את האפשרות הזאת צצו בעיות והכול התבטל. נשארנו בליטא.

גרמניה פולשת לליטא

ב-22 ביוני 1941 נפתחה המתקפה הגרמנית על ברה"מ שהצטרפה למלחמת העולם. ההפצצות ומטוסי הקרב שנשמעו מכל עבר גרמו להוריי להחליט לברוח במהירות לברה"מ. ארזנו מעט דברים ועזבנו, השארנו את הבית כמו שהוא.

עוד לפני שהגרמנים הספיקו להשתלט על אדמת ליטא ולהטיל את הגזירות הנאציות על היהודים, החלו גילויים קשים של אנטישמיות מצד הליטאים. רבים מהם שמחו על כניסת הגרמנים כי שנאו את היהודים וידעו שהגרמנים "יטפלו" בהם. אחרים רצו להיפטר סוף סוף מהשלטון

הרוסי, וקיוו שעכשיו תבוא הישועה. האמת הייתה שאף אחד לא ידע מה באמת מצפה לו.

הצלחנו להגיע ללינקובה ושם נתפסנו. הליטאים עצרו את כל היהודים שנתפסו וכלאו אותם באסם. עדיין לא הגיע אף חייל גרמני! אחר כך החליטו להחזיר לשאוולי את כל מי שברח ממנה והעלו אותנו על משאיות. בדרך עצרו מדי פעם, היכו והתעללו, חלק מהאנשים הורדו מהמשאיות ולא חזרו יותר.

בסופו של דבר כשהגענו לשאוולי שלחו את הנשים והילדים לבתיהם, ואת הגברים כלאו בבית הסוהר. אימא ידעה שבכל יום מוציאים להורג כמה מן הגברים שבמאסר, וחיפשה בקדחתנות כל דרך לשחרר את אבא.

אסתר בת-דודתי

אסתר, בתה של דודתנו שרה-לאה משקוד, למדה אז באוניברסיטה בוויילנה. כשפרצה המתקפה הגרמנית, ניסתה לצאת מוויילנה ולחזור לביתה בשקוד. כמה פעמים הגיעה לתחנת הרכבת ולא הצליחה לעלות על אף רכבת. הייתה בהלה באוויר, הרבה אנשים ניסו לחזור לבתיהם באזורים אחרים של ליטא או לברוח ואפשרו רק לאנשי צבא לעלות.

אסתר מספרת שבוויילנה מיד הופיעו כרוזים בפולנית, ליטאית וגרמנית שעל היהודים לענווד סרט עם מגן דוד על השרוול ושאסור להם לצאת בערב או ללכת על המדרכות. מיד החלה התעללות ביהודים: היו מוציאים אנשים מהבתים באמצע הלילה, מרוקנים בתים מרכוש, גברים נעלמו. השתררה פניקה. אנשים התחילו לאגור מזון, ובכל מקום היו מוציאים את היהודים מהתור וצועקים "יהודים החוצה!"

כשנכשלו ניסיונותיה של אסתר לנסוע ברכבת לשקוד, החליטה לנסוע תחילה אלינו ואז להמשיך לשקוד. בדרך לא דרך הצליחה להגיע לשאוולי. כשהגיעה סוף סוף, סיפרה לה אימא על ניסיון הבריחה שנכשל ועל אבא שמוחזק בבית הסוהר. אסתר רצתה להמשיך בדרך ללא עיכובים, אך

שמועות רעות על המתרחש בשקוד גרמו לאימא לשדל אותה בעדינות לחכות קצת עד שתתבהר התמונה. ואכן, השמועות על מה שהתחולל בשקוד התאמתו. נודע שסמוך מאוד לפלישת גרמניה לליטא נרצחו כל יהודי שקוד, ובהם בני משפחתה של אסתר: האם שרה-לאה, בעלה ושלושת הבנים. הטבח בוצע בשיתוף פעולה מלא של הגרמנים והליטאים. אסתר ניצלה מהטבח הודות ללימודיה בוילנה.

גם אצלנו המצב לא היה מזהיר. אחרי ניסיון הבריחה הכושל לקחו מאתנו את הכול. הגרמנים נהגו לקחת מיד את כל דברי הערך ממי שנתפס בבריחה. אני לא יודעת בדיוק מתי, אבל את סבתא הרגו ממש בהתחלה, וכך נהגו עם כל הקשישים.

מטה גסטפו בבית שלנו

כאמור, אחרי ניסיון הבריחה הוחזרנו לשאוולי. כאן ציפתה לנו "הפתעה": הגרמנים השתלטו על הבית שלנו, ועתה פעל בו מטה של הגסטפו. אימא עמדה בחוץ עם ארבעתנו אובדת עצות. בלית ברירה פנינו לבית השכנה ממול, פֶּרְיִילִין טייץ. כשנכנסנו היא שכבה במיטה, הסתבר שיש לה "שושנה" ברגל ובדיוק טיפלה בה אחות. האחות הזו הכירה אותנו, הקטנות, היו מביאים אותנו אליה כל חורף לעבור טיפול בנורות קווארץ (טיפול יקר לחיזוק העצמות שהיה מקובל אז). מיד כשראתה אותנו ספקה כפיים ואמרה: "גוט מיינר, דאס איז פרוי עליאש!" (אלוהים, זאת גברת אליאש!). נראינו כמו פליטים. תיכף דאגו לנו לכיבוד. התברר שלפני שהגסטפו תפס את הבית, השכנים הספיקו להוציא קצת בגדים וחפצים שלנו. זה מאוד עזר, כי יכולנו להחליף בגדים ולמצוא מה שצריך להתארגנות ראשונית.

אימא התחילה להסתובב ליד הבית, והחיילים הגרמנים הבחינו בה ושאלו מה היא מחפשת. היא אמרה להם: "זה הבית שלי. גרתי פה ועזבתי במהירות בגלל ההפצצות. השארתי הכול כאן. אם אפשר בשביל הילדים שאוציא כמה דברים". התשובה שלהם הייתה: "מה שאת מצליחה להוציא בחצי שעה, שלך!" נכנסנו כולנו הביתה, ומה שיכולנו להוציא לקחנו

והעברנו לפך־יילין טייץ. הבעיה הייתה שהיו לה רק שני חדרים ובנוסף גרה אצלה אימא זקנה.

בפינת הרחוב שלנו הייתה חנות נעליים שנהגנו לקנות בה נעליים לכל המשפחה. בעלת החנות הייתה אלמנה, שני הבנים שלה ברחו לרוסיה והיא נשארה רק עם הבת. כששמעה שאין לנו בית, אמרה שתיתן לנו שני חדרים והזמינה אותנו לגור אצלה. עברנו אליה.

קרן אור באפלה

תוך כדי ההתארגנות שלנו התברר לאימא שהכסף שאבא שילם לטובת הניירות המזויפים (שבעזרתם תכננו לברוח מליטא) לא הלך לאיבוד. האנשים שקיבלו את הכסף לא הספיקו להשתמש בו והחזירו לנו אותו. זה היה סכום כסף שאפשר לנו להסתדר באותם ימים. אז כבר התחילו למכור לחם לפי שוברים ומספר נפשות במשפחה.

אבא עדיין היה בבית סוהר, מאוד דאגנו לו. מדי פעם היינו מסתובבים ליד בית הסוהר, אולי נראה שמעבירים גברים לעבודה. יצא היום, יצא מחר, כל הזמן היו שמועות וספקולציות. גברים שהשתחררו סיפרו שהגרמנים שואלים כל פעם "מי עורך דין? מי רופא?" אלה שהרימו את היד נלקחו ויותר לא ראו אותם. אבא אמר שהוא פרוון או חייט ורשמו אותו כבעל מלאכה.

רגע של אנושיות

הגזרות נגד היהודים נכנסו לתוקף די מהר, והזכרתי שבין היתר נאסר עלינו ללכת על המדרכות. באחד הימים פגש את אימא ברחוב אותו פרח כמורה מלינקובה. עכשיו כבר היה כומר. הוא ירד מהמדרכה, ולעיני כולם נישק את ידה. כל הגויים הסתכלו מופתעים מהמחווה הזו: כומר שיורד לכביש ומנשק ליהודייה את היד! אימא ניסתה להיעזר בו לשחרר את אבא מהכלא, ולפני שנכנסנו לגטו הוריי העבירו אליו ביגוד וחפצים יקרי ערך (כולל כלי כסף) כדי שישמור אותם עבורנו.

אבא יוצא מהכלא

ליד בית הסוהר פגשה אימא ידיד של המשפחה שהיה אחד המנהלים הבכירים בבית החרושת לעורות "פרנקלס פבריק". הגרמנים השתלטו מיד על הפעילות בבית החרושת, אבל הידיד הזה נשאר לעבוד שם בתור מייסטר (מנהל עבודה).⁵ כששמע מאימא שאבא בבית סוהר, הבטיח לה שיסייע להוציא אותו משם: "אגיד לגרמנים שמחלקת הפרוות לא יכולה לעבוד כי המייסטר שלי בבית סוהר". ובאמת כמה ימים לאחר מכן אבא שוחרר והחל לעבוד בבית החרושת.

(5) מיד לאחר הכיבוש השתלטו הנאצים על מפעל העור של פרנקל (שהוקם ב-1879 ע"י חיים פרנקל) והיה שייך עד 1940 למשפחת פרנקל. רוב עובדיו המיומנים של המפעל היו יהודים, ולכן הוחלט להקים בצמוד למפעל גטו שבו ישוכנו העובדים. כדי לא לפגוע בעבודת בית החרושת, דרש הממשל האזרחי להפסיק מיד את הרציחות ההמוניות. בתחילה תכננו הגרמנים להשתמש ביהודים כפתרון זמני ולהחליפם בהמשך בעובדים ליטאים, תכנון שלא יצא אל הפועל.

גטו שאוולי

יולי 1941 - יולי 1944

מציאות חדשה

אפשר לתאר את המעבר מהבית היפה והגדול לצפיפות ולתנאי החיים הקשים בגטו כמעבר "מאיגרא רמא לבירא עמיקתא". בהתחלה גרנו עם זוג מבוגרים בדירה בת חדר אחד שחולקה לשניים! בהמשך גרנו עם גברת איטינג שבעלה נלקח בתחילת המלחמה, והיא נשארה לבד עם הילדים. הצפיפות הייתה איומה.

הגטו היה סגור ומסוגר, מוקף בגדר תיל גבוהה. היציאה ממנו הייתה רק לצורך עבודה ונעשתה בשורות (גם הכניסה). היה שער אחד גדול עם שמירה קפדנית של 24 שעות ביממה, ומסביב לגדרות ניצבו שומרים ליטאים ואוקראינים. בשלב הזה כמעט שלא ראינו גרמנים. היו מחלקים לחם לפי כרטיסים, מנה קטנה מאוד לכל אחד, ולפעמים חילקו עוד משהו כמו למשל בשר סוס.

החיים התנהלו מיום ליום. בהתחלה ניסו לארגן בית ספר או משהו לילדים, אבל בעצם לא הייתה לנו שום תעסוקה. אני ושיינל'ה היינו כבר בנות תשע-עשר. כל בוקר הגדולים יצאו לעבודה ושתינו נשארו לבד.

אבא עבד בבית החרושת לעורות "פרנקלס פבריק". אם עבדת במקום שיכולת לפגוש גויים ולקבל מהם אוכל בתמורה לחפצים שמכרת להם, נחשבת בר מזל. בלי תוספות המזון האלה אי אפשר היה להמשיך להתקיים. אבא היה מסתכן באופן קבוע ומוכר דברים לליטאים שעבדו אתו. את הלחם ומוצרי המזון שקיבל בתמורה היה מגניב לגטו. תמיד הצליח להביא אוכל הביתה. היה צריך הרבה אומץ להברחות האלה, כי מי שהכניס אוכל לגטו הסתכן בעונש מוות.

חוץ מתקופה קצרה שעדינה עבדה בכריית כבול, כל בני המשפחה שלי עבדו בבית החרושת. קלמן לוריה, קרוב משפחה של אימא מלינקובה, עבד

בשדה התעופה.⁶ אסתר, שבינתיים נשארה אתנו, עבדה בשדה התעופה בהעמסת קרוניות חול ובהמשך בכריית כבול (עבודת פרך) במרחק של עשרים-שלושים קילומטר מהגטו. היא ועדינה הפכו חברות טובות.

שלמה, קלמן, עדינה ואסתר היו באים אלינו לאכול אחרי העבודה, אך בשל הצפיפות היו הולכים לישון אצל שתי משפחות אחרות. בהמשך, כאשר טבעת החנק תתהדק סביבנו, הם יישארו לישון במקומות העבודה שלהם במשך השבוע.

חיינו בהרגשה של אי-ודאות מוחלטת לגבי מה שיתרחש ברגע הבא. האס. אס. היו עורכים פשיטות פתע בבתים, ובכניסה לגטו מחפשים ומרחחרחים אחר כל אחד שנכנס. כשתפסו מישהו שניסה להכניס משהו היו מתעללים בו, משאירים אותו כורע על הברכיים במשך שעות ולפעמים גם הורגים אותו.

אני לא זוכרת שהתעסקנו בתנאי החיים, בהיעדר הפרטיות, בצפיפות. כל הכוחות שהצלחנו לגייס הושקעו בהישרדות היומיומית: איך להיראות חזקים ובריאים כדי להמשיך לצאת לעבודה, איך לעבור עוד אקציה, איך להשיג אוכל ולהבריא אותו לגטו, איך להתמודד עם מחלות, עם תשישות, עם מוות יומיומי של אנשים, גם צעירים, איך לא לאבד את האופטימיות.

חלקת אלוהים קטנה

הייתה חתיכת אדמה קטנה ליד המקום שגרנו, אז שתלנו בה תפוחי אדמה, בצל ירוק, צנוניות. זה העסיק אותנו קצת. מה יכולנו לעשות? היה רעב, היו מכות, היו אקציות, האכזריות של הגרמנים הייתה בלתי נסבלת. פעם הוציאו תעודות ורודות ופעם צהובות (אישורים, "פסים"), אבל כל זמן שההורים עבדו לא נגעו בנו. עדיין היינו ביחד, וכל יום לפנות ערב כולם חזרו מהעבודה. הרגשתי מוגנת ובטוחה בתוך המשפחה שלי.

(6) שדה התעופה ליד שאוולי הוקם ע"י הרוסים לפני המלחמה, והיה שדה התעופה הצבאי הגדול ביותר בכל המדינות הבלטיות. השדה שימש את הגרמנים במהלך המלחמה, וחלק מתושבי הגטו הועסקו בו בעבודות קשות.

למזלנו אבא שלי נראה כמו גרמני, התנהג כמו גרמני ושלט בגרמנית מצוין. כל ההתנהגות שלו הייתה Deutsche culture. הוא היה יוצא מהגטו הרבה מאוד, כי אף אחד לא יכול היה לנחש שהוא יהודי.

גם כאשר שיינל'ה חלתה בדיפֶטֶרִיה אבא הציל את המצב. היא הדביקה אותי ואת אימא, ובתנאים של הגטו כל מחלה הייתה מסוכנת. אבא יצא מהגטו והביא לנו תרופות. כנראה שהצליח ליצור קשר עם איזה רוקח, ומאז באופן קבוע היה מביא תרופות לבית החולים שפעל בגטו.

שאוולי תחת הכיבוש הגרמני⁷

יוני 1941

ב-26 ביוני נכבשה שאוולי ע"י הגרמנים. בכניסתם לעיר התלוו אליהם ליטאים אנטישמים מזוינים בנשק חם, שהחלו מיד ברצח יהודים. הם הוציאו יהודים מבתיהם, כלאו אותם בבית הסוהר ובליל ה-28 ביוני רצחו אותם וקברו אותם ביער קוז'י (Kuziai) הסמוך. בשבועיים הראשונים של הכיבוש רצחו הליטאים כאלף מיהודי העיר. רוב האינטליגנציה וכן סטודנטים ותלמידי גימנסיות השתתפו ברצח. משכילים וכומר שניסו להתערב לטובת היהודים אוימו ברצח.

יולי-אוגוסט 1941

יהודי שאוולי אולצו לשאת טלאי צהוב ונאסר עליהם ללכת על המדרכות. יהודים זקנים גורשו לז'גר (Zagare) הסמוכה ושם נרצחו. כ-400 מומחים יהודים שהועסקו במפעלי עור ומשפחותיהם שוכנו בשכונת העוני קווקז (Kaukazas), ולאחר שבוטלה תכנית לגרש את כל יהודי העיר שוכנו בה יתר יהודי שאוולי והיא הפכה לגטו. בשל חוסר מקום הוחלט להקצות לגטו גם את טרקו (Traku), שכונה של 110

(7) קטעי המידע לקוחים מאתר יד ושם (בקעת הקהילות), אתר מט"ח, אתר קהילת יוצאי ליטא ועבודות מחקר.

בתים במרחק כחצי קילומטר משכונת קווקז. בשני הגטאות שררה צפיפות קשה. כאלף מהיהודים שעדיין לא נכנסו לגטאות רוכזו בבית הכנסת Landkremer וב"מושב זקנים", ולאחר מכן נרצחו ונקברו בבורות בבוביא (Bubiai).

הגטו בשאול

ב-1 בספטמבר 1941 נסגרו וגודרו שני חלקיו של גטו שאול. בשערים הוצבו שומרים ליטאים ואוקראינים חמושים. הכניסה והיציאה התאפשרו רק לבעלי רישיונות מיוחדים. הצפיפות הייתה קשה ביותר: כ-5,500 איש בשטח של כ-8,000 מטרים רבועים (שמונה דונם!), שטח שצומצם שוב ושוב עם הזמן. צמוד לגטו שכן בית הסוהר העירוני של העיר.

באופן רשמי הותר להכניס לגטו רק בגדים מעטים, ריהוט, כלי מטבח, מצרכי מזון וסכום של מאתיים מארק, אבל יהודים רבים הצליחו להכניס לגטו חלק מרכושם ששרד ממעשי השוד של הליטאים.

בשבועיים הראשונים לאחר סגירת הגטו הוצאו ממנו ונרצחו כחמישים ילדי בית היתומים, 130 זקנים וחולים וכשלושים אנשי אינטליגנציה יהודים. בסלקציה עפ"י "כושר עבודה" שנערכה באמצע ספטמבר 1941 נמצאו תשעים איש בלתי כשירים לעבודה, גורשו לז'גר (Zagare) הסמוכה ושם נרצחו.

"תרבות ובידור" בגטו

למרות תנאי החיים בגטו ואווירת הפחד והטרור, אחד התחומים שזכו לשגשוג היה כתיבת שירים עממיים. השירים היו דרך להביע רגשות משותפים ולהתמודד עם החוויות הקשות. המשוררת העממית של גטו שאוולי הייתה חנה חייטין,⁸ גנת במקצועה, ששירה היו מתפרסמים ברבים בעקבות אירועים שהתרחשו בגטו (בספר שיצא לאור לפני כמה שנים מופיעים שירים של חייטין, חלקם תורגמו מידיש לעברית).

שיינל'ה ואני היינו עושות הצגות לפני ילדים. לא היה בית ספר, לא ספרים, לא משחקים, וברחוב פחדנו להסתובב. כדי להעסיק את עצמנו ולהעביר את הזמן בדרך נעימה יותר, היינו מזמינות כמה ילדים ומעלות בפניהם "הצגה". בהצגות האלה גם שרנו. באחד הימים עמדנו שתינו ליד החלון ושרנו איזה שיר. באמצע שיינל'ה עצרה ואמרה לי: "תפסיקי לשיר, את מזייפת". עד אותו רגע לא עלה על דעתי שאני מזייפת. אחרי ההערה הזאת הפסקתי לשיר. יותר לא פתחתי את הפה.

חיי התושבים בגטו אורגנו ע"י הנציגות היהודית שעסקה בנושאים של אספקה, דיור, עזרה סוציאלית ועוד. בגטו פעלו בית חולים, בית דין ושירות סדר יהודי. יו"ר הנציגות היה מנדל לייבוביץ, צעיר משכיל בעל קשרים בחברה הליטאית. כמזכיר שימש אהרון כץ ואחריו אליעזר ירושלמי, מורה בגימנסיה העברית שניהל את יומן הגטו שהשתמר ויצא לאור בישראל ("פנקס שאוולי").

תעסוקה מחוץ לגטו

מאות יהודים הועסקו במפעלים מחוץ לגטו, חלקם ניצלו זאת לקשר עם העולם החיצון ועם שליחים מגטאות קובנה, וילנה, ריגה ודווינסק.

(8) שירה של חנה חייטין עברו מפה לאוזן בגטו ובמחנות העבודה וזכו לפרסום רב. חייטין שוחררה ע"י הצבא האדום בסוף 1944 במהלך צעדת מוות לכיוון טורון.

אחרים עבדו בגטו ובבתי המלאכה שהקימה הנציגות באזורים אחרים בעיר. רבים התקיימו ממכירת רכוש לליטאים שעמם עבדו מחוץ לגטו. הודות לאיסוף כספים מיהודים ופעילות של הנציגות, הוקם בפברואר 1942 ב"גטו קווקז" בית חולים ובו ארבעים מיטות. עוד פעלו בשני חלקי הגטו מרפאות.

איסור על לידות בגטו

באוגוסט 1942 נכנסה לתוקף גזרה בדבר עונש מוות בעוון לידה בגטו. הרופאים נאלצו לבצע מאות הפסקות הריון ואף להמית ילודים בזריקות.

אני ושיינל'ה מטפלות בטונל'ה הקטנה

גם גיטל, בת הדודה של אבא, הייתה בגטו. סיפרתי קודם שהיא התחתנה בקובנה. למעשה היא הספיקה להיות נשואה פחות משנה, ומיד אחרי שהגרמנים נכנסו בעלה נלקח על ידם. האסטרטגיה של הגרמנים הייתה להשמיד קודם כל את המשכילים, את אלה שיכלו לארגן התקוממות. גיטל נשארה לבד וכבר הייתה בהריון, ואז חזרה לבית אביה בשאוולי ויחד עם כולנו נכנסה לגטו.

טונל'ה, בתה של גיטל, נולדה בגטו ונקראה על שם אמה של גיטל, טונה-הינדא. כיוון שגיטל הייתה מוכרחה לצאת לעבוד כל יום, אני ושיינל'ה הפכנו להיות המטפלות של טונל'ה. התמודדנו עם הטיפול בה יפה מאוד. לא תמיד היה איך להחליף, היה צריך לאלתר ולהמציא פתרונות, בסך הכול היינו בנות עשר. עשינו הכול כמו אימהות קטנות: החלפנו לה, רחצנו אותה, האכלנו אותה. היא נקשרה אלינו ואהבה אותנו מאוד.

אימא שלי הייתה אומרת על טונל'ה הקטנה, נכדתו של הרב: "מוטל פרבר דער רוב וואלט געזען ווי זיין אייניקל גלאנצן די אייגן ווען זי קריגט א שטיקאלה חזר" (אם מוטל פרבר הרב היה רואה איך נוצצות העיניים של

נכדתו כשהיא שומעת שמציעים לה חזיר). בשלב מסוים טונ'לה חלתה בדלקת ריאות, ורק שתינו טיפלנו בה. היא הבריאה. בטח גם בזכות החזיר שהאכלנו אותה.

התלייה של מזובצקי⁹

באחד הימים תפסו הגרמנים בגטו "עברייך" גדול: יהודי שהחזיק בכיסו כמה סיגריות... שמו היה מְזוּבָּצְקִי. העונש על הסיגריות בכיס היה לא פחות מאשר תלייה במרכז הגטו לעיני כולם. השומרים והמשגיחים חייבו את כל היהודים לצאת מבתיהם ולצפות במחזה. גם זה לא הספיק, והם בחרו יהודי שיבצע את התלייה. אנחנו נשארנו בבית, ואני שמעתי את הצעקות ואיך היהודי שאמור היה לבצע את התלייה לא היה מסוגל לעשות את זה. מזובצקי אמר לו: "תעשה את העבודה שלך, אני סולח לך!"

אחרי התלייה של מזובצקי מצב הרוח בגטו היה איום ונורא.

השיר על הגיבור מזובצקי

כתבה: חנה חייטין

תרגום חופשי שלי (מתוך "שירים מגטו שאוולי")

ממאות פיות יצא קול זעקה	ענן שחור כיסה את הגטו
נשמעה הזעקה למרחקים.	זה היה בוקר יום ראשון.
האם בשמים יש אלוהים?	הכינו קבר
הוא בטח שמע את הזעקה...	במשך הלילה הציבו עץ תלייה
	מהבתים הוציאו אנשים לראות
	את המחזה.
נעלם יהודי	לא עזר, אימא או ילד,
כרתו עץ	היו אצלו
עץ ופרח שצמח	כמה סיגריות בכיס
על מה ולמה	וזה היה הפשע שלו.
נפל הגיבור	
רק בגלל	ריחות אביב מסביב
שהוא יהודי.	צומח ופורח עץ ופרח
	הכול נהנים מהאביב
	אבל בגטו
	"האור והשמחה"
	שבשביל יהודי
	הציבו עמוד תלייה.
	מרחוק רואים, הוא הולך
	ידיו אזוקות
	פניו שלווים וחיוורים
	אנשים רבים מסביב
	כדי לראות טוב את הקורבן
	מסביב הכול "שחור" מרוב גויים.

אבא נלחם על הלחם ולא מוותר על האופטימיות

עברו חודשים על גבי חודשים בגטו. החיים נמשכו עם כל המגבלות והעונשים מסביב. למזלנו בבית היינו מושפעים מהאופטימיות האיסופית של אבא שלי. בבית החרושת היה לאבא רדיו (לא ברור איך הרשו לו ואיפה הסתיר אותו), והוא היה שומע את החדשות מלונדון ומביא אותן לגטו. הוא עקב אחרי התפתחות המלחמה ועודד אותנו ואחרים שכדאי להתאמץ ולהחזיק מעמד, כי בסופו של דבר בנות הברית יכניעו את גרמניה וינצחו.

היום אני יודעת שבשלב ההוא המבוגרים כבר ידעו בוודאות על השמדת היהודים שמתרחשת בחוץ. היו אנשים שניצלו מבורות הריגה אחרי שזחלו מתחת לגוויות ונחלצו מהם. כשהגיעו לשאול סיפרו. קשה היה להאמין שמשמידים מאות אלפי יהודים באופן שיטתי ומאורגן, אבל יותר ויותר פליטים וניצולים הגיעו והצטברו עדויות ברורות. חלק מהאופטימיות הזאת של אבא נבעה מהיכולת שלו לשים בצד את הידיעות הקשות שאין מה לעשות אתן, ולהתמקד בהישרדות, במה שתלוי בנו ובתקווה לסיום המלחמה.

אבא השתדל שיהיה אוכל כל הזמן, ובדרך כלל הצליח בכך למרות שערכו חיפוש על כל קבוצת יהודים שנכנסה לגטו. אלו שהבריחו אוכל כבר ידעו לפי מי שעומד על יד השער מתי אפשר להכניס אוכל ומתי אי אפשר. היו שומרים רעים אבל היו גם כמה טובים, ואז ההברחה הייתה עוברת בשלום.

באחת הפעמים אבא החביא מתחת לחולצה לחם כפרי גדול ודחף שקיות קמח מתחת למכנסיים. דווקא אז תפסו אותו בכניסה לגטו עם קבוצה של כמה עשרות גברים, והכניסו את כולם לבית הסוהר. המיקום של הגטו היה כזה שלא היה אף כיוון שאפשר לברוח אליו: מצד אחד היה בית הסוהר, מצד שני בית החרושת של העורות, מצד נוסף אגם קטן ומקדימה שער הכניסה עם שמירה יום ולילה. בשלב הזה כבר כולם ידעו שמי שנאסר צפוי למוות, והתחילה התארגנות מהירה של היהודים לאסוף כספים. ובאמת המועצה היהודית (היודנראט) שילמה המון כופר, והקבוצה שוחררה

מהמאסר. אבל בלי עונש בכלל אי אפשר... הגרמנים קבעו שהעונש הפומבי יבוצע במרכז הגטו, והמועצה היהודית היא שתוציא אותו אל הפועל. גם במקרה הזה הוציאו את כל היהודים מהבתים כדי שיראו איך כל אחד מה"עבריינים" סופג 25 מכות. היררכיית העונשים על הכנסת אוכל לגטו הייתה כזו: נתפסת בפעם הראשונה – תחטוף 25 מכות. נתפסת בפעם השנייה – תחטוף 50 מכות. נתפסת בפעם השלישית – אתה צפוי לתלייה.

אבא שלי ספג את מנת המכות שלו, קם ואמר: "איטליה הוט קפיטלירט" (איטליה נכנעה, "פשטה רגל"). כנראה שמע ברדיו על כניעת איטליה ועל הסכם שביתת הנשק שנחתם בינה לבעלות הברית בספטמבר 1943. עד אז איטליה הייתה חלק מרכזי ממדינות הציר (גרמניה, יפן ואיטליה), וההתפתחות הזאת נתנה תקווה שהגרמנים נחלשים. הייתה פעם נוספת שתפסו יהודים מבריחים מזון. בפעם הזו ספג כל אחד מהם חמישים מכות.

נהיה קשה יותר

בספטמבר 1943 הגטו הפך למחנה ריכוז תחת פיקוח ישיר של האס. אס. בשלב הזה חיסלו את גטו קאדוקז והעבירו את שארית אוכלוסייתו למחנה טראקו. המצב הלך והחמיר, מה שהתבטא בפחות אוכל ובכך שהיינו פחות ופחות אנשים: רבים מתו ממחלות ומרעב, וכל הזמן נשלחו חולים וילדים להשמדה. נשארנו בגטו אחד קטן.

עם המעבר לשליטת הגסטפו, הפקודה הייתה שכל אחד יהיה צמוד למקום העבודה שלו (אלה שעובדים מחוץ לגטו), כלומר ילון שם ולא יחזור לגטו כל יום. לגבי העובדים בבית החרושת נאמר שהם יישארו בגטו אבל יצאו לעבודה ובחזרה תחת שמירה של שומרים חמושים. כל מי שינסה לברוח, יירה. ובכלל העונש על כל עברה יהיה מוות.

ה"קינדר אקציה"

נובמבר 1943

באחד הימים, כשכל המבוגרים היו בעבודה, סגרו את שער הגטו. הציבו סביב הגדרות אוקראינים וליטאים עם מכונות ירייה, ומכל כיוון נשמעו צעקות ונביחות כלבים. הגרמנים עברו מבית לבית וסרקו ביסודיות כל פינה אפשרית. ילדים, חולים וזקנים הוצאו מהבתים. שיינל'ה ואני עם שתי חברות בנות גילנו (בנות של רופא השיניים) זוג המבוגרים שגר אתנו, היינו בבית. גדר הגטו שאובטחה על ידי שומרים אוקראינים ללא הפסקה הייתה סמוכה מאוד לבית.

הבנו שאם לא נסתתר מהר, יוציאו גם אותנו. שיינל'ה ואני ידענו שאבא עולה לפעמים לעליית הגג ומניח שם דברים. כשהיה מביא מזון, ההורים ולפעמים שלמה או עדינה היו עולים לשם להחביאו. לנו, הקטנות, לא סיפרו כלום. חששו שאם נדע על המחבוא, נחשוף אותו. באותו רגע לא עמדו בפנינו יותר מדי אפשרויות, וכנראה שהחושים שלנו היו טובים. החלטנו לעלות לעליית הגג. תחילה לא מצאנו סולם ונאלצנו לאלתר: לקחנו שני חלקים מעגלת ילדים ישנה שהייתה שם, שמנו אחד על השני ועלינו. האוקראיני ששמר לידי הגדר ראה שאנחנו עולות לעליית גג. אחרי שארבעתנו עלינו, האלתור הזה התמוטט. האישה המבוגרת כעסה עלינו מאוד, אבל איכשהו מצאה סולם והיא עם בעלה הצליחו לעלות למעלה. מִשְכְּנו את הסולם למעלה כך שלא יסגיר אותנו, והתחלנו לחפש את המסתור. לא באמת ידענו מה יש שם, פשוט דפקנו עם הידיים על התקרה וחיכינו שמשהו ייפתח או יזוז. ואז באמת נפתחה איזו "דלת" לפתח, וראינו שיש שם קיר כפול. נכנסנו לחלל הקטן הזה ושכבנו. דרך הסדקים בין פסי העץ יכולנו לראות מה קורה בחוץ. ראינו איך האוקראיני מצביע על המקום שהיינו ואומר "היר קינדר" (יש כאן ילדים). נשארנו שם שעות, ארבע ילדות ושני מבוגרים. לא זזנו, לא הוצאנו הגה מהפה. שמענו את הצעקות בגטו וראינו איך מוציאים את כל מי שמוצאים. בצד השני של הבית שלנו הייתה משפחה עם שתי אחיות קטנות שנולדו בגטו, שמותיהן היו גאולה וגטו. גם את שתיהן הוציאו.

אחרי שהאוקראיני הלשין עלינו, עלו חיילים לעליית הגג לחפש אותנו. למזלנו הם לא ראו את הקיר המוסתר ולא הצליחו למצוא אותנו. ליד הבית עמד הגרמני חצי יום וחיכה. הוא אמר "אם יש ילדים הם יבכו, ישמיעו קול. אנחנו כבר נתפוס אותם". היו ילדים קטנים שהוחבאו, אבל הם בכו וככה חשפו את עצמם. אנחנו היינו גדולות מדי בשביל לבכות. שמרנו על דממה, ובאמת לא מצאו אותנו. גם את טונל'ה הקטנה שלנו הוציאו. השכנים הלבישו אותה ושמו אותה בחוץ. הקטנטונת הזו חשבה שהיא הולכת אלינו. היא הייתה בת שלוש כשלקחו אותה. יותר לא ראינו אותה.

כל הילדים והמבוגרים שהוצאו מהבתים הועלו על משאיות. הבכי של הילדים נשמע מכל הכיוונים. כשהמשאיות נסעו נהיה בבת אחת שקט. שקט שאפשר לחתוך בסכין. הגטו התרוקן.

לפנות ערב התחילו האימהות והאבות לחזור מהעבודה. הם נכנסו לבתים ולא מצאו את הילדים שלהם. התחילו צעקות אימים. כולם צעקו. אנשים רצו למות, רצו להתאבד, רצו שידרסו אותם, צרחו. עדיין היינו במחבוא. גם אבא חזר מהעבודה. ראיתי איך הוא רץ בבהלה לכיוון הבית עם הכובע ביד. התמונה הזו עומדת תמיד מול העיניים שלי. אין הרבה "תמונות" שאני זוכרת מאבא ואימא. הוא רץ עם הכובע ביד וצעק: "מיינע קינדער זיינען דא?" (הילדים שלי ישנם?) בטח התחרט שלא הראה לנו מראש את המחבוא, אבל למזלנו מצאנו אותו. השכנים אמרו לו "כן, הם ישנם". הם ידעו על המחבוא, אבל לא רצו להכניס לשם את גאולה וגטו הקטנות כי חששו שהן יבכו ויסגירו את כולנו. היו תינוקות שנתנו להם חומר הרדמה והחביאו אותם בין הרעפים, ואחר כך הניחו אותם בסלים והוציאו אותם לגויים. היו כמה תינוקות שהצליחו להחביא. ראיתי גם את אֶמֶן של גאולה וגטו שידעה איפה התחבאנו. לא יכולתי יותר. הייתי כל כך מבולבלת ונסערת. ירדתי, חיבקתי את אבא ואמרתי: "דָּעֶר פֶּאפֶּע איז דא? די מאַמֶּע איז דא?" (האבא פה? האימא פה?)

גם אימא חזרה מהעבודה. עדינה ושלמה חזרו. אסתר בת הדודה שלי

עבדה אז בשדה התעופה. היא שמעה על האקציה, ולמחרת באה לראות אם לא לקחו אותנו. היא מספרת שהיה לשתינו מבט מפוחד בעיניים, נראינו כאילו קפצה עלינו הזקנה בבת אחת: "פגשתי שתי סבתות. הן לא היו ילדות, הן היו זקנות. הן היו מקומטות. צבע הפנים שלהן היה צהוב, העיניים היו שקועות".

היום הזה אמנם קיבל את השם "אקציית הילדים", אך באותו יום הוציאו מהגטו גם את כל החולים והקשישים.¹⁰

10) "אקציית הילדים" בוצעה בחמישה בנובמבר 1943. אנשי אס. אס ואוקראינים הקיפו את הגטו, ותוך מעבר מבית לבית הוציאו 574 ילדים ולמעלה ממאתיים מבוגרים, רובם זקנים. הזקנים נורו מחוץ לגטו, והילדים נשלחו למחנה אושוויץ-בירקנאו ונרצחו שם. בזמן האקציה הובטח ליהודים שילדיהם מועברים לבתי ילדים בגרמניה, אך רבים לא האמינו לכך ולכן התלוו לילדים שני חברי הנציגות, בר קרטון ואהרון כץ, כדי לבדוק מה יעלה בגורלם. אקציה דומה בוצעה במחנות העבודה, ועשרות ילדים, נשים וזקנים גורשו ונרצחו. בגטו נשארו 227 ילדים עד גיל 12 ובמחנות העבודה עוד כמה עשרות ילדים שההורים הצליחו להסתיר (יד ושם, בקעת הקהילות).

ילד יהודי

כתבה: חנה חייטין

תרגום: יצחק כפכפי (מתוך "שירים מגטו שאוולי")

כפר בליטא. בירכתיו	"אל תעזביני, הה, אמי!	לא מבקש מאום, שותק,
בית קט בודד ניצב.	לא אהיה אלא אתך"	ולעולם אינו צוחק.
בחלון שם ניבטים	ובבכי התייפח.	יום וליל כצל עובר,
ילדים זאטוטים.	שוב ושוב נושקה היא לו,	לא יִשֶּׁן הוא, אף לא ער.
לִבָּנִים שִׁיעַר לִבְקוֹ,	אך הילד בשלו.	נְסִילְקוֹ - זה שמו כעת,
לִבָּנוֹת צִמּוֹת פֶּשֶׁתוֹ,	פיו אך "לא ולא" אומר,	את לבו בכאב לופת.
ביניהן יש מזדקרות	"פה לבדי לא אֶשָּׂאֶר."	נודדה אי-אן האם,
שתי עיני יְקוֹד שחורות.	אספתו אל חִיקָה,	וקולה, כבנה, אילם;
שתי עיניים שופעות חן	ובקול דממה דקה	אין שומע, אין רואה.
אף נלבב קט תחתיהן	שרה לו: "בני, בני הקט!"	היא מצפה ולא תִּלְאָה.
אך לנשק לשפתותיו	כה יִשְׁנָה אותו בְּלָאֵט.	כיוכבד היא שקולה,
תלתלי שחור קוֹצוֹתָיו.	את הבית היא יוצאה,	כי כְּמִשָּׁה גַם עוֹלָלָה
הביאתהו לכאן האם	אז, רק אז, בבכי פורצה,	יחידה בְּדָד הופקר
באופל ליל, בהיעלם.	חיל וחרדה כולה,	טָרַף לגלי נִכְר.
בנשיקות שנוקות ייבב	נעלמת באפלה.	
לחשה היא באזניו:	בְּקֶרֶךְ המקפיאה	
פֶּה בְּנִי, מעתה מקומך,	קול נשמע: "ילדי, אויה!	
נא תִּקְשֵׁב לדברי אִמִּי.	עזבתיך בבית זר,	
אסתירך כאן כי טמונה	כל מוצא לי לא נותר."	
לחייך סכנה.	קול של אם במרי שיחה,	
עם הטף יפה שִׁחֵק,	בתְּעוֹתָה בחשכה,	
בציטנות הִיָּה נוהג,	מול הרוח, מול הכפור	
הִגָּה יידיש אל תוציא	"אֵל, אֵת בְּנֵי יַחֲדֵי נְצוֹר!"	
כי אינך עוד יהודי.	בֵּית נִכְר מלא אדם,	
מתחנן הבן בְּדַמִּי:	נער בו משוטט דומם,	

בתוך יום אנחנו כבר לא ילדות

מכאן והלאה האווירה בגטו הייתה קשה. לא שמענו יותר צחוק ילדים, והחיים נמשכו עם מעט שמחה ותקווה. עוד שבוע עבר, עוד חודש עבר, לא נראתה תקווה באופק. הגטו כבר הצטמצם מאוד. אבא שלי המשיך להבריח אוכל לגטו ולדאוג לקיום שלנו. למזלנו היו גויים שעדיין הסכימו לתת לו מצרכי מזון בתמורה לבגדים או לחפצים שמכר להם. היה יתרון נוסף לעבודה בבית החרושת: הגרמנים היו זקוקים מאוד לתוצרי הייצור ולכן פחות התנכלו לעובדים. עכשיו כבר לא עברו דרך העיר לבית החרושת, אלא הלכו דרך מעבר מגודר מהגטו ישירות לבית החרושת.

הגיל לא שינה. כולם ידעו שהעיקר לעבוד. כל זמן שנהיה פרודוקטיביים ונתרום למכונת המלחמה הנאצית, אנחנו מוגנים. הייתי מבגרת את עצמי על ידי זה שלבשתי את הבגדים של עדינה.

מאז אקציית הילדים אני ושיינל'ה "גדולות". גם אנחנו עובדות בבית החרושת. שיינל'ה עבדה במחלקה של תפירת אוכפים. הייתה יושבת על "חמור" (קורת עץ הנשענת על שני זוגות רגליים) ומחוררת עם כלי מיוחד את העור כדי שאפשר יהיה לחבר שתי חתיכות ולתפור אותן. זו הייתה עבודה מאוד קשה. אני עבדתי במחלקת הדבק. אחרי הבישול היו יוצקים את הדבק הרווח לתבניות גדולות. במהלך ההתקררות הדבק התקשה, וה"שפצים" שלו היו חדים כמו סכינים. כשהיינו מוציאים אותו מהתבניות היינו נדקרים, הידיים שלי התמלאו פצעים. אחר כך היינו אורזים אותו בשקים. עבדנו מהבוקר עד הערב, קיבלנו צלחת "מרק" ופרוסת לחם. כך עבדנו כמעט שנה.

מציאות מרה

הידיעות על השמדת היהודים המשיכו להגיע בכל דרך. אנשים עבדו בשדה התעופה או בתחנת הרכבת, כולם ראו ושמעו דברים. התחילו לעבור רכבות סגורות שלקחו יהודים מלטביה ומאסטוניה והעבירו אותם דרך

ליטא לגרמניה. לפעמים הם זרקו פתקים מהרכבות, והיה כתוב בהם מה קורה. היו כאלה שנשלחו מאושוויץ לעבודה באסטוניה. הבנו שעושים ניסיונות באנשים ושיש מחנות מוות.

חיסול הגטו

יולי 1944

באחד הימים, כשכולם היו בעבודה, סגרו את הגטו. הגטו הוקף במכונות ירייה והתמלא בחיילי אס. אס. כל מי שעבד בבית החרושת או בסביבה נצטוו לחזור לגטו. הפקודה הייתה שיהודים לא יוצאים יותר משטח הגטו. מפקד האס. אס הודיע שכל מי שינסה לברוח יירצח עם משפחתו.

כשעדינה שמעה שכיתרו את הגטו, היא החליטה לעזוב. היא הייתה אז בת 15-16, וידעה דברים שמאתנו כילדות צעירות הסתירו. לפי מה שעדינה סיפרה לי אחרי שנים גם אימא וגם אבא סיפרו לה על מה שמתרחש ועל כך שיהודים מושמדים באושוויץ. זו גם הסיבה שהם תמכו ברצון שלה לברוח ולהציל את עצמה. עדינה אמרה: "יותר טוב שיירו בי בגב מאשר יעשו עליי ניסיונות". מתחילת המלחמה תמיד הייתה פסימית ונהגה לומר: "מען וועט אונדז אלע אויס הארגענען" (יהרגו את כולנו). אני הייתי אופטימיסטית כמו אבא. לא רציתי לשמוע בשורות רעות או נבואות שחורות. עדינה החליטה לברוח מהגטו. היה לה יתרון של שליטה מצוינת בליטאית, שפה שרוב היהודים לא שלטו בה.

"לכי לכומר. אנחנו נבוא."

המון יהודים יצאו דרך השער של הגויים, התחילו לירות ברחובות. עדינה הורידה את הטלאי הצהוב שהיה תפור לכולנו על הבגדים מקדימה ומאחורה, ויצאה מהגטו יחד עם המורה שלה לצרפתית מהתקופה שלמדה בגימנסיה הליטאית. אחר כך נודע לנו ששתיהן הלכו למורה אחרת שהחביאה אותן ליום אחד ואחר כך ביקשה מהן לעזוב. לפני שיצאה אבא שלי אמר לה: "לכי לכומר. אנחנו נבוא".

אבא קיווה שנצליח לברוח מהגטו ושעדינה תגיע לכומר. עדינה באמת הגיעה לכומר, אבל הוא לא הציע לה עזרה או מקום אצלו בטענה שהוא והפּלֶבּוּסְטָה (מנהלת משק הבית) שלו מתפנים לגרמניה.

בשלב הזה כבר לא הייתה שום אפשרות לצאת מהגטו. בכל מקרה לא היה לנו למי לפנות ולאן ללכת. הגטו חוסל תוך ארבעה ימים, וכל תושביו פונו בשלושה "משלוחים". אנחנו היינו ה"משלוח" האחרון שיצא ב-19 ביולי 1944 (לפנינו יצאו רכבות ב-15 וב-17 ביולי).

סופו של גטו שאוולי

בהפצצות חיל האוויר הסובייטי על העיר נהרגו חלק מיושבי הגטו, בהם ראש היודנראט לשעבר, מנדל ליבוביץ'. מפעל הנעליים "באטאס" נהרס בידי הצבא הגרמני, ומפעל העור של פרנקל נפגע בהפצצות. הגטו נהרס במהלך הפצצה ארטילרית מסיבית של הצבא הרוסי ב-26 ביולי 1944.

מסע ההישרדות שלי מתחיל

ברכת

לפני שעלינו לרכבת לבשתי בגדים של עדינה. נעלתי מגפיים עם עקבים ועשיתי לי תלתלים גבוהים. אפילו צבטתי בלחיים שיאדימו, להיראות יותר בריאה. גם לשיינל'ה אמרתי: "תסתדרי! תעשי קצת ככה (צבטי) בלחיים, שיהיה לך סומק". היינו כבר בנות 12.

שיינל'ה הייתה ספקנית לגבי כוונות ההשמדה של הנאצים: "בשביל להרוג ילדים לא יסחבו אותנו עד גרמניה. יכולים להרוג אותנו בליטא. אם מטלטלים אותנו רחוק, זה בטח בשביל עבודה". היא לא האמינה, זה לא נשמע לה הגיוני.

אני לא יודעת כמה זמן בדיוק נמשכה הנסיעה ברכבת, כנראה כמה ימים. זו הייתה רכבת משא עם קרונות סגורים שמשמשים להובלת בהמות. היה קשה לנשום. האוויר נכנס דרך צוהר גבוה ומסורג. פעם ביום עצרו ונתנו לנו לרדת (כנראה לעשיית צרכים). לא נתנו אוכל או שתייה. מי שלקח לדרך חתיכת לחם או קצת מים, היה לו. המצב ברכבת היה נורא. היינו דחוסים כמו סרדינים, אנשים מתו לידי מחולשה, מרעב, מהתייבשות. אני לא יודעת אם פחדתי. בכל זאת המשפחה הייתה אתי. בלילה הגענו לדנציג (בפולנית גדנסק; עיר בצפון פולין). הורידו אותנו מהקרונות הסגורים והעבירו אותנו לקרונות פתוחות. גצים עפו מעל הראשים שלנו, היה פחד אימים. נסענו בתוך יער.

הכול שחור

אחרי איזה זמן עצרנו. פתחו את הדלתות וירדנו מהרכבת. מצאנו את עצמנו ביער. חושך, לילה. כל עשרה מטר עמד אס.אס. עם רובה, עם כלב גדול שחור. היו צעקות "נָאָוס, ראוס" (החוצה, החוצה), מכות ודחיפות ונביחות כלבים. כולם יצאו מהקרונות. משפחות החזיקו ידיים, לא הצליחו לשמור על התיקים שהביאו, שום דבר. הכי חשוב היה להחזיק ידיים, לא לאבד אחד את השני.

לא ידענו לאן נכנסנו. הכניסו אותנו לתוך המחנה, בחיים לא אשכח את זה. בכניסה היה מגרש יפה וגדול מאוד, שטוף אור. ראיתי צריפים ירוקים ואדניות עם פרחים אדומים תלויות מתחת לחלונות. עד היום אני לא סובלת פרחים אדומים. ברגעים הראשונים זה היה נראה כמו ממלכה אחרת, כאילו הגענו לגן עדן. אחר כך התברר שהצריפים האלה היו מגורי האס. אס. בערבים הייתה נשמעת משם מוסיקה, התקיימו שם מסיבות. תוך כמה ימים אבין שהמחנה ומגורי האס. אס. הם שני יקומים נפרדים. הגענו לשטוטהוף.¹¹

רגעים קשים

העמידו אותנו ליד איזה שער וחיכינו. אחרי חצי שעה בערך פקדו עלינו: נשים עם ילדים עד גיל 14 לצד אחד. ילדים מגיל 14 ומעלה לצד שני. עד אותו רגע (הכוונה לגטו שאוולי) האימהות היו עם הילדים. הלילה הזה הפרידו את הילדים הגדולים יותר מהאימהות. כמובן שכולנו רצינו ללכת לצד של הגדולים. עדיין החזקנו ידיים. עצרו אותי ושאלו: בת כמה את? אמרתי 14. את שיינל'ה לא שאלו. הנחתי שאם אגיד שאני בת 14, גם היא תגיד אותו דבר. היה לי ברור שיראו שאנחנו תאומות ויבינו. אבל לרוע המזל לא שאלו אותה מה גילה. בשנייה הבאה אימא ושיינל'ה כבר לא היו לידינו, לקחו אותן לצד השני. אני לא יודעת איך לתאר את הרגעים האלה, אין מילים מתאימות. לא אמרנו שלום, לא נתנו נשיקה, לא נפרדנו. חשבנו שאולי מחר נראה אותן ונבין איפה הן, כי עכשיו לילה ואנחנו לא מכירים את המקום הזה. הסתכלתי לצד של אימא ושיינל'ה, למקום שבו רוכזו האימהות והילדים, וניסיתי לרוץ אליהן. באותה שנייה חטפתי בגב הצלפת שוט צורבת מחייל אס. אס שחסם לי את הדרך וצעק עליי: "את צריכה לעבוד!" נשארתי נטועה במקום.

11) מחנה הריכוז שטוטהוף (Stutthof) הוקם מיד לאחר פלישת גרמניה לפולין ב-1 בספטמבר 1939, והיה מחנה הריכוז הראשון מחוץ לאדמת גרמניה. מיקומו כארבעים ק"מ ממזרח לגדנסק (דנציג) ליד העיר שטוטהוף בפולין. זהו המחנה האחרון ששחררו בעלות הברית ב-1945. מתוך כ-110,000 בני אדם שנאסרו בו, נספו מעל 85,000.

הכול קרה בשניות, כמו חלום בלהות או מערבולת איומה שנסחפים לתוכה ואי אפשר לעצור. ברגע אחד איבדתי את אימא ואת אחותי התאומה. בדמיונות הכי גרועים שלי לא הייתה אפשרות שאוכל לחיות דקה בלעדיה. מאז, חיים שלמים, אני מרגישה את החלל שלה לצדי.

זו הייתה הפעם האחרונה שראיתי את אימא ושיינל'ה.

לגמרי לבד

נשארתי עם אבא ושלמה. שלושתנו עמדנו, מחזיקים ידיים אחד לשני. אחרי חצי שעה פקדו: גברים לצד אחד, נשים לצד שני. אבא לקח אותי ומצא שכנה מהבית השני, האימא של גטו וגאולה (התאומות הקטנות שנלקחו באקציית ילדים). הוא מסר לה אותי. אני לא זוכרת אם אמרתי משהו כשנפרדנו, לא זוכרת אם אבא אמר לי משהו, בטח לא מה אמר. הרגעים האלה היו כל כך מהירים, מפחידים, לא הבנתי מה קורה סביבי. לפני רגע לקחו ממני את אימא ושיינל'ה ועכשיו גם אבא ושלמה אינם. הייתי בהלם. נשארתי לבד. לא הבנתי מה קורה ואיפה אני.

אחרי כמה שנים טובות, כשגרתי בשיכון ליטא ברמת השרון, גברת פוקס סיפרה לי שאבא שלי נתן לה אותי ואמר: "איר זולט מיר היטן אף גולדאלען" (שמרי לי על גולדל'ה). לא זכרתי את זה.

אני לא יודעת מי בכלל יכול לשמור על מישוהו אחר במצב כזה. אימהות לא יכלו לשמור על הבנות שלהן. אבות לא יכלו להגן על המשפחה שלהם. אני חושבת על אימא שלי. מה הרגישה באותם רגעים, מה עבר לה בראש. הרגשתי שנכנסתי לגיהנום.

ה"חיטוי" (ענטלאזונג)

מצאתי את עצמי עם קבוצת נשים. אחרי זמן קצר אמרו לנו שאנחנו צריכות לעבור חיטוי נגד כינים. נכנסנו למין ביתן גדול וארוך מאוד. היינו צריכות להתפשט לגמרי, להניח כל מה שהחזקנו ולהסיר מהגוף כל תכשיט. הכול היה מסודר, והפקודות היו ברורות: נעליים שימו פה, בגדים שימו פה... לקחו מאתנו הכול: בגדים, משקפיים, תכשיטים. יותר לא ראינו אותם.

עמדנו ערומות, לא יכולנו לקחת אתנו אפילו מסרק או עיפרון, כלום. אין אפשרות להחביא שום דבר, לקחת משהו קטן למזכרת. אפילו העובדה שאנחנו ערומות הופכת כמעט שולית. אנחנו כמו בהמות. מסביבנו גרמנים והסוהרות שלנו – צועניות, אוקראיניות, פולניות – חלקן פושעות, חלקן אסירות פוליטיות. שום דבר כבר לא חשוב. כולנו בשוק.

בצד עמדה מיטה גניקולוגית (לא ידעתי מה זה), וראיתי שלוקחים לשם כל אישה בתורה. כשהתקרב התור שלי הרגשתי את המבטים שננעצים בי. הייתה לי צמרמורת בכל הגוף. אפילו עכשיו אני מרגישה את הצמרמורת הזאת. בלי להבין מה בודקים שם, ידעתי שזה משהו איום. למזלי נתנו לי לעבור בלי להיבדק. במשך שנים חשבתי שדמיינתי את זה, עד שקראתי ספר של אישה שהייתה שם ועברה את החוויה הזו. ואז הבנתי. בעצם חיטטו לנשים בגוף כדי לוודא שלא הסתירו משהו, שלא החביאו זהב.

"שמי" החדש: 54-484

ברגעים האלה כל סימן אישי ואנושי נמחק. אין פרטיות, אין זהות. כולנו ערומות, כולנו אסירות, כל מה שהיה שייך לנו נלקח מאתנו. אמנם לכל אחת יש את השם שלה, ושם הוא משפחה, המקום שנולדנו וההיסטוריה שלנו. אבל גם השם לא משנה עכשיו, כי מעתה והלאה כל אחת מאתנו היא רק מספר.

המספר שלי: 54-484.

בהמשך הביתן היו תלויים כמה צינורות שהשפריצו עלינו טיפות מים. חיטוי לא היה שם. יצאנו מהצד השני של הביתן. נתנו לנו איזה סמרטוטים ללבוש, קיבלתי שמלה ומגפיים. כפות הרגליים שלי קטנות מאוד, כך שהייתה לי בעיה עם נעליים במידה שלי. בלית ברירה הייתי ממלאת את הנעליים בחול ומאלתרת כל מיני מילויים כדי שאוכל ללכת.

כל שתי נשים קיבלו קערה אחת לאוכל. זהו, זה מה שיש. נכנסתי לצריף לישון. מה היה, עם מי הייתי, מה דיברנו, אני לא יודעת ולא זוכרת.

הייתי לבד. אבודה.

אש הגיהנום

כאשר קמנו למחרת, מצאנו ערמות נעליים, ערמות בגדים, ערמות משקפיים. הייתה ארובה שמעשנת כל הזמן עם ריח של בשר שרוף, ריח איום. הריח הזה תמיד הולך אחריי. בהתחלה לא ידעתי מה זה.

פקדו עלינו למיין את ערמות הבגדים, ומצאנו פתקים מוחבאים בכיסים: "אנחנו סגורים בצריף כבר כמה ימים, אנחנו יודעים שמחר מוציאים אותנו למשרפה". היו שמות של אנשים. ואז ידענו. הבנו בדיוק מה קורה. בלילות היה קר ובימים חם מאוד. היו מעמידים אותנו בשורות למסדר (אָפּל), ושעות על גבי שעות עמדנו בשמש הלוהטת.

מסר מאבא

אחרי יום יומיים התברר לי שאבא ושלמה בצד השני של המחנה. אבא הצליח להעביר לי פתק. אני לא יודעת איך הוא השיג חתיכת נייר ועט, ואיכשהו העבירו לי את הפתק דרך הגדר. אני לא יודעת מי זה היה שהביא לי. אני הייתי בבלוק 26 ואבא בבלוק 17. בין כל שני בלוקים היו גדרות. הזכרתי שאבא היה אופטימי מאוד, וזו הייתה גם רוח הדברים בפתק ששלח לי: "המזל שלנו שהגענו לפה עכשיו ולא לפני שנה. לא ייקח הרבה זמן, הרוסים יגיעו והמלחמה תיגמר. השתדלי לצאת משטוטהוף לעבוד.

ישחררו אותנו."

הנשים שפגשתי היו במצב של הלם. באחד הימים ראיתי את גיטל היפה, אימא של טונל"ה הקטנה. היא הסתובבה כמו סהרורית ונתנה לי את המרק שלה כיוון שלא היה כשר. גיטל נשלחה משטוטהוף לעבודת חקלאות של שלושה חודשים. כאשר החל החורף והסתיימה העונה, הוחזרה לשטוטהוף ושם חוסלה.

אין גבול לאכזריות

במחנה לא היו שירותים, הייתה מעין תעלה עמוקה שקרש היה מונח עליה. קרובת משפחה רחוקה שלנו נפלה לתוך תעלת השופכין הזו וטבעה. כמובן שאף אחד לא טרח למשוות אותה ולהצילה. אחד ה"משחקים" האהובים על אנשי האס. אס היה הטבעת יהודים בבורות שופכין ובבתי שימוש ציבוריים. "היהודים הוכרחו לזחול בבורות הביוב. לאחר מכן, כאשר כל גופם מכוסה בצואה, נצטוו לעמוד שעות בכפור. רבים נפלו וקפאו למוות. אלה שלא מתו נורו על ידי הגרמנים."¹²

דודה רוזה מהצד השני של הגדר

יום אחד ניגשה אליי אישה שהכרתי משאוולי ואמרה לי: "גולדה, בצד השני של הגדר עומדת דודה שלך. גשי, היא רוצה לראות אותך". התקרבותי לגדר ומצדה השני ראיתי את דודה רוזה, אשתו של אברום (אחיו של אבא שנרצח לעיניה בגטו קובנה). רוזה הגיעה לשטוטהוף עם בתה רחל, וסיפרה לי שפנה ליאו נשאר בגטו קובנה מוחבא באיזה מרתף. הבנתי שהיא לא כל כך דואגת לי, אלא בעיקר מנסה לברר האם ראינו את בנה על הרכבת שהסיעה אותנו משאוולי. לא הבנתי מאיפה צצה השאלה הזאת. הרי ברכבת לא ראינו קובנאים בכלל. ידענו רק שפוצצו את גטו קובנה. הספקנו להחליף כמה מילים, ואז פתאום ניגשה אלינו שומרת צוענייה (גם

12) עדות הפולני י. יואכימיאק מתוך The Extermination of Jews in Stutthof Concentration Camp 1939-1945, Danuta Drywa, 2004

הצוענים היו אסירים אבל בדרגה גבוהה יותר, מעלינו), והנחיתה עליי מכה כדי שאזוז מהגדר. התרחקתי מהגדר והשיחה נקטעה. יותר לא ראיתי את הדודה. רק אחרי זמן נודע לי שהרכבת שלנו עצרה גם בקובנה להעלות עוד אנשים.

עבודה = חיים או מוות

יום אחד כבר חשבתי שהנה אני מצליחה לצאת עם קבוצת נשים לעבודה מחוץ לשטוטהוף. מסלול היציאה מהמחנה עבר באזור שבו נמצאה הדודה שלי. היה שם משגיח בשם מקס, רוצח על סוס. הוא היה נכנס לתוך הבלוקים עם שוט, מצליף ומכה בלי שום סיבה.¹³ כשעברתי ליד הצד של אבא, הוא ושלמה ראו אותי ומאוד שמחו שאני יוצאת לעבודה.

הוליכו אותנו עד הגדר, ושם בחרו 25 נשים שיצאו בקבוצת העבודה. לא נבחרתי. הוחזרתי עם יתר ה"מסורבות" למחנה. איזה מפח נפש, כל כך התאכזבתי. כבר דמיינתי שאפגוש את הדודה ונצא ביחד לעבודה. כשהחזירו אותנו למחנה אמרו לנו "אתן קטנות". היינו בטוחות ששולחים אותנו לקרמטוריום. בכיתי נורא, חשבתי שאני נפרדת, הולכת למוות. בדרך חזרה לא ראיתי את אבא ואת שלמה, וחשבתי שהם בטוחים שיצאתי למחנה עבודה.

13) "חלק גדול בהתעללות בילדים היה למקס... ביוזמתו ערך מסדרים לגילוי ילדים המסתתרים בתוך הצריפים. בתיה ברקוביץ' בת ה-15 הושתרה על ידי אמה מתחת לגג של הצריף. מקס גילה אותה והטיל עליה עונש של 25 מלקות שהיא זוכרת כל ימי חייה: 'במשך שבועות לא הייתי מסוגלת לשכב על הגב. את עקבות המלקות האלה אני נושאת על גופי עד היום'" (שם, עמ' 112).

תמונה אחרונה של אבא

אחרי יום-יומיים הסתבר שהם ראו אותי חוזרת, ואבא דאג להעביר לי עוד פתק. עברו כמעט שבועיים מאז שהגענו לשטוטהוף, והיה כבר ברור באיזה מקום אנחנו נמצאים. הוא כתב לי: "החזיקי מעמד והשתדלי בכל הכוחות לצאת מפה. אל תישארי כאן אפילו יום אחד מיותר!"

למרות הכאוס סביבי הבנתי שאם לא אעמוד על הרגליים ואיךאה מספיק בריאה וחזקה להיבחר לעבודה – הסיכוי שאשארו בחיים אפסי. הגרמנים נזקקו לנשים במפעלים, בתעשיית הנשק, בעבודות חפירה ובביצורים. הדברים שכתב אבא חיזקו אותי. השקעתי מאמץ והבלטתי את עצמי, ובאמת למחרת הצלחתי לצאת עם קבוצת נשים לעבודה. זה היה בסוף יולי 1944. כשיצאתי מהמחנה עברתי ליד האזור של אבא ונופפנו לשלום. שמחתי שאבא ראה שיצאתי משטוטהוף לעבודה. יותר לא ראיתי את אבא.¹⁴

הייתי בשטוטהוף פחות משבועיים, וכל יום במקום הזה נשאר חרות בזיכרון שלי כמו סיוט. איבדתי שם הכול: את המשפחה שלי, את הזהות שלי, את השם שלי. עכשיו הייתי אחת מתוך עדר שמובילים לאן שרוצים ואיך שרוצים. הכול מותר כאן: לפגוע, להכות, להתעלל, להרוג. על רחמים או אנושיות לא שמעו כאן. ומה זה בכלל חיי אדם? הרחתי את ריח הבשר השרוף שפִלטה ארובת המשרפה בלי הפסקה. הבנתי שמרגע זה והלאה אני לבד במערכה. זו הייתה התחנה הראשונה במסע ההישרדות שלי.

14) משטוטהוף נשלחו הגברים לדכאו וקאופרינג שבגרמניה, ורוב הנשים והילדים להשמדה באושוויץ. אבא ושלמה נשלחו לדכאו יום אחרי שיצאתי משטוטהוף. רק שלמה שרד את התקופה שם. אימא ושיינל'ה נשלחו להשמדה באושוויץ ונספו שם.

תמונות מביקור שערכתי במחנה שטוטהוף עם בעלי חנוך, בתי שרה וחתני משה. הגענו למחנה ביום השואה, ה-1 במאי 2008, וליד תא הגזים (מימין) ערכנו טקס פרטי: החזקנו בדגלי המדינה, משה אמר "קדיש" על הנספים והדלקנו נרות זיכרון.

המתת יהודים בתאי הגזים בשטוטטהוף (מיוני 1944)

תחילה הומתו אלה שלא יכלו להביא תועלת ככוח עבודה, לרוב היו אלה נשים. הן הובלו לתאי הגזים בקבוצות על גבי עגלות, כל עגלה רתומה לארבעה שבויים רוסיים. תאי הגזים נראו בבירור מחלונות בית החולים של המחנה, המרוחק בסך הכול כעשרה מטרים משם.

למרות ההוראה לכסות את החלונות לא הקפידו על כך, והשמועה על המתה בגז פשטה ברחבי המחנה. כאשר נודעה האמת, הנשים סירבו ללכת למותן מרצון הטוב. תחילה הן ביקשו רחמים, וכאשר לא נענו נדחפו בכוח בעזרת כלבים ששוסו בהן. המיואשות גררו אתן אל תוך תא הגזים אחד מאנשי האס. אס.

אז החליטו הגרמנים לנקוט תחבולה: הם הפסיקו את השימוש בתאי הגזים, והתקינו למטרה זו שני קרונות במסילה צדדית ליד המשרפות. הם הכריזו שמעתה יישלחו הנשים לעבודה כבריגדה לתיקון בגדים וגרביים. הנשים אף צוידו בחוטים, במחטים, במסרגות ובאבזרי תפירה. אנשי האס. אס הולבשו במדים של פועלי רכבת. בנסיבות אלה התייצבו רבות מרצון הטוב, בתקווה שיעזבו סוף סוף את המחנה הארור. הקרונות שהוחדר לתוכם הגז חוברו לקטר, שהסיע אותם כברת דרך קצרה, ואחר כך חזר עם המטען היישר אל המשרפות. תהליך זה תואר בפרוטרוט אחרי המלחמה במשפטו של אחד ממפקדי המחנה.

The Extermination of Jews in Stutthof Concentration Camp

1939-1945, Danuta Drywa, 2004.

לא יירו בי.
אם יירו בי,
לא יפגעו בי.
אם יפגעו בי,
לא יהרגו אותי.
אני לא אמות!

תת-מחנה עבודה ראשון בדרבק (Doerbeek)

יצאנו משטוטהוף והועלינו על אנייה. הפלגנו באזור הדלתא של הוויסלה שמתחברת לים הבלטי, ועם לילה עגנו וירדנו באיזה מקום. התחלנו ללכת ברגל. הלכנו והלכנו בלי לדעת לאן. אנחנו צועדות ולידינו גרמנים וכלבים.

אחרי הליכה ארוכה הגענו למחנה אוהלים. פקדו עלינו: "עשר נשים באוהל". היינו רעבות, צמאות ומלוכלכות. לא ראינו מי ומה, פשוט נכנסנו לאוהל ונשכבנו מותשות על האדמה החשופה. לא היה קש, לא היה שום דבר. יָשְׁנו.

זה היה תת-מחנה העבודה הראשון, דרבק, סמוך לאלבינג,¹⁵ עיר נמל בצפון פולין. הגרמנים רצו להגן על הייצור התעשייתי באלבינג מפני הטנקים הרוסים באמצעות חפירת תעלות עמוקות וביצורים סביבה. אנחנו, רכוש האס. אס, היינו כוח העבודה שיועד לכך.

"הפטלינג אופשטיין!"

בחיים לא אשכח את הקימה הראשונה במחנה העבודה, אחרי המסע שעשינו אתמול – ההפלגה, ההליכה הארוכה ברגל ובסוף השינה על האדמה. בארבע בבוקר האס. אס. הגיעו עם מקלות, חבטו על האוהלים וצעקו: "הפטלינג אופשטיין!!" (אסירים לקום!) את המילים האלה לא אשכח. סידרו אותנו בשורות, נתנו לנו אתי חפירה וצעדנו קילומטרים עד למקום שבו התחלנו לחפור.

המשימה הייתה לחפור תעלות נגד טנקים ברוחב ובעומק של שלושה מטר. למעשה, כשחופרים ומגיעים לעומק האדמה רוחב התעלה הוא רק 60 ס"מ, מה שמקשה מאוד על העבודה. בערך בגובה של מטר וחצי (נקודת אמצע) יצרנו מין "שולחן" קטן: אלו שעבדו למטה היו שופכות את האדמה על השולחן, והאחרות פינו את האדמה מהשולחן החוצה. כיוון שהייתי קטנה,

15) אלבלונג – בפולנית Elbląg; בגרמנית Elbing – עיר בצפון פולין. מיקומה 55 ק"מ צפונית מזרחית לגדנסק, יושבת בפתח נהר אלבלונג (יובל של הוויסלה).

תמיד עמדתי למעלה כדי ליישר את האדמה. החיסרון היה שלמעלה הייתי חשופה וקרובה יותר למשגיחים ותמיד הייתי חוטפת מכות.

הנשים ההונגריות

היינו כ-1,200 נשים במחנה: מאתיים נשים מליטא ואלף נשים הונגריות שהובאו מאושוויץ, כנראה בגלל שלא היה שם מספיק מקום והגרמנים נזקקו לכוח עבודה. הונגריה נכבשה ע"י הנאצים רק במרץ 1944 (לאחר שהברית בין שתי המדינות התפרקה), וזו הסיבה לכך שלהבדיל מאתנו, הנשים ההונגריות הגיעו ישר מהבית. מצבן הבריאותי היה טוב, והן היו חזקות יחסית. הן הגיעו מגולחות ראש עם מספרים מקועקעים על הידיים.

התקשורת בין ההונגריות לבינינו, הנשים מליטא, הייתה בעייתית. הן לא ידעו יידיש, כך שלא הייתה לנו שפה משותפת. אם נוסיף לכך את המראה הנורא שלנו, מוזלמניות מוכות כינים, אין פלא שהן העדיפו להישאר קרובות זו לזו ומכונסות בתוך עצמן. לפעמים אפילו הרגשתי שהן שונאות אותנו.

רגעים של חמלה

בחפירות עבדו מהנדסים פולנים, אסירים גם הם, שהיו אחראים לתכנון החפירות ולמדידות. לאחד מהם היה כנראה לב טוב. יום אחד הוא ניגש אליי ושאל אותי: "יש לך שקית?" אמרתי שאין לי כלום. הוא אמר: "יש לי חתיכת לחם בשבילך". הייתי כל כך מופתעת. מיד אמרתי: "אהה, לחם, כן! אני אקח ואחביא במעיל". קיבלתי לחם צבאי מרובע במשקל קילו!

הייתי מאושרת, אבל ידעתי שזו סכנה להכניס לחם למחנה. פחדתי גם שאם נשים אחרות יראו שיש לי לחם, הן יהרגו אותי כדי לזכות בו. אכלתי קצת מהלחם ונתתי חתיכה למישהי שתשמור עליי כל זמן שיש לי לחם. כל פעם הוא הביא לי משהו: פעם פרוסה עם חמאה, פעם תפוח. בכל זאת הייתי הכי קטנה.

הצום האחרון בחיי

הנשים ההונגריות היו דתיות. אני לא יודעת איך, אבל הן תמיד ידעו את תאריכי החגים. עברו כחודשיים מאז התחלנו לעבוד, והגיע יום כיפור (ספטמבר 1944). החלטתי לצום. כמובן שלא יכולתי לנוח, אז עבדתי בחפירות כרגיל. בשלב מסוים כנראה שנחלשתי מאוד והתעלפתי. אחד מחיילי האס. אס שעמד למעלה ראה מישהי שוכבת בתעלה, וזרק עליי אבן שפגעה בי מעל הפה והשאירה לי צלקת. זה היה צום יום כיפור האחרון בחיי. היו בינינו כאלה שהיו עם אימא, עם אחות, עם בת דודה. אני הייתי לבד. התחושה שלי הייתה שכל אחת לעצמה. אני לא באמת זוכרת מה הרגשתי ועל מה חשבתי. הייתי עסוקה בלשרוד. כל כך רציתי לחיות.

תת-מחנה עבודה שני ומחזה בלהות שלא אשכח

באחד הלילות עברנו למחנה אוהלים נוסף, איני זוכרת את שמו. גמרנו לחפור באזור מסוים והתקדמנו. כל יום הלכנו הלאה והלאה. באחד הימים עמדנו באָפּל (מסדר) לפני היציאה, כל אחת עם את החפירה שלה ביד. אישה שעמדה לידי פנתה למפקד המחנה, אמרה לו שהיא חולה וביקשה ללכת לרופא. המפקד היה גרמני קטן ונמוך, דומה לתרנגול. עד היום זכור לי הפרצוף שלו. "את חולה?", שאל והתחיל להכות אותה. ראיתי את הרצח בעיניים שלו, כולו היה אדום. היה לו שוט עם קצה חד כמו סכין, וככה עם ההצלפות האלה הוא פילח לה את הראש לחצי, ממש לידי.

לצאת לעבודה היה לחיות.

היו כל כך הרבה מתות שלא הספקנו לקבור. כבר היה אוקטובר, החורף הגיע. הגויות היו קופאות ונשארות מוטלות בשטח. החפירה באדמה הקפואה הייתה קשה ודרשה המון כוח. לא היה חימום, לא היה איפה לכבס או להתרחץ. רק עבודה, עבודה, עבודה, רעב וייאוש.

הייתי אומרת לעצמי כך: לא יירו בי. אם יירו בי, לא יפגעו בי. אם יפגעו בי, לא ירגו אותי. אני לא אמות!

תת-מחנה עבודה שלישי בגוטאו (Gutowo)

אוקטובר-נובמבר 1944

למחנה גוטאו הגענו ברכבות. במחנה הזה כבר חיכו לנו צריפים פיניים עגולים מעץ דק, והייתה גם עוד "הטבת תנאים": במרכז הצריף עמד תנור קטן שחימם קצת. ישנו על דרגשים, לוחות עץ שמעט קש מפוזר עליהם. היו שלוש קומות דרגשים, ועל כל דרגש ישנו חמש נשים. אני ישנתי באמצע.

כל יום עבודה התחיל בצעידה ארוכה מאוד בשלג למקום החפירה וכך גם הסתיים. נעלי העץ שנעלתי היו גדולות עליי, זה היה סיוט. גם "שחיתי" בהן וגם נאלצתי לסחוב את המשקל שנוסף להן כשעוד ועוד שלג נדבק אליהן. גרביים? לא היה דבר כזה.

כיוון שלא היה תנאים סניטריים בסיסיים היינו מוכות כינים. הכינים כל כך הציקו לנו שהיינו יושבות כמו קופות ומנקות את עצמנו. אמנם היה נחל לידינו, וכביכול יכולנו להתרחץ בו ולשתות ממנו. אבל החורף היה בעיצומו, והמים מי קרח. זה היה בלתי אפשרי. באחד הימים תפסו שתי נשים שגנבו תפוחי אדמה. פקדו עליהן לחפור בור ולמלא אותו במי הנחל הקפואים. אחר כך הורו להן לפשוט את הבגדים ולהיכנס לבור. שתיהן קפאו למוות. ראיתי את כל זה בעיניים.

בכל בוקר כשיצאנו מהמחנה קיבלנו לחם צבאי לעשר נשים. היינו מודדות את עובי הפרוסה עם שערה, כדי שלאחת לא יהיה פירור יותר מהשנייה. כל פרוסה הייתה בקושי מאה גרם ליום. כשחזרנו מיום העבודה קיבלנו "מרק": מים חמימים ודלוחים שקליפות תפוחי אדמה צפו בהם. הרעב היה קשה מנשוא. היו נשים שעבדו במטבח של האס. אס, ומדי פעם הצליחו להגניב אלינו עוד משהו לאכול.

רגשות אשמה לכל החיים

באחד הימים התעוררתי בארבע לפנות בוקר, והרגשתי שאני לא יכולה לאסוף את עצמי ללכת לעבודה. די, אין לי כוחות. לא הייתי מסוגלת לקום בחושך וללכת לחפירות. עברו כבר ארבעה-חמישה חודשים של עבודת פרך. במשך הזמן הזה לא יכולתי להרשות לעצמי להיות חלשה או חולה, כי אז החיים שלי כבר לא היו שווים בעיני הנאצים. הייתי במצב פיזי ירוד ומותשת מאוד. אמרתי לעצמי "מה שיהיה יהיה".

הנשים יצאו לעבודה. נשארתי לבד בצריף. שכבתי על הדרגש, וככה עם הידיים גיששתי בתוך הקש והרגשתי עם היד תפוחי אדמה. תיארתי לעצמי שהנערה בת ה-16 שישנה לידי הצליחה לגנוב אותם מאיזה מקום, היא ידעה להסתדר. בדרך לחפירות, כאשר היינו עוברות בשדות חקלאיים (לפני שהתחיל השלג), היא הייתה יוצאת מהשורה, נעלמת לרגע וחוזרת עם כרוב או איזה ירק אחר. למזלה אף פעם לא נתפסה. הרגשתי שמצאתי מטמון!!! ערמה קטנה של תפוחי אדמה אפויים עם קליפה מפוחמת. נלחמתי עם עצמי. פחדתי שהנערה תגלה שלקחתי מתפוחי האדמה ותהרוג אותי. אבל, חשבתי לעצמי, איך בכלל היא תוכל להגיד שיש לה תפוחי אדמה? הרי יהרגו אותה אם יגלו שיש לה את האוצר הזה. היינו כל כך רעבות שהיינו מוכנות לעשות כמעט הכול כדי להשיג אוכל. נלחמתי בעצמי ולא עמדתי בזה. לקחתי תפוח אדמה ואכלתי. אחרי הראשון כבר לא נלחמתי. היד שלי הלכה מעצמה ישר לערמה ולקחה עוד תפוח אדמה. אכלתי גם אותו. בשלב הזה כבר חשבתי: מה שיהיה יהיה! לפחות לא אמות רעבה. לקחתי עוד תפוח אדמה. עכשיו הרגשתי שבעה, הייתה לי תחושה של חמימות בבטן. מזמן לא הרגשתי ככה. אכלתי שלושה תפוחי אדמה!

חשבתי לעצמי, היא תבוא מהעבודה, נו נו, מה שאני אחטוף. אבל זה לא קרה. היא לא אמרה מילה, פחדה לחשוף בפני כולם את האוצר שלה. עברתי את זה בשלום, אבל עד היום שלושה תפוחי אדמה יושבים לי על המצפון.

הצעה נדירה לאכול

בדרך כלל היינו עובדים מחושך עד חושך, מארבע בבוקר עד הלילה. באחד מימי ראשון לא יצאנו לעבודה, אולי זה היה איזה חג של הגרמנים. הסתובבתי במחנה, וברגע מסוים יצא איש א.ס.א.ס. עם צלחת האוכל שלו וחיפש למי לתת.

כולן צעקו: "תן לי! תן לי!" הוא הסתכל עליי ואמר "קליינה, אָס" (קטנה, תאכלי). ניגשתי אליו והכנסתי את הביס הראשון לפה. כשניסיתי ללעוס ננעלו לי הלסתות. לא יכולתי לסגור את הפה. רצתי לרופאה שנתנה לי מכה על הסנטר וזה הסתדר. את האוכל אכלה כבר מישהי אחרת.

כמה ימים אחר כך חליתי.

ב"מרפאה"

דצמבר 1944

בוקר אחד קמתי נפוחה כולי אחרי לילה בלי שינה. המצח שרף לי. ניסיתי לגעת בו והרגשתי כאילו האצבעות שלי שוקעות. הייתה לי בצקת והייתי נפוחה כולי מרעב ומקור. ניסיתי לפתוח את העיניים ולא הצלחתי. אפילו לראות מה מצבי לא יכולתי. הלאָגֶר אָלְטֶסְטֶה (בתרגום מילולי "זקנת המחנה", למעשה מפקדת המחנה), יהודייה-הונגרייה בשם אָנְנֶקֶה, לקחה אותי לַרוֹוִיר (מרפאה). רופאה בשם מריה בדקה אותי והחליטה להשאיר אותי שם.

חשוב להסביר שהמקום ששכבנו בו נקרא "מרפאה", אבל בעצם אף אחת מאתנו לא זכתה לטיפול או קיבלה תרופות. כולם ידעו שבמרפאה אפשר לשרוד או לגסוס למוות, אבל לא באמת להבריא. שכבתי שם די הרבה ימים באותו מצב, אבל לפחות לא יצאתי לעבודה אז היה לי יותר קל.

בגדים שחורים אבל לב אנושי

היה חייל אס. אס. אוסטרי שמדי פעם היה מגיע למרפאה. נראה שחש רחמים כלפינו, כאב לו לראות את הסבל שלנו. באחת הפעמים שנכנס למרפאה האחות הסירה ממני את השמיכה והראתה לו באיזה מצב אני. מפעם לפעם היה מביא אתו לחם ואומר לנו בגרמנית: "קינדר, מיינה קליידר זיינן שוורץ, אָבֶר מייין הרץ איז מנטשֶׁלֶךְ" (ילדים, הבגדים שלי שחורים, אבל הלב שלי אנושי).

הכוחות שלי הולכים ואוזלים

מסביבי מתו המון נשים משלשולים. היה ידוע ששלשול הוא גזר דין מוות: מאבדים נוזלים ומתים. במטבח של האס. אס עבדה גברת גיסילֶבִּיץ, אישה משאוולי. מהיום ששמעה שאני במרפאה, דאגה להעביר לי כל יום תפוח אדמה שרוף, כי החלק השרוף של תפוח האדמה עזר לעצור את השלשול. הייתי כל כך חולה, שאפילו את מנת הלחם שלי כבר לא יכולתי לאכול. לפעמים היא שלחה לי קצת מרק. בחוץ קור אימים, שלג.

אני לא יודעת מאיפה היו לי כוחות או תקווה שהסייט הזה ייגמר. הייתי ילדה, מזל שיכולתי לדמיין. בזמן ששכבתי חולה הייתי מדמיינת איך המלחמה תיגמר ואיך מאפריקה יבואו עם מטוס וייקחו אותי. ואמצא את אבא. ברגעים הכי קשים זכרתי את המילים האחרונות שאמר לי לפני שנפרדנו: "מי שיישאר בחיים – ניפגש באפריקה" (כאמור, האחיות של אימא חיו בדרום אפריקה).

כמו עכבר נרדף

באחד הימים סגרו את המחנה וריכזו את החולות ואת אלו שנחלשו מדי לעבודה. חשבתי לעצמי, מה יעשו אֶתְנוּ? כבר ראיתי מספיק כדי להיות בטוחה שיהרגו אותנו. כן כוחות, לא כוחות, קמתי מהמיטה. קיבלתי החלטה: אני לא נשארת פה. אני הולכת. אבל לאן? כל כך רציתי לחיות. הרגשתי כמו עכבר שרודפים אחריו, והוא מחפש חור לברוח דרכו.

חיפשתי, אולי אתחבא מתחת לשלג. לא היה איפה להסתתר. הייתי במצב פיזי נורא, בלי אוכל, בלי להתרחץ. שקלתי 21 ק"ג.

מסומנות כמו כבשים

כמה ימים אחרי סגירת המחנה הוציאו את כולנו מהמרפאה ולקחו אותנו לאחד הצריפים. סימנו אותנו כמו כבשים: גילחו עם מכונת גילוח פס באמצע הראש, מסומנות להחזרה, והכניסו אותנו לאיזה בלוק סגור. עמדנו קרובות מאוד אחת לשנייה. לפני עמדה אישה גבוהה, והעיניים שלי ננעצו במעיל שלה. פתאום ראיתי שהפרחים על המעיל זזים! זה היה מעיל שחור מבד בוקלה עם פרחים כאלה. אז הבנתי שלא הפרחים זזים אלא הכינים...

קרה נס

אחרי הסימון העמיסו אותנו על שבע עגלות. אני הייתי בפנים העגלה, שכבו עליי אנשים. מי שלא עלה על עגלה, הלך ברגל. אחרי כמה שעות, לא יודעת בדיוק כמה, הגענו לתחנת הרכבת. שעות ארוכות ישבנו וחיכינו בתחנה. הרכבת לא הגיעה! החזירו אותנו למחנה. לאחר זמן הסתבר שהגרמנים תכננו להחזיר את כל החולים והחלשים להשמדה בשטוטהוף. למזלנו הגדול הדרך כבר הייתה חסומה על ידי הצבא הרוסי, ולכן הרכבת לא הגיעה והתכנית נכשלה. אנשים אמרו: "אָנעס האט פֿאַסירט" (קרה נס).

מרפאה או חדר מתים?

חזרתי למרפאה. בימים האחרונים שם ראיתי סצנות איומות שאני לא יכולה לשכוח. הייתה אתי במחנה חברת ילדות, לילק'ה (לילי) בִּלְכֶר, שאביה היה רופא ילדים בשאוולי. לילק'ה הייתה עם אימא שלה במחנה. הייתה לה אחות גדולה יפיפייה, ממש מלכת יופי, נינה, שגרמני התאהב בה. הוא הוציא אותה מהגטו וניסה לברוח אֶתה. שניהם נתפסו ונורו למוות משום שביישו את גזע הנאצי ("רָאסן שאַנדֶה"). אחרי הדרך לתחנת

רכבת נְחֻזָּה בקור הנורא, אימא של לילק'ה חלתה. היא שכבה במרפאה לידי, ומצבה היה רע. המרפאה הייתה מחוץ למחנה, כך שמי שהגיע אליה או יצא ממנה היה צריך ליווי של חייל גרמני. לילק'ה ביקשה מהרופאה שתרשה לה לישון ליד אימא שלה, והרופאה אמרה: "אם תתנהגי יפה ותהיי בשקט, את יכולה לישון על ידה". היא הבטיחה להיות בשקט. באמצע הלילה אימא שלה התחילה לגלגל את הלשון ולדבר בקול מוזר. המבט שלה נהיה מזוגג. לילק'ה התחילה לצעוק: "ערצטין, ערצטין, מיין מאמע איז ניש גוט" (רופאה, רופאה, אימא שלי לא מרגישה טוב). תני לה משהו, התחננה, איזה כדור, תעשי משהו! הרופאה אמרה לה: "אמרתי לך שאני לא יכולה לעזור לאימא שלך ושתהיי בשקט". ולילק'ה שאלה: "אז אימא שלי צריכה למות?" כאשר הבינה שהאם על סף מוות ואיש לא יושיט יד לעזרה, התחילה לצעוק: "נינה, די מאמע גייט צו דיר. נָעם אוף די מאמע!" (נינה, אימא הולכת אלייך. קבלי את אימא!)

היה עוד מקרה עם נערה בוגרת יותר, בת 16, שיינל'ה וישנר. גם שיינל'ה ביקשה לישון ליד אימא שלה והבטיחה להיות בשקט. היא לא קלטה שאימא שלה גוססת. היא פנתה לרופאה לעזרה, ומתשובתה הבינה שלא תינתן שום עזרה. שיינל'ה נתקפה פחד לראות את אימא שלה מתה והתחילה לצעוק: "אני רוצה בחזרה למחנה! למה לא אמרתם לי שאימא שלי הולכת למות?? אני לא רוצה להיות פה!". באמצע הלילה הרופאה קראה לחייל גרמני שילוה אותה למחנה. אחרי שהלכה אימא שלה קראה "שיינל'ה, שיינל'ה" וכך מתה. למחרת הגיעה אחותה, אבל זה כבר היה מאוחר מדי. שתי הסצנות האיומות האלה מלוות אותי מאז. ככה היינו במרפאה עד 19 בינואר 1945.

המצב קריטי

בבוקר ה-19 בינואר 1945 נכנס למרפאה האוברשטרום פיהרר (מפקד המחנה), ואמר לרופאה ולאחות: "מצבנו קריטי. תארזו ותתארגנו בזריזות, אנחנו חייבים לצאת מכאן מהר." הרופאה שאלה: "מה יהיה עם החולות?"

והוא אמר: "נטפל בהן כבר, אל תדאגי. את והאחות תהיו מוכנות ותתייצבו במחנה, משם נצא לדרך". החושים שלי אמרו לי לא להישאר עם החולות. התחלתי להתארגן כדי לצאת לדרך עם יתר הנשים.

מצטרפת לצעדת הפינוי

סיפרתי קודם על גברת גיסילביץ משאוולי שעבדה במטבח של האס. אס, ומדי פעם הייתה שולחת לי תפוח אדמה אפוי או קצת לחם. כששמעה שאני רוצה להצטרף לצעדת הפינוי מהמחנה, שלחה לי שתי פרוות שפנים (במטבח היו פושטים את העור עם הפרווה בחתיכה אחת) שיעזרו לי להתמודד עם הקור. היא ציידה אותי בכמה תפוחי אדמה והיה לי קצת לחם. היינו כבר לקראת סוף ינואר, בחוץ שלג וקור מקפיא. עזבנו את המחנה ואת המפקד הגיבן עם פרצוף התרנגול.

אחרי שנים ערכנו בפולין מסע בעקבות נתיב ההישרדות שלי. קיוונו גם למצוא מסמכים שיעידו על מועד פטירתם ומקום מותם של הוריי ושל שיינ'לה. ליד גוטאו פגשנו פולני מקומי שהיה בן 16 בזמן השואה וזכר הרבה מהתקופה.

הוא סיפר שיום אחרי שיצאנו מגוטאו הגרמנים הביאו חבית רעל. הם פקדו על האחות היהודייה להזריק לחולות זריקות מוות, וזו, כדי להצילן, מהלה את הרעל במים. הפולני סיפר שהגרמנים לא הבינו איך החולות לא מתות ואמרו: "דאס וירק נישט" (זה לא משפיע). כיוון שהרוסים היו מאוד קרובים, הגרמנים לא רצו לירות בחולות ולחשוף את עצמם, ובליט בררה השתמשו בקתות הרובים כדי לרצוח אותן. באותו יום, אמר, זרם בנחל יותר דם מאשר מים.

האיש הוביל אותנו לגבעה במרחק של חצי קילומטר מהמחנה, והראה לנו קבר אחים של נשים ותינוקות שמתו או נרצחו בגוטאו. הופתענו

לראות שעל הקבר ניצבו נרות דולקים והונחו פרחים, והוא סיפר שילדי בית הספר אחראים לתחזוקת הקבר ומטפחים אותו.

צעדת המוות

היו לי כפכפים כאלה עם רצועות כמו סנדלים תנכיות. עטפתי את הרגליים עם הפרוות מהשפנים ואת הגוף והראש עם חתיכות שמיכה צבאית. אחרי שנים, כאשר פגשתי ניצולים מהצעדה, זכרו את הילדה עם המעיל האדום, הפרוות עם הזנבות המשתלשלים והשמיכה על הראש. באתי למחנה ושאלתי "מי מוכנה לעזור לי ללכת?" אמרתי שיש לי לחם, ובאמת עזרו לי ללכת. צעדנו יום שלם בלי לקבל חתיכת לחם או טיפת מים. עם רדת החשכה הכניסו אותנו לישון באיזה אסם.

למחרת לפנות בוקר, עדיין בחושך, הוציאו אותנו מהאסם והתחלנו את יום הצעידה השני. החיילים הגרמנים עדיין הובילו את הצעדה. למרות הרגליים הקפואות והתשישות השתדלתי מאוד להיות בין הראשונות ולא בין האחרונות. ידעתי שיורים באלה שמפגרות או שהן נופלות ומשאירים אותן לקפוא בשלג, ואז לפעמים הכלבים רצים ו"מטפלים" בגופות. במשך הצעידה כל הזמן נשים התמוטטו ומתו, אבל לא יכולנו לקבור אותן. אסור היה להתעכב והאדמה הייתה קפואה. עכשיו היינו כבר פחות נשים, 300 בערך. לפעמים הפשיטו בגדים מאישה שמתה, כי מי שחיה הייתה זקוקה להם. בסוף יום הצעידה השני הגענו לחווה חקלאית גדולה (Lindenhof). נתנו לנו קצת לחם וגבינה, וישנו באסם גדול שהיו בו ערמות קש עצומות.

בשבילי זה נגמר

לפנות בוקר הבנתי שאני לא מסוגלת לצאת ליום צעידה נוסף. הרגליים שלי היו נפוחות ושחורות. ניסיתי להסיר מהרגליים את הפרוות הקפואות שעטפו אותן, והן התקלפו ממני יחד עם חתיכות מהעור. הרגשתי שלא

אוכל לעשות עוד צעד. החלטתי להיכנס לתוך הקש.¹⁶

"בוקר אור" תרתי משמע

21 ינואר 1945

הגיע הבוקר והאור עלה. לא שמענו קולות. אף אחד לא נכנס להעיר אותנו. אף אחד לא פתח את דלת האסס. אחרי זמן מה נכנסה ארנקה, הלאָגֶר אַלְטְסְטֶה, שכנראה ישנה בבית החווה הלבן עם האס. אס. היינו מורעבות, כך שמיד עם כניסתה החלו כולן לצעוק: "ארנקה, בְּרוּט! ארנקה, בְּרוּט!" (ארנקה, לחם! ארנקה לחם!) "שקט! אני רוצה להודיע משהו", ביקשה. ואז אמרה לנו: "די שוורצע הובן אונדז גאַלאסט" (השחורים עזבו אותנו). היא הוסיפה שהרוסים מאוד קרובים ויגיעו תוך יום-יומיים. העדות שלי על צעדת המוות מצוטטת במחקרה של דנוטה דריווה על השמדת היהודים במחנה הריכוז שטוטהוף, עמ' 229:

entered the camp, sick Jewish women were moved to houses of local peasants and specialist medical care was provided for them. For further treatment L. Picker was moved to Tambov in USSR, from where she later returned to Vienna²⁹⁶.

The ca. 700 remaining inmates were herded from Gutowo through Prątnica (Pronikau) and Tuszewo (Tuschau) towards Nowe Miasto Lubawskie. They came to Lipowy Dwór (Lindenhof), two kilometers behind Nowe Miasto Lubawskie, from where the German crew departed towards Grudziądz under the cover of darkness, leaving the inmates behind²⁹⁷. This is confirmed by Golda Eljasz, one of the evacuated women: "We marched for two days without bread or water. On the second day we were left for the night at Lindenof, they gave us bread with cheese. On the next day I could not walk. Legs were black and swollen. Then the *Lageralteste* came in and said that the 'blacks' [SS-men] abandoned us and that the Russians would come in a few days' time. [...] On January 22 the Russians came to us"²⁹⁸.

On January 19, 1945, the evacuation of Gwiżdżyny and Krzemieniewo Kommandos was initiated. Ca. 400 Jewish women from Gwiżdżyny were led out towards Ciche (Zichen) village. A group of ca. 90 women, escorted by a local German named Litan, was led to Nowe Miasto Lubawskie. After standing

16 בינואר 1945, בעקבות המתקפה המחודשת של הצבא האדום, החלו הנאצים לפנות כ-25,000 אסירים, מחציתם נשים יהודיות, ממחנה שטוטהוף. כ-20,000 אסירים נוספים ממחנות המשנה הוצאו לצעדות המוות בתנאי חורף קשים ביותר. רוב האסירים פונו מערבה לסביבות למבורק. כ-90% מקרב כ-6,000 אסירות יהודיות שפונו ממחנות המשנה הגדולים באזור (טורן וברומברג) נספו או נרצחו בצעדות המוות.

ארנקה סיפרה שהגרמנים תכננו לשרוף את האסם עם כולנו, אבל האס. אס. האוסטרי המבוגר שכנע אותם לא לעשות זאת. הוא אמר להם: "אם הרוסים יראו פה שרפה, הם תכף יתפסו אותנו. כדאי שננצל את החושך ונברח במקום לעצור כאן. הרוסים מאוד קרובים". והם באמת לקחו את הרגליים וברחו. לאיש הזה היה לב טוב, ואני חושבת שהוא הציג את הנימוקים בפני הגרמנים באופן משכנע כדי להציל אותנו.

עוד אוצר של תפוחי אדמה

נשים החלו לצאת מהאסם. ליד דיר החזירים הסמוך ניצבה חבית תפוחי אדמה מהבילים שבושלו זמן קצר קודם לכן כדי להאכיל את החזירים. בעלי החווה ברחו עם הבהמות, והשאירו מאחוריהם הכול כמו שהוא. החבית הזאת הייתה אוצר. חילקו לכל אחת מנה. פחדנו שבעלי החווה או האס. אס. יחזרו ורצינו לאכול. מישהי יצאה להביא מים.

הנשים שמצבן הבריאותי אפשר זאת, ברחו. אלו שלא, נשארו. אני ונשים נוספות בקושי אספנו כוחות כדי לעבור לבית החווה הלבן. נשכבנו שם על הרצפה. מצבנו הבריאותי היה כל כך גרוע שלא היה בכוחנו להתרחק. כרגע לא היו לידינו גרמנים, אבל חששנו מהלילה. לא ידענו למה לצפות. בלילה יצאו שתי נשים להביא מים. עברו כמה חיילים ושאלו לזהותן. הן אמרו: "אנחנו קבוצת נשים יהודיות". החיילים שאלו לאיזה כיוון הלכו הגרמנים והרגיעו אותן: "אל תפחדו, לא יקרה לכן כלום". אלה היו חיילים רוסים.

22 ינואר 1945

למחרת, 22 בינואר 1945, הגיעו הטנקים הרוסים. השתחררנו שישה ימים לפני אושוויץ. החיילים הרוסים אמרו לנו שזה מחנה הנשים הראשון שהם פוגשים. מחזה כזה הם לא ראו: נשים רעבות, קפואות, מוזלמניות, פצועות, מלאות כינים. הם נדהמו מהמצב שלנו.¹⁷ שכבתי חולה וקפואה.

17) מכ-3,000 יהודים שהועברו מגטו שאוולי למחנות העבודה שרדו עד השחרור 500 בלבד.

אחד החיילים פשט את המעיל שלו וכיסה אותי. החלק הפנימי היה כמו שמיכת צמר והצליח לחמם אותי קצת. למחרת העמיסו את כולנו על עגלות והביאו אותנו לבית חולים בעיירה נוימרק (בפולנית נובה מיאסטו - Nowe Miasto; בגרמנית נוימרק).

במיטות בית החולים אפילו מזרנים לא היו. הגרמנים לקחו הכול. שכבנו שם כמה ימים. כדי לספק לנו אוכל החיילים הרוסים היו נכנסים לבתים נטושים בעיירה ולוקחים מכל הבא ליד: סוכר, לחם, חמאה, כל דבר שמצאו. את מה שהביאו חילקו לכל אחת מאתנו כפית-כפית, כף-כף, שיהיה לכולן אותו דבר ובכמויות קטנות. הסבירו לנו שמוזלמנית שתאכל הרבה בבת אחת, תמות.

הביאו לי את ה"שמלה" הראשונה שלי. זו הייתה חולצת גבר כחולה עם כפתורים, מאחורה ארוכה מעט יותר, עם חתיכת חבל לקשור סביב. חייל אחד נתן לי זוג מגפיים. המידה שלהן הייתה אולי ארבעים, ומידת הרגליים שלי שלושים ושלוש. העיקר שהיו לי נעליים. בינתיים ממילא לא יכולתי ללכת, עדיין שכבתי בבית החולים.

רצח יהודי המדינות הבלטיות

עם פלישת הגרמנים לליטא ביוני 1941 ישבו בה כ-220,000 יהודים.

למחרת הפלישה הגרמנית לברה"מ, עוד לפני כניסת הצבא הגרמני לליטא, פתחו הליטאים בפרעות וברצח יהודים. מאוחר יותר, בעידוד הגרמנים, הם רצחו אלפי יהודים.

הכיבוש הגרמני של ליטא לווה במעשי רצח, אונס, ביזה והתעללות. פונאר, יער השוכן כעשרה ק"מ דרומית לווילנה, הפך לאתר רצח ולקברם של רבבות יהודים. הקורבנות הובאו מווילנה ומסביבתה אל הבורות, נורו בידי הגרמנים והליטאים והושלכו פנימה. מעטים נחלצו מבורות המוות ועוד פחות הצליחו להימלט מידי האוכלוסייה

המקומית. מיולי 1941 ועד יולי 1944 נרצחו בפונאר למעלה מ-70,000 בני אדם, רובם המכריע יהודים.

ב-15 באוגוסט 1941 נסגרו שערי הגטו בקובנה, וב-28 באוקטובר 1941 ריכזו הגרמנים את יהודי הגטו (כ-20,000) וערכו סלקציה אכזרית. למעלה מ-9,000 מתושבי הגטו הובלו לפורט התשיעי (מצודה בקרבת העיר) ונרצחו שם.

עד סוף 1941 נותרו בכל ליטא רק כ-40,000 יהודים שרוכזו במספר מחנות עבודה ובארבעה גטאות: וילנה, קובנה, שאוולי ושווינציאן (Swienciany).

ב-1943 חוסלו גטאות וילנה ושווינציאן, והגטאות בקובנה ובשאוולי הפכו למחנות ריכוז. כמה חודשים לאחר מכן נרצחו כ-1,200 תינוקות, ילדים וקשישים בגטו קובנה, וצעירים רבים נשלחו למחנות עבודה באסטוניה.

ביולי 1944, על סף שחרורה של קובנה ע"י הצבא האדום, חוסלו שני הגטאות ורבים מיושביהם נשלחו מערבה אל מחנות הריכוז אושוויץ-בירקנאו, שטוטהוף ודכאו, אזורים שהיו עדיין בשליטת גרמניה.

עם כניעת גרמניה במאי 1945 נותרו בחיים כ-10,000 מיהודי ליטא וכ-22,000 יהודים שברחו לברה"מ ושרדו שם את המלחמה.

בדרכים

בחסות טייבל'ה הרשוביץ

אחרי כמה ימים בבית החולים בנוימרק הגיעו לשם נשים מהעיר שלי, חלקן ברחו מהמחנה ועכשיו חזרו. אחת מהן, טייבל'ה הרשוביץ, לקחה אותי תחת חסותה. בשאוולי היו קשרי ידידות בין המשפחות שלנו, ובנה חיים היה החבר הכי טוב של שלמה אחי. המשפחה שלהם הייתה מאוד דתית, והייתה להם עוזרת יהודייה, בֶּסֶיָה (בתיה), שנשארה צמודה לטייבל'ה במשך המלחמה, עבדה במקומה והגנה עליה. טייבל'ה הייתה מאוד מפונקת, ובזכות העוזרת הזאת הצליחה לשרוד את כל המלחמה.

לפני המלחמה טייבל'ה ומשפחתה היו בארץ ישראל, אבל היא לא הצליחה להסתגל לתנאים בארץ, אפילו ללחם עם חלווה לא התרגלה. המשפחה חזרה לליטא ונקלעה למלחמה. כשטייבל'ה ראתה אותי, מיד לקחה עליי חסות ואמרה: "לא נשאיר אותך כאן". ידענו שמעבירים ניצולים לרוסיה ולא רצינו להגיע לשם. גם לא רצינו לחזור הביתה לליטא. הרוסים נעזרו בפרות שמצאו בחוות הנטושות, והיו מעמיסים עליהן אנשים שרצו לנוע מזרחה ולחזור לבתיהם.

איומים גם מצד החיילים הרוסים

התחלנו לנוע. הדרכים היו עמוסות פליטים. בדרך ישנו בכל מיני אכסניות מאולתרות. לפעמים בלילה היו באים חיילים רוסים, מוציאים נערות ואונסים אותן. בימים הראשונים של השחרור הם התנהגו באבירות, אך בהמשך שמענו על לא מעט מקרים של אונס.

לילה אחד שמענו דפיקות בדלת. אֶתֵנו בחדר היו אֵם ובתה, נערה צעירה בת 16. לשמע הדפיקות הנערה מיהרה ונשכבה במיטה, והאימא כיסתה אותה בשמיכה. רגע לאחר מכן נכנסו חיילים רוסים עם פנס לבדוק (כביכול) אם אין פה גרמנים. הנערה התחילה להיאנח ולעשות קרקצען מתחת לשמיכה, ואימא שלה אמרה לחיילים: "יש כאן אישה זקנה וחולה מאוד, אסור להתקרב אליה!" פרצתי בצחוק. מה פתאום היא אומרת על הבת שלה שהיא חולה? לא הבנתי בכלל שהן חוששות שהרוסים יאנסו

את הנערה. הנשים בחדר רצו להרוג אותי על הצחוק הזה, אבל באמת לא הבנתי כלום.

באחד הימים ישבנו כמה נערות על אדן החלון ושרנו שירים ביידיש. טייבל'ה קראה לי ואמרה: "אל תתקרבי לחיילים הרוסים, אסור לך! בכלל, אל תתקרבי לבחורים." שאלתי למה, לא הבנתי. אנחנו עושים שמח, שרים. למה אסור לי? לקח זמן עד שהתחלתי להבין מה קורה.

טייבל'ה סיפרה לי על אישה מליטא שבעלה היה מורה, והם עברו את תקופת המלחמה במקומות שונים. בזמן המלחמה האישה חלתה, ורופא רוסי (יהודי) התאהב בה. בסוף המלחמה היא נסעה עם הרופא לליטא, ואז התברר שבעלה שרד את המלחמה. האישה נאלצה לעבור ניתוח קיסרי כי קרתה לה "תאונה". היא לא הסבירה לי שלמעשה היה מדובר בהיריון (ובהפסקת היריון), אבל לאט לאט הבנתי שצריך להיזהר. לא היה לי מחזור בכלל. לפני המלחמה הייתי צעירה מדי, ובמשך המלחמה לאף אחת מהנשים סביבי לא היה מחזור כי לא אכלנו.

המשכנו לנוע לכיוון לודז', חלק מהדרך על גגות של רכבות. הגענו לעיר ברומפֶּרג, ושם התאכסנו באופצ'ה ז'יצה בבית גדול מאוד. כולנו ישנו על קש. פנינו לאיזה קומיטט של יהודים שכולם עברו בו. יהודים שהשתחררו השאירו שם ידיעה שהם בחיים בתקווה שקרובי משפחה ימצאו אותם. כל מי שחיפש קרובים וכל מי שרצה להשאיר מסר שהוא חי, נכנס לקומיטט.

"אבא שלך לא חי!"

באחד הימים פגשתי בקומיטט את ברל'ה, אותו נער משאוולי שצייר קריקטורה של רב חולב פרה. בעיניי הוא נתפס כמעט כמישהו מהעולם התחתון, אבל כנראה שהיה לו לב טוב. הוא סיפר לי שהיה במחנה יחד עם אבא ושלמה, וראה את אחי משתחרר. הוא גם ידע לומר לי ששלמה פגש את עדינה באיטליה. שאלתי אותו: "ומה עם אבא? אם ראית את שלמה, הוא לא אמר לך שאבא אֶתוֹ?" אבא שלי תמיד היה גיבור בעיניי. אז אם אני, הילדה הקטנה, עדיין חיה, בטח גם הוא חי. לבחור לא היה לב להגיד

לי שאבא מת, אז הוא גמגם משהו כמו "נדמה לי שאבא שלך בסנטוריום". שאלתי "מה, אבא כל כך חולה?!", והוא ענה שהאמריקאים מטפלים בכל מה שצריך ועוזרים לניצולים להשתקם.

חזרתי לטייבל'ה ולכל הנשים שהיו שם וסיפרתי בשמחה: "אבא חי, שלמה חי, עדינה חיה!" טייבלה ציננה מיד את ההתלהבות שלי ואמרה: "נעם דאס ארויס פון דיין קאפ, דיין טאטע לבעבט ניט!" (תוציאי לך את זה מהראש, אבא שלך לא חי!). היא אמרה את זה בתקיפות כזאת, ואני לא הבנתי. למה היא אומרת לי כך? רתחתי. לא יכולתי לקבל את זה. היום אני מבינה שלא רצתה שאחיה בפנטזיות. ולחשוב שרק כמה דקות קודם הייתי כל כך שמחה ואופטימית.

איך נשארת בחיים?

ביום אחר הלכתי שוב לקומיטט, וקיבלתי שם מעיל בצבע ירוק. זה היה יום קר מאוד, ויצא שאת כל הדרך חזרה הלכתי בגשם. הגעתי למקום הלינה שלנו בדיוק כשהגיעו עוד נשים שהשתחררו ממחנה אחר. אחת מהן ראתה אותי ואמרה: "מה??? יש פה ילדה בגיל של הבת שלי שאיננה?!" איך היא נשארה בחיים?!"

פרצתי בבכי. אני לא מאמינה בעין רעה או באמונות טפלות, אבל באותו רגע קרה לי משהו. הרגשתי שהיא קיללה אותי. הגוף שלי בער ונעשיתי אדומה. טייבל'ה הרגישה שמהו לא בסדר אתי ושאלה: "גולדל'ה, מה קרה? מה יש לך?" היא נגעה בי והיה לי ארבעים מעלות חום. אני לא יודעת מה, אבל כנראה שהכול ביחד גרם לי לחלות כל כך: ההתפכחות מהתקווה שאבא חי, הדרך מהקומיטט בגשם ובקור והעלבון ממה שאמרה לי האישה הזאת. קדחתי.

בית חולים רוסי "הוספיטל לנינגרד"

מרץ-מאי 1945

לא הייתה בַּרְהָה. אשפזו אותי לכמה חודשים בבית חולים רוסי שבו טופלו חיילים וקצינים רוסים, הרי המלחמה עדיין לא הסתיימה. הייתי חולה מאוד. לילה שלם שמרו עליי, נלחמו על החיים שלי. בין היתר טיפלו בי עם כוסות רוח (בֶּנְקָס; שיטת טיפול מסורתית של הצמדת כוסות לגוף ויצירת אפקט של יניקה כדי לשפר את זרימת הדם ולסייע בהחלמה). בצילום שעשו לי ראו שיש לי מים בְּרָאוּת. עבדו שם זוג רופאים יהודים, אדלה וגנאדי חיוטין, ואדלה טיפלה בי.

בהתחלה שכבתי במחלקת הקצינים כי לא הייתה מחלקה מתאימה לאשפז ילדה. אחר כך פתחו מחלקת נשים לקלוט חיילות והעבירו אותי לשם.

באחד הימים של תחילת האביב כשמזג האוויר כבר היה נעים, הורידו אותי לדשא. אדלה ניגשה אליי ושאלה אותי: "את שכבת אצלי במחלקה?" אמרתי שכן. היא סיפרה שלאחרונה שמעה על מישהי ממחלקת הנשים שמתה, והיא הייתה בטוחה שזו אני כי הייתי כל כך חולה. הבנתי שאני חולה בשחפת, אך בינתיים לא הצלחתי להבריא.

התשעה במאי - לא רק תאריך יום ההולדת שלי

בתשעה במאי, תאריך יום ההולדת שלי, עברו ממיטה למיטה וחילקו יין לכל החולים. אמרתי בצחוק: "לכבוד מה היין? לכבוד יום ההולדת שלי?" ענו לי שהמלחמה נגמרה!!! אפשר לדבר על המקריות או על הסמליות של התאריך הזה, אבל מי יודע...

אחרי סיום המלחמה הרוסים רצו להעביר את בית החולים ללנינגרד. טייבל'ה רצתה להתקדם מערבה ולהמשיך בחיפושים אחרי בנה. היא פחדה להשאיר אותי חולה שם, חששה שאלך לאיבוד בין כל הרוסים. למעשה היא "גנבה" אותי מבית החולים. שוב היינו בדרכים, שוב גנבנו גבולות, הלכנו בשלג. הייתי עדיין רחוקה מלהיות בריאה. כל הדרך ראינו המון

אנשים בתנועה. בדרך לא דרך והגענו ללודז', עיר במרכז פולין שנכבשה על ידי הנאצים.

לודז'

בלודז' התאכסנו בחדר על איזו עליית גג. העיר הייתה במצב של אחרי מלחמה. אפילו מים זורמים לא היו, היינו צריכים לרדת עם דלי ולקנות מים. זכור לי שהגיע יום כיפור והייתי חלשה מאוד וכבר לא צמתי.

היינו חייבים להתקיים ממשוהו. הצלחתי למצוא עבודה כמשגיחה בשוק בדוכן שעונים. מיד אחרי המלחמה יהודים התארגנו, הקימו דוכנים ומכרו כל מיני דברים. התפקיד שלי היה לשמור שלא יגנבו סחורה, ותמורת זה הרווחתי כמה גרושים. באחד מימי העבודה החמים התעלפתי והחזירו אותי להתאושש בחדר שבעליית הגג.

פרדה מטייבל'ה

בינתיים נודע לטייבלה שחיים בנה חי ונמצא בגרמניה. היא רצתה להגיע אליו בכל דרך אפשרית, והיה ברור שלא תוכל להיסחב אִתִּי במצבי. כדי שלא אשאר לבד, חיפשה מסגרת שתוכל לקלוט אותי, ומצאה "קיבוץ ילדים" של תנועת "השומר הצעיר" שבעצם היה אוסף של בני נוער שנותרו יתומים אחרי המלחמה. טייבל'ה הייתה מאוד דתייה, ועד יום מותה הצטערה שלא הכניסה אותי ל"מזרחי" או למסגרת דתית אחרת. בשלב ההוא היינו, יתומי המלחמה, כמו חומר ביד היוצר. מה שרצו יכלו לעשות אתנו. ובאמת, היא הכניסה אותי לקיבוץ ילדים של "השומר הצעיר" בלודז' ושם נשארתי. נפרדתי מטייבל'ה, אבל לא לתמיד. בארץ נוצר בינינו קשר, ונודע לי שהתאחדה עם בנה ונישאה לרב. ביקרתי אותה כמה פעמים.

קיבוצי הילדים אחרי השואה

להתארגנות של ניצולי השואה בפולין היה אופי מפלגתי, והדבר בלט במיוחד בשיקום תנועות הנוער הציוניות ו"הקיבוצים". במרץ 1945 הוקם בוורשה ההרסה הקיבוץ הראשון המשותף לתנועות "דרור" ו"השומר הצעיר". חברי הגרעין המייסד היו יתומים שבגרו בגטאות, במחנות ריכוז וביערות. בעקבותיהם הלכו שאר התנועות, ושיטת "הקיבוצים" – התארגנות צעירים לחיי שיתוף, פשטה במהירות בריכוזי היהודים ברחבי פולין.

להבדיל מקיבוצי הילדים באירופה של לפני המלחמה שהכשירו לעבודה פיזית לקראת העלייה לארץ, ה"קיבוץ" של אחרי המלחמה היווה מעין בית יתומים, תחליף לבית ולמשפחה. המדריכים הצליחו להחדיר בבני הנוער הבודדים והכואבים את ההרגשה שלמרות המלחמה הנוראה ואובדן המשפחה יש טעם לחייהם. אין הם צריכים להרגיש נחותים משום שהם יהודים, להיפך, עליהם להתגאות בכך. הקיבוץ הציב מטרה ברורה: לשקם את החיים באמצעות עלייה לארץ והצטרפות להתיישבות שמטרתה בניית המולדת.

החיים בקיבוצים היו בסימן ארעיות. הכול היו דרוכים לקראת תזוזה במסלול הבריחה: יציאה מחתרית מארצות מזרח אירופה אל מחנות העקורים שבמערב והעפלה. לכן היו קיבוצים אלה קיבוצי עלייה או קיבוצים בדרך. יותר מהאידיאלים הנשגבים שניסו להביא המדריכים, ליכדו את בני הנוער הגורל המשותף ויעד ההתיישבות בארץ. בתחילת אוגוסט 1945, כארבעה חודשים אחרי שהוקם הקיבוץ הראשון, כבר היו בפולין יותר מ-17 קיבוצי הכשרה לבני 16-21 ורבים כמותם עמדו לקום.

קִיבוץ הילדים של "השומר הצעיר" בלודז'

הגעתי לקיבוץ הילדים חלשה ורזה, עם מעט שערות שרק התחילו לצמוח. הילדים בקיבוץ נאספו מרוסיה או ממנזרים בפולין שבהם הוסתרו בזמן המלחמה. מצבם הבריאותי היה טוב בהרבה משלי. הם דיברו ביניהם רוסית או פולנית, ואני דיברתי יידיש וידעתי קצת עברית. הרגשתי זרה לגמרי ולא ידעתי איך לתקשר אתם. בגלל חוסר במיטות ישנו שניים בכל מיטה. חלקתי את המיטה עם לוסיה, נערה בלונדינית יפיפיה מפולין ששיערה היה קלוע בצמה עבה. לוסיה אמנם דיברה רק פולנית, אבל די מהר הצלחנו לתקשר אחת עם השנייה בלי מילים ונוצרה בינינו חברות אמיצה וטובה. לימים פגשתי אותה בישראל, ובמשך כל השנים שמרנו על קשר. כך עד עצם היום הזה!

לוסיה (מימין) ואני

שמי גולדה

מתוך מחשבה שכולנו נעלה לארץ, החליטו לעבֵּר את שמותינו. שמה של לוסיה עוברת ללאה, ואת שמי עברתו לזהבה. לא אהבתי את השם הזה. לשם גולדה הייתה משמעות מיוחדת עבורי. זו הייתה המזכרת היחידה

שנשארה לי מהוריי. במשך השנים שחלפו מאז, אם מישהו פנה אליי בשם זהבה ידעתי שהכיר אותי בתקופת קיבוץ הילדים. כשהגעתי לארץ דרשתי לתקן את ה"תיקון" וחזרתי לשמי המקורי.

שוב בתנועה

אחרי תקופה קצרה היה עלינו לצאת מלודז' ולהמשיך לנוע מערבה. הרוסים שבינתיים שלטו בשטח, לא אפשרו יציאה ותנועה של מקומיים, ולכן גנבנו גבולות עם מסמכים מזויפים שהעידו כי אנחנו יוונים. היה ידוע שיהודים מיוון הובאו למחנות הריכוז באירופה, כך שהיו חייבים לתת להם לחזור לביתם. אם היינו אומרים שאנחנו מליטא, מפולין או מרוסיה, היו מחזירים אותנו לשם ומונעים מאתנו לצאת. במסלול הבריחה הזה נתפסנו פעם אחת ביער, והתנועה שילמה המון כסף כדי שיאפשרו לנו להמשיך בדרך ולהגיע לגרמניה.

אשפוז ממושך בבית חולים בפלדפינג (Feldafing), גרמניה

הבריאות שלי עדיין הייתה רופפת. לא הצלחתי להבריא ולעמוד על הרגליים. הגענו לפלדפינג ושם אושפזתי בבית חולים במחלקת ריאות לחודשים ארוכים. בין היתר עברתי טיפולי שיניים לאחר שאיבדתי חלק מהשיניים כתוצאה ממכות שחטפתי במחנות. בנוסף עקרו לי שיניים שנרקבו עקב הרעב המתמשך ומצבי הפיזי הירוד. בית החולים היה גדול, וכיוון שהייתי בלי משפחה לא היה מי שייתן לי תשומת לב או יסביר לי בדיוק ממה אני סובלת. העובדה היא שהחזיקו אותי שם תקופה ארוכה מאוד וטיפלו בי. מדי פעם הייתי יוצאת לבית הספר שפעל במחנה העקורים, ושם למדתי עברית וחשבון והרחבתי את ההשכלה. אהבתי מאוד ללמוד.

תמונה מתקופת האשפוז וההחלמה בפלדפינג, 27 בדצמבר 1945

עדיין הייתי שייכת לקיבוץ ילדים, והמדריכים המשיכו לשמור על קשר ולהתעניין במה שקורה אתי. בתחילת 1946 כבר התחילו לשלוח ילדים לארץ, ואחת המדריכות הגיעה לבית החולים ודיברה עם הרופא על כך שאני צריכה לנסוע לארץ ישראל. הרופא סירב לבקשתה ואמר: "היא תיסע כשאשחרר אותה. את רוצה שהמצב שלה יהיה באחריותך?" בינתיים לא הסכימו לשחרר אותי מבית החולים.

קיבוץ הילדים ביורדנבאד והפתעה משמחת

אחרי האשפוז הממושך בפלדפינג הצטרפתי שוב לקיבוץ הילדים שלי שעבר בינתיים ליורדנבאד באזור היער השחור בגרמניה. בעלות הברית המנצחות (ארה"ב, ברה"מ, בריטניה וצרפת) חילקו ביניהן את שטח גרמניה לארבעה אזורי כיבוש, ויורדנבאד הייתה באזור הכיבוש של צרפת.

ליורדנבאד הגיעו שליחים מהארץ ללמד אותנו ציונות ולספר לנו על הקיבוץ ועל ארץ ישראל. אפילו שירים בעברית לימדו אותנו. דרך השליחים האלה שלחתי לארץ מסר שאני בחיים, וביקשתי שינסו לאתר את אחותי

ואחי. וזה הצליח! איתרו אותם ובישרו להם שאני בחיים. אחרי זמן לא רב קיבלתי מהם מכתב עם תמונה מהארץ, באותה תקופה שניהם היו במוסד של עליית הנוער במגדיל. הסתבר לי שהם עלו לארץ עם האנייה הבלתי לגאלית הראשונה. התרגשתי מאוד כשראיתי את התמונה שלהם. עברו שנתיים מאז ראיתי אותם בפעם האחרונה...

תמונה ראשונה משלמה ועדינה, מגדיל, 10 באפריל 1946

התחלנו להתכתב. הבנתי מהמכתבים ששלמה היה באיטליה, ועדינה הגיעה אליו יחד עם אסתר בת דודתי. הם סיפרו שנדדו בכל פולין וחיפשו אותי, ואפילו פגשו נשים שהיו אתי במחנה והעידו ששרדתי. כנראה שבאותו זמן שכבתי בבית החולים הרוסי בנוימרק, ולכן הם לא הצליחו למצוא אותי. אנשים שפגשו סיפרו להם שהרבה ניצולים מתו אחרי המלחמה, ובעצם אין טעם שימשיכו לחפש אותי. עד שקיבלו את המסר ממני, כבר התחילו להשלים עם המחשבה שאני לא בחיים.

המשפחה בדרום אפריקה

במקביל הצלחתי ליצור קשר עם המשפחה בדרום אפריקה. ידעתי שביוהנסבורג חיה משפחה גדולה שלי, משפחת קפלן, הבעלים של בית החרושת הכי גדול בדרום אפריקה של שוקולד, "קריסטל פבריק". לפי המידע הזה איתרתי את הכתובת שלהם ושלחתי מכתב. קיבלתי תשובה משמחת: אנחנו רוצים מאוד שתבואי! הם גם שלחו לי את כל הניירות הנדרשים.

במדי "השומר הצעיר"

דרום אפריקה או ארץ ישראל?

כאמור, שלמה ועדינה היו בארץ. שלמה כתב לי: "גולדה, אין לנו בית בארץ. אין לנו אף אחד. אמנם יש משפחה, אבל כל אחד שקוע בצרות שלו (עדיין לא הייתה מדינת ישראל). סעי לאפריקה, תתחזקי, תלמדי, ואז תוכלי לבוא לראות אותנו". עדינה הייתה כבר בסמינר למורות בגבעת השלושה, והמסר ממנה היה שונה. היא כתבה לי: "נשארנו שלושה. אני

הגדולה והאחראית. אנחנו צריכים להיות ביחד."

התלבטתי מה לעשות. הרגשתי קרועה. ידעתי שבדרום אפריקה מחכה לי תמיכה כלכלית ומשפחה שתעזור לי לעמוד על הרגליים. מצד שני רציתי להיות שוב עם המשפחה שלי, לפחות עם מי שנשאר ממנה. כל כך התגעגעתי לעדינה ושלמה, הייתי צמאה לחום ולאהבה. הלב הכריע: לנסוע לארץ ישראל. קרעתי את הניירות של דרום אפריקה.

עוד אכזבה בדרך

התחנה האחרונה שלי לפני העלייה לארץ הייתה בפריז אצל דוד לאון, אח של אבא. בזמן המלחמה לאון התגייס לצבא הצרפתי, נפל בשבי הגרמני ושרד. הטענה שהצילה אותו ממוות לאחר שנתגלה כי הוא נימול, הייתה שהוא קורסיקאי (גם הקורסיקאים נימולים). בזמן המלחמה אשתו הייתה עם הפרטיזנים הצרפתים וניצלה. גם האח השני, מוריס, התגייס לצבא הצרפתי ונפל בשבי, אך יהדותו נחשפה והוא נספה באושוויץ.

כשהגעתי ללאון ואשתו כבר נולד להם ילד, והדוד קיבל אותי בחום. זה היה קרוב המשפחה הראשון שפגשתי, ובהתחלה באמת הרגשתי עטופה ובטוחה אחרי תקופה ארוכה שלא היה לידי אף קרוב משפחה. לא עבר זמן רב והבנתי שהדוד ואשתו במצוקת פרנסה ומנסים לשקם את עצמם כמשפחה צעירה אחרי המלחמה. הרגשתי שהם מצפים שאטפל בילד ואעשה את עבודות הבית כמו עוזרת. מפח הנפש שלי היה גדול. ציפיתי שיישאו אותי על כפיים אחרי כל מה שעברתי, ובדיוק הפוך מזה קרה. זו הייתה אכזבה עצומה עבורי.

לימודים בפריז ומכתב חשוב מהארץ

ידעתי שאני צריכה מקצוע. החלטתי לנצל את התקופה בפריז וללמוד צרפתית ותפירה ב"אורט". הלימודים לא היו מוצלחים במיוחד. באחד הימים קיבלתי מכתב מהארץ, לא הבנתי מי שלח אותו. היה כתוב כך: "שמי נטע ואני עובדת בסוכנות עם קרוב משפחה שלך, צבי מימון. לגבי

כל דבר שאת צריכה תפני לסוכנות היהודית בפריז, והם יעזרו לך לעלות לארץ". לא ידעתי מי זה צבי מימון.

בינתיים קיבלתי עוד מכתב מהארץ מאישה שהציגה את עצמה כמרי ברנר, קרובת משפחה של אימא שלי שגרה ברשפון. מרי הזמינה אותי לבוא אליה ולהיעזר בה. כך כתבה לי: "איך וערט דיר מיט אופענע אורמס אונד איכ ויל דיר דינן ויא טריי מאמע" (אני מחכה לך בזרועות פתוחות ואשרת אותך כמו אימא מסורה). אחר כך הבנתי שמרי היא גיסתו של צבי מימון ושמדובר באותה משפחה. כבר רציתי מאוד לעזוב את בית הדוד בפריס, ופניתי לסוכנות בבקשה לעלות לארץ. כאשר נאמר לי שעליי לחכות לקבלת סרטיפיקט כדי לנסוע, אמרתי שאני מוכנה להגיע לארץ בכל דרך. הרגשתי שבשבילי שום דבר לא קשה מדי. עברתי מחנות ריכוז, שרדתי עבודת פרך. אני יכולה לעלות לארץ גם בדרך בלתי-לגאלית.

הכנות להפלגה לארץ ישראל

אנשי הסוכנות אמרו לי שלמחרת תצא רכבת מפריס למרסיי, ל"גרנד אָרְנָס" (Grand Arènes), מחנה צבאי ששימש בעבר את הצבא הצרפתי ועתה היה מקום איסוף מרכזי של עולים מאירופה ומצפון אפריקה לקראת יציאה לארץ. מ"גרנד ארנס" לקחו אותנו כעשרים ק"מ על הגבול הצרפתי (בתוך יער), כדי לשמור במקום שאליו הגיעו עולים ממרוקו באניות. אחרי יום-יומיים הצטרפה אלינו כתגבורת חבורת צעירים, ביניהם בחור יפה תואר שניגן על אקורדיון. שמו היה חנוך, והוא התחיל לחזר אחריי. אחרי תקופה לא ארוכה חזרנו ל"גרנד ארנס", ושם פגשתי קבוצה די גדולה של צעירים לקראת עלייה לארץ, ביניהם גם בחור משאוולי שלמד עם שלמה אחי באותה כיתה. גם הוא חיזר אחריי.

בקיבוץ הילדים אמנם היו זוגות, אבל היינו כמו משפחה, כולנו ילדים בלי הורים. שמרנו אחד על השני כמו אחים. למרות שהיו לי מחזרים, עדיין לא הייתי בכיוון של בניית זוגיות. אמנם הייתי כבר בת 16, אבל מאוד נאיבית. ילדה...

שתי אניות, חודש של תלאות בים ובסוף אנחנו.... בקפריסין

לקראת ההפלגה רוכזנו במחנה ליד בנדול (Bandol), ובתחילת מרץ 1948 עלינו יותר מ-500 מעפילים על האנייה הבלתי לגאלית "נחשון". אחרי שבועיים בים עלתה "נחשון" על שרטון באזור איטליה, המנוע התקלקל והספינה החלה לטבוע. אניית מעפילים נוספת שיצאה מאיטליה עם מאתיים מעפילים הגיעה אלינו, ותוך שעתיים הועברנו כולנו אל סיפונה. באזור יוון שוב התקלקל המנוע. האנייה נאלצה לעגון, והיוונים חשדו שהיא מביאה קומוניסטים ליוון¹⁸ וביקשו לעכב אותנו. הצוות הצליח לתקן את התקלה והמשכנו בהפלגה, אבל כבר היה ברור שהיוונים ידווחו לבריטים שאנייה בלתי לגאלית עושה את דרכה לארץ ישראל. מיד בהגיענו לחיפה נצמדו לאנייה משחתות בריטיות. לילה אחד עגנו בחיפה, אך מוקדם בבוקר עלו הבריטים על האנייה ואילצו אותנו לרדת לספינת גירוש שתוביל אותנו לקפריסין. האנייה שלנו קיבלה את השם "יחיעם", כי בדיוק אז קרה האסון הקשה של שיירת יחיעם.¹⁹

הדרך לארץ הייתה קשה. חוץ מהעובדה שרבים מאתנו חלו במחלת ים והיו תשושים מאוד, לא היה אוכל. נתנו לנו לאכול תאנים. מאז אני לא נוגעת בתאנים.

(18) באותן שנים התחוללה ביוון מלחמת אזרחים.

(19) שיירת יחיעם הייתה שיירת אספקה שיצאה מנהריה לקיבוץ יחיעם ב-27 במרץ 1948 (בעיצומה של מלחמת השחרור). השיירה נקלעה למארב של כנופיות וכפריים ערבים סמוך לכברי, ו-46 מאנשיה נהרגו. הייתה זו אחת התבוסות הקשות במלחמת העצמאות.

מסעה של אניית המעפילים "יחיעם"

"יחיעם", אניית משא במקור, נרכשה ע"י המוסד לעלייה ב' באיטליה. לצורך הובלת מעפילים לארץ, הותקנו בה דרגשי לינה ל-850 איש. מפקד האנייה וסגנו היו מהפלי"ם (פלוגה ימית של הפלמ"ח), רב החובל והמלחים היו איטלקים.

המעפילים

הספינה יצאה מאיטליה ב-10 במרץ 1948 כשעל סיפונה 236 מעפילים.

בלב ים, כששתי הספינות קשורות זו לזו, עלו על סיפונה של "יחיעם" 562 מעפילים מהאנייה "נחשון" לאחר שהאחרונה עלתה על שרטון בין איטליה לקורסיקה. עתה היו על "יחיעם" 798 מעפילים.

ב-13 במרץ עלתה "יחיעם" על שרטון, ובעזרת הרוח והמנוע הצליחה להיחלץ. ב-16 במרץ שוב קרתה תקלה טכנית, והאנייה נאלצה לעגון כמה ימים לצורך תיקונים. עקב החום עלו הנוסעים לסיפון ונחשפו. האנייה נעצרה ע"י הצי האיטלקי, ורק לאחר לחצים שהופעלו צוידה במזון ודלק והמשיכה בדרכה.

ב-26 במרץ פרצה סערה, והאנייה נאלצה לעגון במפרץ מירבלו בכרתים לאחר תקלה במנוע. משמר החופים היווני עלה לסיפון ודרש לעכב את ההפלגה עקב חשד שהספינה מנסה להבריש לאי קומוניסטים. לבסוף תיקן הצוות את המנוע והאנייה שוחררה והפליגה לדרכה.

עימות עם הבריטים

ב-28 במרץ, לאחר שהתגלתה ע"י מטוס בריטי, שיגרו הבריטים ל"יחיעם" משחתת ודרשו לעלות חיילים על הסיפון. המלווים והמעפילים קיבלו הנחיות לא להתנגד בלב ים במקרה של עימות עם

הבריטים. לאחר שנאמר לבריטים כי האנייה מפליגה לתל אביב, הם איימו לעלות לסיפון, ואז שונה הנתיב לחיפה והוחלט לחבל במנוע. מכשירי הקשר הושלכו לים.

ב-29 במרץ השכם בבוקר, עלו הבריטים ל"יחיעם" ואילצו את המעפילים לרדת לנמל כדי לעבור לספינת גירוש. המעפילים היו תשושים וחלקם הורדו באלונקות. הם הועלו לאניית הגירוש בריטית, והובלו למחנה מעצר בקפריסין.

סוף

מחנה 62 בקפריסין

הרגע הראשון בקפריסין היה קשה. המחנה היה מוקף גדר תיל, וחיילים בריטים חמושים שמרו מסביב. הרגשתי כאילו חזרתי למחנה ריכוז... אחרי שנכנסתי למחנה נרגעתי. הבנתי שהמראה הדומה מטעה אותי. התארגנו לאט לאט, וההרגשה הלכה והשתפרה. במחנה התחוללה מין "מלחמת מפלגות". כל מפלגה ניסתה לצרף לשורותיה כמה שיותר אנשים. כיוון שלא הצטרפתי להפלגה כחלק מקיבוץ הילדים, "נחטפתי" גם אני... לתנועת "השומר הצעיר". מדי פעם היו מגיעים למחנה שליחים מהארץ, והקשר עם הארץ היה הדוק.

זכורה לי הפגנה שקיימנו נגד בוויין (Bevin), השר שהוביל את המדיניות הבריטית למנוע עלייה חופשית של יהודים לארץ ישראל אחרי מלחמת העולם השנייה. צעקנו "בוויין הוא היטלר!" וכאקט של מחאה רוקנו את מכלי המים.

מלכת שבא מגיעה לקפריסין

באחד הימים עברה מפה לאוזן שמועה שצריכה להגיע למחנה זמרת מהארץ. וכך היה. הגיעה בחורה מתולתלת ושחומת עור, לבושה חולצה תימנית רקומה, לובשת חצאית ארוכה שחורה ו... עונדת עגילים גדולים.

זו הייתה שושנה דמארי בכבודה ובעצמה. בעינינו היא נראתה כמו מלכת שבא שהגיעה מעולם אחר.

כולנו התאספנו. במקום במה שושנה עמדה על שולחן כדי שכולם יוכלו לראות אותה. היא שרה שירים בעברית וגם שיר ביידיש "רוז'נקעס מיט מנצלן" (צימוקים ושקדים). זה היה שיר שאבא נהג לשיר לנו בילדות. התרגשתי מאוד.

חיי היומיום במחנה

המחנות בקפריסין נוהלו ע"י הצבא הבריטי. התנאים הפיזיים לא היו קלים בגלל צפיפות והיעדר פרטיות. בנוסף היו במחנות בעיות תברואה ומחסור במים. המעפילים קיבלו את מזונם מהצבא הבריטי, בעיקר בפחיות שימורים, אך המזון היה דל. בהמשך נשלחו תוספות מזון על ידי הג'וינט.

באישור הבריטים נשלחו למחנות בקפריסין שליחים מטעם הסוכנות היהודית והג'וינט. השליחים הפעילו את שירותי הרפואה והחינוך במחנות וסייעו בארגון חיי הקהילה. רוב המעפילים השתייכו לאחת מתנועות הנוער, וחלק גדול מהם חיו בקיבוצי עלייה. הקיבוץ שימש עבור החברים כמעין תחליף למשפחה.

סוף סוף בארץ ישראל

מגיעה לארץ שזה עתה "נולדה"

אחרי שלושה חודשים במחנה 62 בקפריסין, קמה המדינה. בהפוגה הראשונה הוציאו את כל הילדים מקפריסין והעבירו אותם לארץ. ההסכם עם הבריטים היה שכל עוד המלחמה נמשכת, אסור להעלות לארץ מבוגרים כדי לא להגדיל את מספר הלוחמים היהודים. הגעתי לארץ בהפוגה הראשונה, ה-5 או ה-6 ביולי 1948. הייתי בת 16 וחצי. הורידו אותנו מהאנייה ישר לרכבת בחיפה ומשם למחנה עולים ברעננה. הימים היו ימי החופש הגדול. ממה להתחיל? הדבר היחיד שידעתי היה שעדינה נמצאת בסמינר למורים בגבעת השלושה. אמרתי לאחראים שאני צריכה להגיע לאחותי בגבעת השלושה וקיבלתי אישור לנסוע וכרטיס נסיעה באוטובוס.

נסיעה ראשונה בארץ

הייתה לי לירה סטרלינג שהקרובים מדרום אפריקה צירפו למכתב ששלחו אליי. יצאתי מבית העולים, ניגשתי לקיוסק סמוך וביקשתי להחליף את המטבע שלי במטבע המקומי. קיבלתי תמורת המטבע אלף מיל! איזה סכום!!! לא באמת ידעתי כמה אני "עשירה", אבל סכום כזה היה בזמנו המון כסף.

פעלו אז בארץ חברות תחבורה "אגד", "דן", "דרום יהודה". לא הכרתי כלום עדיין. הכול היה חדש בשבילי. העיקר שהיה לי אישור לנסוע עם אוטובוס חופשי. עליתי על אוטובוס ונסעתי מרעננה עד לפני פתח תקווה. ליד בית חולים "בלינסון" הנהג אמר לי לרדת והסביר לי איך להגיע: "תלכי דרך השביל הזה, שם כבר תראי בתים. זו גבעת השלושה".

הגעתי לגבעת השלושה בחום הלוהט של יולי. ראיתי בתים קטנים, לא הייתה נפש חיה בחוץ. פתאום שמעתי מאיזה חלון נגינת פסנתר. חשבתי שזו עדינה, הרי בבית היא ניגנה על פסנתר. דפקתי בדלת. בחורה פתחה ושאלה מה אני צריכה. אמרתי שאני מחפשת את עדינה אליאש. "עדינה אליאש? היא נסעה. הסמינר סגור עכשיו, זה חופש", ענתה. לא ידעתי מה לעשות, על איזה חופש מדובר. הייתי אובדת עצות. "בואי, אקח אותך

לאם הבית, היא תסביר לך". ובאמת, אם הבית אמרה לי שעדינה נסעה והוסיפה: "אני יודעת שיש לה אחות בקפריסין והיא חיכתה שתבואי, אבל עכשיו היא בראש פינה או באיזה מקום". הייתי כל כך מאוכזבת, רציתי לראות אותה כבר! שאלתי אם יכול להיות שהיא ברשפון, הרי היו לי מכתבים ממרי ברנר מרשפון. היא אמרה שכן, עדינה ברשפון.

נסיעה לרשפון

חזרתי לבית העולים ולמחרת נסעתי לרשפון. לא היה לי מושג איך נוסעים ואיפה זה רשפון. הסבירו לי קצת ונסעתי. ירדתי מהאוטובוס בהרצליה, הייתה שם תחנה עם ספסל. התיישבתי. לא ידעתי מה הכתובת שאני צריכה להגיע אליה, ידעתי רק שם: מרי ברנר. פניתי לאישה שישבה לידי בתחנה והסברתי לה שאני צריכה להגיע למשפחת ברנר ברשפון. היא אמרה שיש אוטובוס לשם פעמיים ביום, והבטיחה שתראה לי את הדרך כשנגיע. ירדנו ברשפון, ותוך כדי הליכה היא שאלה: "את צריכה את הצעירים או את הזקנים?" לא ידעתי מה לענות. אמרתי "אני צריכה את מרי ברנר". הגענו לבית.

דפקתי בדלת, עמדה אישה ליד שולחן וגיהצה. איך שנכנסתי היא מחאה כפיים ואמרה: "דוס איז גולדל'ה!!!" מרי הייתה חברה של אימא שלי, וכנראה שהייתי דומה לאימא. היא ציפתה מאוד שאגיע. שאלתי איפה

מרי ברנר (מימין) וכלתה
אוספות ביצים בלול במשק ברשפון

עדינה, ומרי אמרה שהיא בחיפה אצל אסתר (בת הדודה).

מרי ובני משפחתה קיבלו אותי בשמחה גדולה, אך בכל זאת בשבילי הם היו אנשים זרים. רציתי לחזור מיד לבית

העולים, אבל כבר לא היו אוטובוסים. בלית ברירה נשארתי.

פגישה מרגשת עם עדינה

למחרת הגיעה עדינה. בלילה ישנו במיטה אחת. התרגשנו מאוד, עלו הרבה רגשות מעורבים. זה היה המפגש הראשון שלנו מאז שנפרדנו ביולי 1944. ארבע שנים שלמות עברו מאז. ואיזה שנים! מה עבר עליי, מה עבר עליה.

שלמה לחם באותם ימים כפלמ"חניק בקרבות לוד-רמלה. עדינה אמרה לי שהיא רוצה לצרף אותי לחברת נוער בקיבוץ. התאכזבתי מאוד. הרי היא שכנעה אותי לבוא לארץ. בשביל זה באתי? יכולתי לנסוע לדרום אפריקה, לרכוש מקצוע ולהיות עצמאית. כל הלילה רבנו ובכינו. זה היה לילה של דמעות וכאב.

הבנתי שאין לי ברירה אלא להגיע לקיבוץ עין השופט ולנסות להשתלב שם. כל אחד מאתנו היה צריך לבנות את החיים שלו בתנאים של הישרדות. לא היו לנו הורים או מקורות תמיכה אחרים. שלושתנו התייתמנו, יצאנו מוכים וחבולים מהמלחמה. ידעתי שאם אלה פני הדברים, אצטרך להמשיך את דרכי לבד. החיבוק המשפחתי והביטחון שכל כך חיכיתי להם, אינם מנת חלקי בשלב זה.

יש לנו שורשים, לא באנו משום מקום!

לא חלף זמן רב, ועדינה התאהבה בטוביה כהן, מורה ועיתונאי (שמו הספרותי היה אליעזר בן-משה). הזוג המאוהב תכנן חתונה, והוריו של טוביה לא התלהבו במיוחד מהשידוך: טוביה בא ממשפחה פולנית-דתית שעלתה לארץ כשהיה בן שלוש, ונחשב לבעל ייחוס טוב. אבל עדינה... יתומה! בין קרובי המשפחה הליטאים שנשארו לנו לאחר השואה, הייתה אחותו הצעירה של סבא יצחק, שרה-לאה. שרה-לאה נישאה בשאוולי לרב שלום-צבי קרומינסקי, וב-1933 עלתה עם משפחתה לארץ והתגוררה בחיפה. טוביה והוריו הגיעו לבית משפחת קרומינסקי בחיפה כדי

שיכירו וישמעו על השורשים המשפחתיים המפוארים של עדינה. כמובן שהקרומינסקים סיפרו מה הייחוס שלנו, ואחרי שהתמונה התבהרה הוריו של טוביה תמכו בחתונה בכל לבם.

בקיבוץ עין השופט

ניסיתי להשתלב בקיבוץ עין השופט במשך שלושה חודשים, אך לא הצלחתי למצוא את מקומי שם. קבוצת הנוער בקיבוץ הגיעה מרומניה שנתיים קודם לכן, וכמובן שחבריה דיברו ביניהם רומנית, שפה שלא ידעתי. למעשה יכולתי לדבר רק עברית... הרגשתי זרה ולא קשורה.

החלטתי לעזוב.

נסעתי למרי ברנר, והיא יעצה שאסע לדינה אחותה בתל אביב כי שם יהיה לי יותר קל למצוא עבודה ולהסתדר. התארחתי אצל דינה וצבי מימון²⁰ כמה ימים, ובהמשך פגשתי את חנה וברונו, עולים שהיו אתי במחנה המעבר בקפריסין ובינתיים כבר נולד להם תינוק.

ביפו

עברתי לגור בדירה של חנה וברונו לכמה חודשים. מדי פעם היו הפצצות, וחנה הייתה צועקת לי: "גולד'לה, בואי נצא, נרוץ!" לא הבנתי ממה היא לחוצה. אמרתי: "מה לרוץ? בבוקר אני צריכה לעבוד, אני רוצה לישון." זאת מלחמה? המלחמה הזו נראתה בעיניי כמו משחק ילדים.

כל זמן שהייתי לבד, הכול היה "קטן עליי". אחרי מה שעברתי, שום דבר לא נראה לי קשה. אם כילדה יכולתי לעבוד בחפירות ימים שלמים בלי לאכול, מה זה לסלול כבישים בשבילי?

מתחילה את חיי

כשגרתי אצל חנה וברונו היה לי חבר במשך כמה חודשים. אחרי שנפרדנו, חנוך ארליך, בעלי לעתיד, הגיע יותר ויותר לבית ביפו וחיזר אחריי במרץ. הרי נפגשנו כבר בצרפת לפני שעליתי לאניית המעפילים. הייתי בת 17. חנוך אמר: "לי אין אף אחד, ולך אין אף אחד. את בשבילי האימא שאין לי, אחות אהובה. את הכול בשבילי, ואני הכול בשבילך. בואי נבנה יחד משפחה." החלטתי להיענות להצעה.

(20) צבי מימון היה מזכירו האישי של ראש הממשלה דוד בן גוריון.

סיפור החתונה

ביפו היו בתים ערביים גדולים שבמרכזם מבואה רחבת ידיים וסביבה החדרים. בכל חדר גרה משפחה, והמטבח היה משותף לכולם. קיבלנו אפשרות להשתמש בלובי גדול בבית כזה מול בניין הקונסוליה הצרפתית. חנוך ואני, עוד כמה שעות בתפקיד הכלה והחתן, הכנו את המקום לקראת החתונה: שטפנו את הרצפה והבאנו ספסלים ושולחנות מבית כנסת סמוך.

שעה לפני החתונה חנוך הלך להסתפר ולהתגלח. את חליפת החתונה שלו השאיל מחבר. אני שאלתי את ההינומה מחנות. לפני החתונה לבשתי את השמלה הלבנה החגיגית שקנתה לי מרי ברנר והגעתי למקום. מישהי שגרה שם ולא הכרתי הסתכלה עליי ואמרה: "כלה בלי תסרוקת?" מיד סלסלה לי שלושה תלתלים חגיגיים וכיסתה את ראשי עם ההינומה. כל ההתארגנות הייתה שונה מאוד ממה שמכירים היום. היו מעט אמצעים והרבה אלתורים.

כשדינה מימון הגיעה, היא גילתה שאין לי זר של כלה. בכלל לא ידעתי שצריך... היא נתנה כסף לאחד הילדים שהיו שם וביקשה שירוך לקנות פרחים. הזר שקנה כנראה לא היה גדול מאוד, אז הצלם הוסיף פרחי נייר

כדי שהזר ייראה עשיר יותר. לחתונה הגיעו חברים של חנוך שניגנו ועשו שמח!

ומה עם כיבוד לאורחים? זו הייתה תקופה של צנע בארץ, ואסור היה להעביר אוכל ממקום למקום. מרי ברנר הכינה כריכים ועוגות, והוציאה במושב רישיון מיוחד להוביל ליפו את כל התקרובות. מרי היקרה הייתה אישיות מיוחדת.

מאוהבים ביום החתונה

היא ליוותה אותי ואת עדינה ושלמה כמו אימא, והייתה עבורנו משפחה.

זוג צעיר בראשית דרכו

עבדתי במטבח בית החולים "תל השומר". שטפתי סירים ענקיים והדחתי עֲרֻמוֹת של כלים. הייתי צריכה להתפרנס. אחרי החתונה הצטרפתי לחנוך שגר אצל אישה ביפו במין חדר מרתף כזה. היא לקחה המון כסף על ההשכרה, חמישים מיל, אבל היינו תמימים ולא הבנו שתמורת אותו סכום אנחנו יכולים לשכור דירה מצוינת בתל אביב.

אימא צעירה

כמה חודשים אחרי החתונה נכנסתי להיריון, ומאותו רגע הרגשתי רע מאוד ולא יכולתי לעבוד. חנוך התקבל לעבודה בחברת בחשמל, והיה יוצא לעבוד בדימונה, בסדום ובהרי ירושלים. היה לי היריון איום. כשהתחתנתי שקלתי 65 ק"ג, ואחרי הלידה שקלתי 45 ק"ג... הלידה הייתה סבירה, אבל הייתי בלי כוחות. לא היה הרבה אוכל. אכלנו בעיקר לחם ותפוזים, ומדי פעם הייתי מבשלת מרק שעועית. היה יום שהתעלפתי מרוב חולשה.

התחלנו מאפס.

קרובי המשפחה בדרום אפריקה החליטו לעזור לי. הם שלחו לנו פריג'ידר, משהו שבאותם ימים לא היה כמעט לאף אחד בארץ. מכרנו את הפריג'ידר, ובכסף שקיבלנו תמורתו שכרנו דירה בדמי מפתח ברמת גן.

בתי שרל'ה

אחרי ששרל'ה נולדה לא היה מי שיעזור לי. הייתי כל כך צעירה וחסרת ניסיון שבהתחלה ממש פחדתי להחליף לה. בימים הראשונים הייתי מחכה שאיזה שכנה תיכנס ותעזור לי, שאקבל קצת ביטחון. שתי אחיות מטיפת חלב הגיעו הביתה ללמד אותי איך צריך לרחוץ את התינוקת. האחריות על יצור כל כך קטן נראתה לי עצומה. עד עכשיו הייתי אחראית לעצמי, ידעתי מה הכוחות שלי וחשבתי שמה שיהיה אִתִּי יהיה... התפקיד החדש של גידול תינוקת מילא אותי חששות. אחרי הלידה לא יצאתי יותר לעבודה.

בני אבי

כשרל'ה הייתה בת שלוש וחצי נולד אבי, תינוק יפיפה כחול עיניים עם תלתלים בהירים. הדירה ברמת גן הייתה יפה, וכללה מטבח, שני חדרים ומרפסת. זו הייתה שכונה שתושביה היו תימנים וגידלו גת. אחרי זמן מה התברר שחנוך אלרגי לגת, והיינו מוכרחים לעזוב. עברנו למין דירת גג ברחוב ז'בוטינסקי ברמת גן, הוספנו לנו סלון והרחבנו שם.

שיכון יוצאי ליטא ברמת השרון

בינתיים התחלתי לקבל פיצויים ראשונים מגרמניה. ברמת השרון בנו שיכון ליוצאי ליטא, וב-1956 עברנו לגור שם. אבי היה בן פחות משנתיים. רוב האנשים בשיכון ליטא היו מבוגרים ניצולי שואה, אנחנו היינו הזוג הכי צעיר. היו כאלה שאחרי המלחמה נישאו שוב, והיו להם ילדים בגיל הילדים שלי. שרל'ה כבר הלכה לבית ספר. חנוך עבד מאוד קשה. שיכון ליטא היה רחוק מאוד מהכביש, כך שכל דבר חייב צעידה ארוכה: צעדנו

קילומטר וחצי לקופת חולים, קילומטר וחצי לאוטובוס וכך לכל מקום. אהבתי מאוד את התקופה שם. היה לנו בית שלנו על הקרקע, והיה שטח פתוח שלא נסעו בו מכוניות. הילדים גדלו עם הרבה חופש. היה לי חשוב לא להחזיק אותם שמורים בבית, נתתי להם להרגיש בטוחים. הם יצאו לטיולים, רכבו על אופניים ועשו כל מה שרצו.

הווי משפחתי

הבית בשיכון ליטא היה בית פתוח תרתי משמע. אף פעם לא נעלנו דלת, ותמיד אירחנו חברים ומשפחה מהארץ ומחו"ל, גם לתקופות ארוכות. בחצר היו עצי פרי: אפרסקים, לימון, גויבה, שזיפים. היו גם שני עצי שקד שקישטו בפריחתם את החלונות וערוגות של תותים, בצל ירוק, צנוניות ופרחים.

חנוך ואני היינו מטפחים את הגינה בסופי השבוע. כל מי שבא לבקר אותנו, היה יוצא עם פרחים ופירות מכל טוב. הבית גבל בחורשה, כך שהייתה ממש תחושה של חיים בטבע. הילדים נהנו שם מאוד. השכנים היו כמו משפחה, והייתה ערבות הדדית. כשהייתה שמחה אצל אחד השכנים, כולם היו שותפים.

בתי ענתי

ענתי, הבת הצעירה, נולדה בבית חולים בכפר סבא. בין שרה לענתי יש הפרש של 11 שנה, לקח זמן עד שהחלטנו להביא עוד ילד כי התנאים לא היו פשוטים. כתינוקת ענתי הייתה מאוד חולה, פעמיים איבדה נוזלים ואושפזה בבית חולים השרון. להגיע לבית החולים משיכון ליטא היה כמו קריעת ים סוף. חנוך בדיוק היה במילואים, ואני לבד עם שני ילדים. באותה תקופה גם עדינה עברה לגור ברמת השרון, אבל באזור לגמרי אחר, נווה מגן.

גרנו ברמת השרון עד שענתי הייתה בת שבע. באותה שנה שרל'ה נישאה ונכנסה להיריון. היא הרגישה רע מאוד. רציתי להגיע אליה יותר ולעזור

לה, אבל הנסיעה בתחבורה ציבורית מרמת השרון לגבעתיים (שם גרה עם משה) הייתה ארוכה ומתישה. החלטנו למכור את הדירה בשיכון ליטא ולעבור לגבעתיים.

אימא גאה לשלושת ילדיי

המשפחה היא הניצחון שלי!

בגיל 37 כבר הייתי סבתא! שרל'ה ומשה הביאו לעולם את הנכד הראשון שלומי, ואחריהם נולדו ילדים לאבי ולענתי. כל ארוחת שבת משפחתית נמשכה כמה שעות עם אוכל טעים, צחוקים, חוויות מהשבוע שעבר, שירה ונגינה. האווירה אצלנו הייתה מוסיקלית מאוד: חנוך ניגן במפוחית וכינור, שרה ואבי ניגנו בגיטרה.

אני מאושרת שהקמנו משפחה יפה וגדולה, כולם אנשים טובים. מרגישה שזה הניצחון שלי על הנאצים. בתור ילדה שבקושי שרדה את השואה, אני זוכה לכל האושר הזה.

בניתי קן משפחתי, בסיס חם לכל המשפחה. שמרתי עליו במסירות ובנאמנות מכל משמר, גם על חיי הנישואין שהיו בהם עליות ומורדות כמו אצל כל זוג. 65 שנים הייתי נשואה לחנוך, אדם מיוחד ומוכשר, אבא וסבא אוהב.

חנוך נפטר בכ' באייר תשע"ה - 2015.

חיה עם השואה ומודה על כל מה שיש

כשרל'ה נולדה מצבנו הכלכלי היה דחוק, אבל תמיד השתדלתי שיהיה לה את האוכל הטוב ביותר. לפעמים כשהייתה אומרת "לא טעים לי", לא שלטתי בעצמי. לא יכולתי לסבול שמישהו אומר על אוכל "לא טעים". הרי במחנות מצאתי תפוח אדמה קפוא, חתכתי אותו לפרוסות דקות ואכלתי אותו עם הקליפה. זה היה דליקטס בשבילי. איך היא אומרת "לא טעים" על האוכל שאני מגישה לה? זה הוציא אותי מהכלים, הגבתי בכעס גדול. עד היום אני לא זורקת פרוסת לחם. אני יכולה לתת לחתולים, לציפורים, אבל לזרוק אוכל בחיים לא!

השואה היא חלק ממני איך שלא יהיה. אני אישה עסוקה ופעילה, נפגשת עם חברות, אוהבת לקרוא ולהיות עם בני המשפחה - אבל מה שלא יהיה, תמיד בסוף מגיעים לשואה. זה בתוכי, אני לא יכולה לברוח מזה. אני חולמת את זה, חיה ונושמת את זה.

ביום חורפי אחד ישבתי עם חנוך במטבח, וברדיו אמרו ש"בגרמניה קפאו 36 אנשים". אמרתי לחנוך: "תראה, יצאנו לצעדת המוות בינואר. הלכנו יחפים, רעבים, חלשים, ולא קפאנו למוות. איזה נס זה היה!"

בנוסף על שלושת ילדיי, יש לי היום שמונה נכדים ועשרה נינים.

ברוך השם, ניצחנו אותם! הקמנו דור, והדור הבא הקים עוד דור וכך הלאה.

מה עוד אפשר לרצות?

"אתם הניצחון שלי!"

גולדה במעיל האדום מתאר את קורותיה של **גולדה אליאש-ארליך** מילדותה בליטא, דרך הישרדותה בשואה ועד עלייתה לארץ והקמת המשפחה.

זהו סיפור על תושייה ואינטואיציה אמיצה, על כוחן המופלא של האמונה והתקווה ועל תשוקה עזה לחיים שייסורי הגוף והנפש אינם יכולים להכניע.

גולדה היא סמל האופטימיות ואהבת החיים עבור שלושת הדורות שהקימה - ילדיה, נכדיה וניניה.

המשפחה היא גאוותה, ובה היא רואה את הניצחון הגדול של חייה.
